

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2.1.19

2319

1999

r
i

480

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

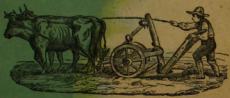
ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

ՈՐՊԷՍ ՈՒՂԻՂ ՃԱՆԱՊԱՐՀ

ԱԺԻԱՏԱՍԻՐԵՅ

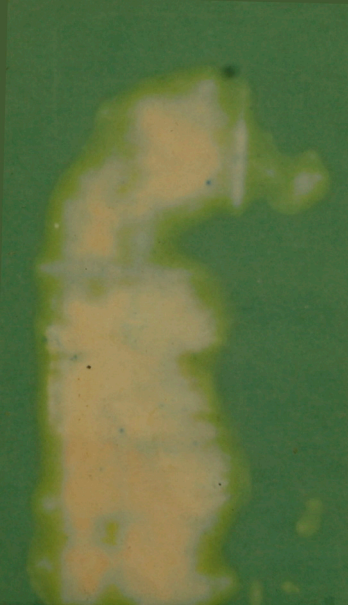
ՍԻՄԷՕՆ ՄԱՆԻԿԵԱՆ

1450.

L 67
2319

1862

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

ՈՐ ՊԷՍ ՈՒՂԻՂ ՃԱՆԱՊԱՐՀ

ԱՅԻԱՏԱՍԻՐԵՑ

ՍԻՄԷՕՆ ՄԱՆԻԿԵԱՆ

1869

6541

318 2320

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՋԵՐՄ ՍԻՐՈՎ

ՆՈՒԻՐՈՒՄԷ

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ը

REPUBLICAN PARTY

STATE OF NEW YORK

OFFICE OF THE COMMISSIONER OF THE LAND OFFICE

ALBANY, N. Y.

Ի Մ Ք Ա Ղ Յ Ր Ե Ղ Բ Ա Ր Ք

Կենդանութեան նուիրված այս փորձիկ գործի ճակատը կենդանի մարդերի անունով ցանկացայ սրակել, եւ այս խորհուրդով ձեզ ընծայեցի :

Մեր ազգի անցածը տխուր է, այն օրերի պատմական յիշատակարաններից արտասուք է հոսում : Մեր ազգի ներկան թշուառ է, ստրկութիւնը եւ աղքատութիւնը բարձրաձայն խօսումեն այս տեղ : Աթէ յոյս ունինք ապագայի վերայ, նորա երեւեցուցիչը դուք էք, ձեզանից կախումէ ազգի ապագան եւ ձեր վերայ է միակ յոյսը : Ինչ չափով պիտի արդարացնէք այդ յոյսը, դորա վկան եւ չափողը պիտի լինի ձեր գործը :

Մի մոռնաք, որ ձեր ապագան պիտի դատաստան կատարէ ձեր գերեզմանի վերայ, ինչպէս դուք դատումէք այսօր ձեր նախահարց ոսկերքը : Բայց, այն օրերից բռնած որչափ յառաջ, այնքան ծանր պիտի լինի այդ դատաստանը. աշխատեցէ՛ք պայծառ յիշատակներ կտակել ձեր ժառանգներին :

Կանխակալ կարծիքները, որպէս զի աւելի չասենք, պիտի պատերազմին ձեզ հետ, այս բնական է. բայց առիթ կայ եւ նոցանից օգուտ քաղելու, այժը չէ կարելի զգալ, եթէ չկայ զիմադրութիւն, եւ մրցանակը, դժուարութեան չափով յարգ ունի :

Թողէ՛ք մեռելներին թաղել իրեանց մեռելները, նոցա արեւը մտած է. իսկ դուք կենդանի էք եւ ապագայի արշալոյսը, ձեր գլխի վերայ է բացվում : Ձեր սակաւաթիւ լինելը, համեմատելով պէտքերի շատութեան, թո՛ղ չվհատեցնէ ձեզ, այն մարդը, որ զգում է իւր անձը կենդանի, պիտի յարի ձեզ, որովհետեւ կեանքի հոսանքը, միայն մի ընթացք ունի-դէպ ի յառաջ :

Յառա՛ջ.... այն տեղ միայն կարող ենք հանդիպել մեր ազգի կենսանորոգ եւ որոտընդոտ յարութեան....

Կենդանութիւն :

Միշտ Ձեր

ՍԻՄԷՅՈՆ ՄԱՆԻԿԵԱՆ

26 Մարտի 1862.

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ ՈՒԹԻՒՆԸ

ՈՐՊԷՍ ՈՒՂԻՂ, ՃԱՆԱՊԱՐՀ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐ ԵՅ

ՍԻՄԷՅՆ ՄԱՆԻԿԵԱՆ

Ի՞նչ աշխատանքներու կատարելու համար
եւրամայրաքաղաքի, Կոստանդնուքի, Երզրումի,
Եւֆրատի և Եփրատի միջին շրջաններու
միջուկներուն, և Երզրումի միջուկներուն
միջուկներուն և Վանի միջուկներուն

ՖԵՅՆՆԵՐԱԽ :

Հրատարակին Ամերիկան, Հարաւային Ամերիկայի միջ-
ջրայ սարկուիթիւնը վերցնելու համար, որեւմէն ազա-
տութեան անունով, սրաաւերազմ բացեց Հարաւային մասի
զէմ. քանզի այս մասը չէ յօժարում վերցնել իւր միջջրայ

Բողոք բողոքի քամակից, որի՞ ընդդէմ, ո՞վ ինչ կարող է առնել : Ժողովքներով վճովեցաւ, որ իւրաքանչիւր սրատուաւոր կին յօժարակամ գնէ այդ ժապուէնից մի քանի գազ, ամենեւին սխտակարար, մի միայն թշուառ գործաւորներին օգնելու խորհրդով : Ստորագրութիւնք բացվեցան, այո՛, և շատ գումար հաւարվեցաւ, բայց այդ շատը, համեմատելով աղքատ և սոված բազմութեան հետ, շատ աննշան էր և չնչին. թերևս եթէ հնար լինէր իւրաքանչիւրին տալ ոչ միայն մի քանի շկլինդ, այլ տաանաւոր Վիրբէներ, այսու ամենայնիւ, փրկութիւն չէր :

Ծառի տերեւի վերայ ջուր թափելը արմատի չորութեան չէ օգնում, տերեւը ստանում են մի բոպէական դովութիւն և այսչափ միայն :

Այսպէս և այն խեղճ գործաւորքը, իրբև շնորհք, ստանալով մի քանի շկլինդ մի անգամ, մինչ դեռ հացը և ապրուստը հարկաւոր է ամեն անգամ :

Ֆրանսայի մէջ, Վիտն քաղաքում, նոյնպէս փակվեցան մի քանի գործարանք. գործաւորներին հանդիպեցաւ դրեթէ նոյն ճակատագիրը, ինչ որ Վոնդոնում. ամենայն տեղ ստորագրութիւն ստորագրութեան քամակից, այդ աղքատներուն օգնելու համար. նոյն իսկ Պառիրադին առաջարկեց Վտալիոյ մէջ մի հանդանակութիւն :

Այս տեսակ աղքատութիւն, որ ուրիշ աշխարհի մէջ թերևս այնքան զարմանալի չէ, բաների վերայ վերի վերոյ նայողների և միայն արտաքին կեղևը քննողների համար. իսկ Անգլիոյ և Ֆրանսիոյ մէջ զարմանալի : Բայց որ սովորել է խնդիրը քննել, բրբրելով նորա բոլոր ծնուցիչ սրատճառքը,

նա տեսնումէ, որ մի միայն Անգլիոյ մէջ եւ ըստ մասին Գրանտիոյ մէջ կարելի է այդպիսի ազգատութիւն :

« Անգլիական հարուստ է, ոչ ինչ տէրութիւն այնքան արծաթ եւ ոսկի չունի, ամենին փոխ է տալիս, ինքը բնաւ նեղութիւն չունի, և այլն, եւ այլն. » : Հազարաւոր գովեստներ, բիրաւոր երանիներ լսած ենք հարիւրաւոր անգամ . նոյնը գրեթէ եւ Գրանտիոյ վերաբերութեամբ : Բայց հարկաւոր է խմանալ, որ տէրութիւնքը ազգ չեն, եւ տէրութեանց շահը, ազգի շահի հետ բնաւ վերաբերութիւն չունի, քանի որ տէրութեանց կազմութիւնը այնպէս է, ինչպէս որ կան այսօր :

Թէ ինչ է տէրութիւնը, այդ մասին մի ուրիշ ժամանակ . առ այժմ՝ այսչափ միայն, որ անգլիական ազգը ամեն ազգից ազգատ է եւ ամեն ազգից աւելի վտանգի ենթակայ :

— Ի՞նչպէս, — կը հարցնեն մեզ, ընթերցողք :

« Եստ հասարակ կերպով », կը պատասխանենք մեր : « Ազգ ասելով պիտի խմանալ հասարակ ժողովուրդը եւ ո՛չ նորա միջից, նորա բրտինքով եւ նորա արիւնով յառաջացած մի բանի մեծատուներ : Բրիտանիոյ, Իրլանդիոյ եւ Սկոտլոիոյ մէջ գտնվումէ 29,307,199 հոգի բնակիչ, որոնց մէջ հարիւր յիսունի չէ հասնում հին ազնուական, այսպէս անուանված, անգլո-սաքսական տունների թիւը, միլիոնաւոր չեն վաճառական տունների թիւը. ասել է թէ այն միլիոնները բաղկացնողը է հասարակ ժողովուրդը, ուրեմն եւ ազգի թէ բարոյական եւ թէ նիւթական կարողութեան երեւեցուցիչը : Եթէ ասենք, թէ Անգլիական հարուստ է, եւ Անգլիա ասելով

Հասկընանք կառավարութիւնը եւ ազնուականութիւնը, այդ մի այլ խնդիր է եւ այն ժամանակ վերագրեալ Հարստութիւնը չէ վերաբերվում անգլիական ազգին, այլ, կառավարութեան և ազնուականութեան, որ Անգլիա չեն, որովհետև մինը անգլիական կառավարութիւն է, իսկ միւսը անգլիական ազնուականութիւն : Այն ժամանակ միայն, ստուգապէս, կարող ենք ասել, թէ Անգլիան Հարուստ է, երբ այն միլիոններ բաղկացնող անհատների մօտ տեսնենք որ եւ իցէ նիւթական կարողութեան նըշմարանք : Ինչ աղբիւրներից կարող է հանել Հասարակ ժողովուրդը իւր, չասենք Հարստութիւնը, այլ, սպարուստը . եւ սպրուստ հաւաստի, մշտնջենական եւ ոչ առօրեայ : Հասարակ ժողովուրդի համար, ուղղակի, եւ մնացած մասին համար անուղղակի, բայց եւ այնպէս անհրաժեշտ, ինչպէս ջուրը ձուկի համար, միակ աղբիւր սպրուստի եւ Հարստութեան է երկրագործարիւնք : Երբ որ մի ազգ կազմող անհատների մեծագոյն մասը պարապի երկրագործութեամբ եւ առ Հասարակ գիւղական տնտեսութեամբ, այն ժամանակ, այդ ազգի ընդհանրութիւնը Հարուստ է եւ ասպնջովեալ . որովհետև նորահիմբը դրված է բնականապէս եւ բնութեան վերայ : Եւ այս պատճառով, փոքրագոյն մասը, որ չէ պարապում երկրագործութեամբ, կարող է հաւաստի լինել, որ հազիւ պիտի կարողանայ մշակել, շինել, գործել եւ վաճառել այն, ինչ որ դուրս է բերում գետնից նորա մեծագոյն մասը : Ազգի մեծագոյն մասը, երկրագործութեամբ ասպնջովեալ է, եւ անհնար է թէ նեղութեան սլ ատանի, սպրուստի կողմից : Փոքրագոյն մասը, որ

բաղկանումէ վաճառականներից , չէ կարող անգործ մնալ , քանի որ մեծագոյն մասի արդիւնքը սպասումէ նորա , կամ , մշակութեան , կամ , վաճառականութեան . և որ և իցէ մի դժբաղդ դիպուածում , այդ փորրագոյն մասից ամենափորրագոյն մի մասը միայն , կարող է ենթարկւիլ առօրեայ և անյողական նեղութեան , քանզի , ազդի հիմքը դրված է երկրի մակերեւութի վերայ և կախված չէ օդի մէջ : Չկայ մարդ , որ չխոստովանի այս ճշմարտութիւնը և նոյն խակ Անգլիոյ մէջ , բայց այս տեղ է խնդիրը , երկրագործի համար երկիր է հարկաւոր գործելու , որ Անգլիոյ մէջ չունի հասարակ ժողովուրդը :

Անգլիական երկիրները ազնուականների մասնաւոր սեպհականութիւնք են . հասարակ ժողովուրդը մի հասցից զարկելու հող չունի : Առէդոնի , այն հսկայ բաղաբաշխարհի հողը , եօթն ազնուական տան սեպհականութիւն է , որոնց առաջինն է թագաւորական տունը : Հասարակ ժողովուրդը իւր երկու ձեռքից աւելի բան չունինա բնակվումէ ազնուականների հողի վերայ և վարձ է վճարում հողի տիրոջ : Հասարակ ժողովուրդը հող չունենալով չէ կարող երկրագործութեամբ պարսպիլ . այն միլիոնները որ բնակվումեն Անգլիոյ մէջ , օրական աշխատող , վարձկան մշակներ են , ծառայ և գործաւոր : Այդ միլիոնաւոր բազմութեան միջից , այն մարդիկը , որ դրամագլուխ ունին , վարձումեն մի որ և և իցէ ազնուականի հողը , վարձումեն հաղարաւոր մշակներ և գործումեն երկիրը . սոքա են ֆերմեր առայեւայբը : Արձկաներկրագործ մշակները կախված են իւրեանց ֆերմերից ,

բանդի եթէ սա դրանայ դործ տալ նոցա, մշակը պիտի սովամահ մեռնի. ո՞ր դնայ եւ ի՞նչ դործէ. իսկ Ֆերմերը, իւրեանց կարգով, կախալած են այն ազնուականներից, որոնց հողը ունին իւրեանց ձեռքում, թէ եւ վարձու : Ազնուականը, այսօր եթէ կամենայ, կարող է ասել Ֆերմերին, « այսչափ ժամանակ դործեցիր և մշակեցիր իմ հողք, ինձ հատուցիր այսքան վարձ, շնորհակալ եմ, այսուհետեւ չեմ կարող իմ հողը տալ քեզ, ինձ հարկաւոր է, մի ուրիշ տեղ ճարիր քո համար » : Այս Ֆերմերը եւ նորա հազարաւոր մշակները, որ այնչափ տարի սպրում էին այն հողի վերայ, ոչ ինչ ունին ասելու ազնուական պարոնին. ընտրութիւն չկայ, պիտի հնազանդվիլ ճակատագրին : Այս սրատճառով, շատ հող ունեցող ազնուականը, ունի իւր քամակում շատ Ֆերմեր, հետեւաբար եւ շատ ժողովուրդ : Ո՞վ չգիտէ հողի մեծ պաշտօնը նաեւ մինխտրերի ընտրութեան ժամանակ : Այս ինչ ազնուականի հողի վերայ բնակվումէ այսքան մարդ եւ մինխտրի ընտրութիւն կայ մէջ տեղում. այդ ազնուականի հողը մշակող բազմութիւնը, եթէ այն ազնուականի անունը չգոռայ, վաղը հող չունի, որ հաւասար է ասելու, վաղը հայ չունի : Անգլիոյ տնտեսական գերութիւնը, մանաւանդ բաղդատելով նորա, այլ ճիւղերում ունեցած, ազատ օրէնսդրութեանց հետ, դարհուրելի է :

Երբ տէրութիւնը պէտք ունի, երբ պատերազմ ունի, շատ անգամ իւր մասնաւոր հաճոյքի կամ մինխտրի անձնական յարաբերութեան սրատճառով յառաջացուցած, որից հասարակ ժողովրդի-ազգի համար չկայ ոչ

Ջերմութիւն եւ ոչ սառնութիւն, տէրութիւնը դառնում է
դէպ ի ազգը, ազնուականը դիմում է դէպ ի իւր հողի
վերայ բնակողները, կարդում է ճառեր, բորբոքեցուցիչ
յորդորներ, « ա՛զգ, գինուոր տո՛ւր, ա՛զգ, դրամ տո՛ւր,
ա՛զգ, կեանքդ տո՛ւր քո հայրենիքը պահպանելու եւ նորա
պատիւը տեղը բերելու կամ առաւել փառաւորելու հա-
մար » : Եւ խեղճ ազգը կրում է ծանր հարկեր, զոհում է իւր
առողջ զաւակները թշնամին վանելու համար. ոգեւոր-
վում է յազթութեամբը, տաղեր է երգում, եւ գործը
աւարտվելուց յետոյ ուրախ ուրախ վերադառնում է իւր
տեղը, կարծելով եւ հաւատալով, թէ մեծ գործ կատա-
րեց, հայրենիքը փրկեց, հողը փրկեց եւ պատիւը պա-
հեց : Սորանից աւելի կոպիտ եւ խոշոր հեղնութիւն մեր
չենք կարող երեւակայել : Հասարակ ժողովուրդը դառ-
նում է իւր բնակարանը եւ դարձեալ պիտի հարկ տայ
ազնուականին այն հողի համար, որ գործում է եւ որ ազա-
տելու համար գնաց արիւն թափեց, խեղացաւ, Զարդ-
վեցաւ, որդին, եղբայրը կամ հայրը զոհեց : Ազնուականը
հայրենիքի հողից բաժին ունի բիւրաւոր մղոններ, իսկ
հասարակ ժողովուրդը չունի մի սոնաչափ տեղ : Այս
պայմանների վերայ կարելի՞ է, որ երկրագործութիւնը
դառնայ անգլխական կեանքի հիմքը :

Անգլխական ազգի այդչափ սարսափելի մեծութեամբ
վաճառականութիւնը, ձեռագործութիւնը, մերենա-
ները, որ այսօր գրեթէ դարձել են նորա բնաւորութեան
յատկութիւնը, ամենեւին պատահական չեն. այլ յա-
ռաջանում են նորանից, որ հասարակ ժողովուրդը հող
չունի : Որովհետեւ բնականը չկայ, հարկը ստիպում է

արհեստականով լցնել նորա պակասը : Անդլիական ազգի այն ահաոր գաղթականութիւնը , Ամերիկա , Աւստրալիա , Հնդկաստան , զանազան կղզիներ , բնականապէս եւ գլխաւորաբար , յառաջանումեն դարձեալ , Բրիտանիոյ մէջ հասարակ ժողովուրդի հոգ չունենալուց :

Բայց այժմ , բիւրաւոր գործաւորների այս ներկայ թշուառութեան մէջ , աւելի սաստկանումէ գաղթելու կարօտութիւնը . եւ պիտի գաղթէ նա , որ չկամի սովամահ մեռնիլ եւ մեռցնել իւր ընտանիքը : Մի գործունեայ մարդ , անդամ որ եւ իցէ ստրկացած ազգի , թող այսօր առաջարկէ Անդլիոյ մէջ անգործ եւ յուսահատ գործաւորներին եւ ասէ , « Աղբաւրք , ահաւասիկ երկրագունդի այս ինչ կէտի վերայ , ես ունէի երբեմն հոգ եւ ազատութիւն , որ յետոյ , աւազակները կողոպտեցին ինձանից , եկէ՛ք դնանք այն տեղ հետեւեալ սրբմանով : Ձեզանից իւրաքանչիւր գնացող պիտի զէնք ունենայ իւր ձեռքում եւ հարկ դիպուածում պատերազմ պիտի մղէ , իմ հետ հաւասար , երկիրը աւազակի ձեռքից ազատելու համար . այս պահանջումեմ ձեզանից : Իսկ սորա փոխանակ , ես , իմ ազգի անունով խոստանումեմ , ձեզանից իւրաքանչիւր զէնքով գնացող անհատին , այնչափ հոգ , որչափ որ ինձ կամ իմ ազգի իւրաքանչիւր անհատին պիտի բաժին ընկնի : Խոստանումեմ ձեզ , որ դուք յաւիտեանս յաւիտենից կարո՞ղ էք մշակել եւ գործել ձեր բաժին ընկած հողը , առանց վաճառելու կամ գրաւ դնելու իրաւունք ունենալու . քանզի ես , եւ իմ ազգի իւրաքանչիւր անհատը , նոյնպէս չպիտի ունենայ

գրաւ դնելու կամ վաճառելու իրաւունքը » : Այսպէս, պիտի գործունեայ մարդ, այսպիսի առաջարկութեամբ, կարող է հազարաւոր կամաւոր զինուորք գտնել Անգլիոյ մէջ, եւ այն ինչպէս զինուորք : Զինուորք, որ քաջ տեղեակ են երկրագործութեան, գիւղական տնտեսութեան եւ այլ ամենայն տեսակ ձեռագործական արուեստների, որչափ որ մինչեւ այժմ մարդկային բանականութիւնը յառաջացուցել է Եւրոպիոյ մէջ : Այս լոկ խօսքէ, այլ ամենայն ուշադրութեան եւ ընդունելութեան արժանի :

Եւ վաճառելու կամ գրաւ դնելու իրաւունք չունենալը բնաւ չէ կարող վշտացնել նորան, կամ յետ կայնել գործից, եթէ կերպարանագործես նորան պայմանիդ խորհուրդը : Եւ այսպէս, դնենք թէ խօսումենք մի այլպիսի դժբաղդ գործաւորի կամ անհող երկրագործի հետ :

— Կը դամ, — ասումէ նա, — եւ դէն ի ձեռին, քեզ հետ, քո թշնամու ընդդէմ կը սլատերազմիմ . . .

« Եւ իմ հաւասար իրաւունք եւ արտօնութիւն կունենաս այն հողի վերայ, որ պիտի աղատենք », ընդհատումեմ եւ նորա խօսքը :

— Բայց դու պայման դրեցիր, որ գրաւ դնելու կամ վաճառելու իրաւունք չպիտի ունենանք :

« Այո՛, մեր օգուտը պահանջումէ այդ » :

— Ինչպէս :

« Լսիր . եթէ կամենումես գեղի մէջ բնակվիլ, աստուրեմն միւս գեղացիների չափով կստանաս քո բնակութեան, առանին պարտիզի, անասնոց գոմի եւ այլ կա-

բևոր բաների հարկաւոր եղածի չափ հողի քանակութիւն,
որի վերայ կը շինես քո բնակութիւնը, վերասաց պարա-
զաներով : Դակ թէ քաղաքում կամենումես բնակվիլ,
նայնպէս, միւս բոլոր քաղաքացիների չափով հող կատանաս
տուն եւ բնակութիւն հաստատելու համար : Եւ այս
երկու դիպուածում, այսինքն, թէ գեղում եւ թէ քա-
ղաքում, բեզ տրված հողը, որի վերայ շինութիւն թէ
տրել ես եւ թէ ոչ, ազատ ես, կամեցածիդ պէս, գրու-
ղնել, վաճառել, ընծայել, ի վերջոյ, դու նորա անպայ-
ման տէրն ես եւ դորա վերայ խօսելիք չկայ : Դակ խօսե-
լիքը վերաբերվումէ դաշտացին հողին, ուր պիտի ընթա-
նայ երկրագործութիւնը : Այլտի խմանաս, որ գեղի եւ
քաղաքի խրաբանչիւր անդամը, հաւատար չափով,
իրաւունք պիտի ունենայ մի որոշեալ քանակութիւն հողի
մշակելու եւ գործելու : Եւ այս իրաւունքը պիտի տուէ
այնքան, որքան նա, կամ, նորա սերունդը պիտի բնակվի
այն հողի վերայ : Դւրաբանչիւր քաղաք, խրաբանչիւր
գեղ, պիտի ունենայ իւր յատուկ հողը, որ պիտի սեպհա-
կան մնայ քաղաքի կամ գեղի հասարակութեան : Քա-
ղաքի, կամ գեղի բնակիչքը հաւատար իրաւունքով
ազատ են իւրեանց բաժինը գործել եւ մշակել, քանի որ
գտնվում են այն գեղում կամ այն քաղաքում : Եւ
եթէ դու, լինելով քաղաքացի, գրազված լինելով վաճա-
ռականութեամբ, կամ այլ գործերով, չկամիս, կամ,
ձեռնհաս չես քո բաժին ընկած հողը մշակելու, կամ
մարդիկ վարձելով մշակել տալու, այդպիսի դիպուածում,
կարող ես վարձու տալ եւ այդ կերպով օգուտ բաղել քո
հողից : Եթէ հող վաճառելու սկզբունքը թոյլ տրվի, այն

ժամանակ աղքատութեան և թշուառութեան սկզբունքը
կրնդունվի :

Կարող է պատահել, որ ոմանք մարդիկ, կամ, ժա-
ռանգարար, կամ իւրեանց աշխատութեամբ, աւելի
հարուստ լինելով, իսկ ոմանք մարդիկ, կամ, իւրեանց
ծուլութեան պատճառով, կամ, մի դժբաղդութեամբ,
աղքատ լինելով, աղքատը կը վաճառէ հարուստին իւր
հողը, կը մնայ անհող ևւ կը զրկէ իւր սերունդը ևւս այն
հողի վերայ իրաւունք ունենալուց : Ապա եթէ մի գեղի
մէջ, 100 տարու միջոցում, հողերը, աղքատից, հարուս-
տին վաճառվելով, գեղի հասարակութեան սեպհական
նշանակված հողի քանակութիւնը անցնէ քսան մարդու
ձեռք, ասել է թէ բովանդակ գեղացիք, պիտի վարձ
վճարեն այն քսանին, հողը մշակելու ևւ գործելու
իրաւունքը ձեռք բերելու համար, քանզի ինքեանք վա-
ճառած լինելով, հարկ է որ ևւ գնեն : Դսկ եթէ 200 տա-
րու միջոցում այդ քսան տէրը դառնայ երկու, կամ մի,
այդպիսի դիպուածում դարձեալ նոյն թշուառութիւնը
չէ՞, ինչ որ այժմ ունիս Անգլիոյ մէջ, նոյն մօտապօլէոնը
չէ՞ ևւ հետեւանքը հողատիրոջ տարապայման հարստու-
թիւն, իսկ անհող շինականաց տարապայման աղքատու-
թիւն չէ՞ լինելու : Այո՞, փորձերը ուսուցին, ի վերջոյ,
ևւ առօրեայ ասլրուստի կարօտութիւնը ստիպումէ, մի
փոքր խելացի լինել : Հողը պատկանումէ հասարակու-
թեան, որի ամեն մի անդամ հաւասար իրաւունք ունի
հաւասար քանակութեան վերայ, յախտեանս ժամա-
նակների . ևւ մի կողմից վաճառելու իրաւունք չունենա-
լով, իսկ, միւս կողմից, առանց արգելքի, հողը գործելու

եւ արդիւնաւորելու իրաւունքը անկողոտելի պահելով, այդ հասարակութեան անդամը եւ նորա սերունդը հաստատումէ իւր կեանքը մի ամուր եւ ապահով հիմքի վերայ. եւ անհնա՛ր է, որ նա կամ աղքատութեան հանդիպի, կամ, խաբաւ կարօտ մնայ » :

Աւեր վկայումենք, որ այս պայմանը ծնրադրութեամբ կընդունին, քանզի սո՛ւրբ է, քանզի մարդկային է, քանզի արդա՛ր է :

Այժմ հարցնումենք, հարո՞ւստ է անդլիական ազգը, եթէ մի քանի գործարան փակվելով, կամ մի ժապաւէն գործածութենից դուրս ընկնելով բիւրաւոր մարդիկ եւ բիւրաւոր գերդաստանք, դառն աղքատութեան հետ պատերազմելով, կարող են սովամահ կորսը վիլ : Հարո՞ւստ է Ֆրանսիական ժողովուրդը, եթէ մի քաղաքում մի քանի գործարանք փակվելով, մի ահագին բազմութիւն գործաւորների կը դատապարտվի դէպ ի մուրացկանութիւն... Չէ՛, հարուստ չէ, ասումենք, եւ այն, դրականապէս : Ար եւ իցէ աղքատ համարված ազգ, եթէ ունի մի կտոր հող, ապահովել է իւր կեանքը. մինչդեռ անդլիական գործաւորը, որ սպրումէ այսօր, չգիտէ թէ վաղը պիտի հնար ունենա՞յ սպրելու թէ ոչ. քանզի չգիտէ, թէ պիտի շարունակե՞ գործարանը իւր գործը, որ եւ նա աշխատելով ստանայ մի քանի շիլլինգ եւ հոգայ իւր ընտանիքը :

Ի՞նչ հարկաւոր է մեզ աղնուականների անհուն հարատւութեան տէր լինելը, ի՞նչ հարկաւոր է մեզ անդլիական դրամանոցի հսկայութիւնը, ի՞նչ հարկաւոր է անդլիական կառավարութեան դրամի կարօտ շլինելը,

կամ, ուրիշներին փոխ տալը (1), մինչդեռ միլիոնաւոր ժողովուրդի կեանքը կախումէ բամբակից եւ ժապաւէնից : Համաձայնեցէ՛ք, որ այդ երկուքը եւս չունին այն յարատեւ ոյժը, որ կարողանան պահել եւ դիմանալ միլիոնաւոր գերդաստանների ծանրութեան : Եւ մինչ, բնականաբար կտրվումեն, եւ ահա ողբ, աղաղակ, տառապանք, սով եւ մահ : Աճառականութիւնը եւ արուեստը անհրաժեշտ է եւ մեծապէս պատճառ ազգի հարստութեան, բարօրութեան եւ երջանկութեան, եթէ ազգի փորրագոյն մասը պարապումէ նորանով, եթէ միւս մեծագոյն մասը, ամուր նստած է հողի վերայ եւ գործումէ նորան :

Այն ազգը, որ չունի հող եւ երկիր, երբէք չյուսայ, որ սխտի հարստանայ . այդ անբնական մի բան է եւ դուրան յուսալը խելագարութիւն : Թո՛ղ բնաւ չյուսայ, որ առաջ հարստանայ ե յետոյ երկիր ձեռք բերէ . այդ լինելու չէ : Նախ, որ հարստութիւնը, որ եթէ կայ այդ ազգի մասնաւորների ձեռքում, կամ վաճառականութիւնը որ եթէ վաճառականութիւն է..... հիմք չունի, այլ, իբրեւ պատահական մի բան, ենթակայ եւ պատահարների ազդեցութեան : Երկրորդ, որ հող եւ երկիր տիրաբար ձեռք բերելու նպատակը եւ խորհուրդը փառք չէ, պա-

(1) Անգլիական կառավարութեան պարտքը, եւրոպական Անգլիոյ անուևով, դուրս տուած քղբերով, մինչև 1860, Մարտի 1. — 802, 190, 295 լիրրէ տեղիինգ : Հնդկաստանի պարտքը, կոնսոխի քղբերով, Հնդկաստանի եւ Անգլիոյ մէջ 80, 453, 765 Լ. Ս :

աիւ չէ, դորա երեխայական գաղափարներ են, այլ
հնար գտնել իւր կեանքը եւ գոյութիւնը ապահովելու
համար : Եւ հաւատացէ՛ք, որ վաճառականութիւնը եւ
արուեստը որչափ որ ծաղկին, թէ եւ առանց երկրա-
գործութեան չկայ եւ վաճառականութիւն (1), որչափ
որ մասնաւոր մարդիկ միլիոններ դիզեն, այսու ամե-
նայնիւ ենթակայ են բամբակի եւ ժափաւէնի ազդեցու-
թեան : Մի մրրիկ, մի փոթորիկ, եւ... զնա՛ տխրազէ՛մ
ցնցել դատարկ բաակները, որոնց մէջ լցված էին երբեմն
ոսկին եւ արծաթը :

Տնտեսական խնդիրը, միակ խնդիր է մարդու կեանքը
եւ գոյութիւնը ապահովելու համար. եւ որչափ ծանր
արժէք ունի այս խնդիրը, որչափ մարդը անբակտելի
կապված է նորա հետ, այնքան զժբաղղ է եղել այդ
խնդրի ճակատագիրը : Նա դարձել է մի բար, որի վերայ
մարդը բանի՛ եւ բանի՛ անդամ՝ գայթակղեցաւ :

Վերջին անգամ՝ դռուայ նա, « կեցցէ՛ ազատութիւն,
կեցցէ՛ հաւասարութիւն, կեցցէ՛ եղբայրութիւն » :

— Կեցցէ՛, կեցցէ՛, — հնչեցին ամեն կողմից բիւրաւոր
արձագանք :

Պատնէջներ շինեցին, փողոցների սալայատակները
կողրապտեցին, աղաղակ, խռովութիւն :

« Ի՛նչ բանի վերայ էք » :

(1) « Եւ առանց ազատ հողի, չկայ երկրագործութիւն » :
(Հեղինակին ակամչն ի վայր, աներևոյք սատանան)

— Չեւ տեանում՝ ազատութիւն, հաւասարութիւն,
և զբայրութիւն, կեցցէ՛ :

« Ակեցցէ՛, կեցցէ՛ » :

— Թո՛ղ կենան, թո՛ղ ապրին օղի մէջ, — ստաց մինը,
որի ոչքերը աւելի հեռատես էին :

« Ի՞նչպէս, թշուառական դու... վայրկեան մի... եւ
չան սատակ կը լինիս հարսածիս տակ, եթէ կեցցէ՛ներ
չը գտաս » :

— Ակեցցէ՛, կեցցէ՛ :

« Ա՛յ՛, այգակէս, կոպիտ... անկիրթ... Մինչեւ այժմ
չե՞ս հասկցել, որ ոչխարհը լուսաւորել է եւ չէ կարող
այլ եւս բանութեան տանել... »

— Մի բարկանար, աղաչումեմ, մի հարցմունք... »

« Ա՛յ՛ժ մ՛ կեցցէ՛ից աւելի ուրիշ բան չէ կարելի խօսել.
կեցցէ՛ :

— Ակեցցէ՛ — ստաց խեղճ մարդը եւ հեռացաւ հրա-
պարակից :

Տարին շորս եղանակ ունի, իսկ մարդկային կեանքը
բխրաւոր շորեր : Ա՛յն օրերը, լսկ կեցցէ՛ի եղանակ էր
եւ ուրիշ բանի վերայ խօսօցը մա՛հի պարտաւոր :

Մի քանի օրից յետոյ, երբ արդէն ազատութիւնը,
հաւասարութիւնը եւ զբայրութիւնը նստել էին արքա-
յանան գահի վերայ, երբ բոլոր փողոցները եւ տուները,
մինչեւ անգամ այս անբան գոյութիւնը, կարմիր ներ-
կերով եւ խոշոր տառերով, անբարբառ, գոռացել էին
բխրաւոր կեցցէ՛ներ, երկու մարդ հանդիպեցան միմեանց
մի անկխնում՝ :

« Ա՛ղջոյն » :

— Ողջոյն :

« Քանի ժամանակ է, քեզ տեսած չէի, բայց ասես թէ խելք կա՞ր զլուխներս, որ միմեանց սրտառհէկներ, քանի որ երեսի վերայ միայած ազգը փրկելու եւ գերութենից ազատելու հետ էինք դրաղած : Բայց, — ինքնաբաւական կերպով յառաջ տարաւ խօսքը, — պիտի իրաւունք տալ մեզ, որ կտրիճի պէս գործ կատարեցինք եւ մեր դարաւոր ցանկութեան, վերջապէս, հասանք » :

— Ինչ շինեցինք :

« Աւելի ինչ կամիս », եւ տհաճութեամբ կրկնեց այն ճակատագրական երեք խօսքերը :

— Ա՞յդ չափ միայն :

Խօսակիցը զարմանումէր սորա բթամտութեան վերայ, եւ գրեթէ ատելութեան աչքով նայումէր դէպ ուղիղ նորա աչքերի մէջ :

« Ինչո՞ւ այդպէս շփոթումէ եւ խռովումէ քո խաղաղութիւնը, իմ պարզ հարցմունքս եւ կամենումես բռնա-կալ հայեացքով սպառանձեցնել լեզուս, մինչդեռ ասումես, թէ ձեռք բերածներիս մինը եւս ազատութիւն է : Թո՞ղ, գէթ խօսքով օգուտ քաղեմ այդ արտօնութենից » :

Խօսակիցը վայրկեան մի շփոթեցաւ, եւ, իրաւը պէտք է ասել, խղճի խայթ եւս զգաց, աղնուարար, որ հին ժամանակների վերայ գնալով եւ մոռնալով ազատութեան թագաւոր նստելը, կամեցաւ, մի ակնթարթ, բռնանալ խօսողի կարծիքի վերայ :

— Ասա՛, եղբայր, ասա՛, ինչու չէ. ես պատրաստ եմ քեզ լսելու :

« Ուրե՞ն, Ազատութիւն, Հաւասարութիւն եւ Աղ-

բայրութիւն , այնպէս չէ՞ , բուն իսկ բարոյական եւ բնական սկզբունք » :

— Ճիշդ այդպէս , ինչպէս երկու անգամ երկուքը չորս :

« Ետտ բարի . բայց , սասի խնդրեմ , ազա՞տ եմ ես , մի միայն օրէնքով , քաղաքականապէս ազատ կոչվելով , ազա՞տ եմ ես , քանի որ նխթական կարօտութիւնը ստիպումէ ինձ , կամայ ակամայ , մի ուրիշին ստրկանալ , ուրիշին ծառայել եւ այդ ծառայութեանը հայ ճարել իմ ընտանիքի համար : Ազա՞տ եմ ես եթէ տէր ունիմ , որին եթէ իմ ազատութիւնը յայտնեմ բացարձակապէս , պիտի գրկեմ ապրուստից եւ ինձ եւ իմ ընտանիքս , ծառայ լինելուց դադարելով , եւ այս բողոքից յետոյ ազա՞տ եմ ես... երեւակայութե՞ան մէջ , թէ՞ օղի մէջ » :

— Այդ ինչ խօսք է , աշխարհը ինչպէս կարող է կանախարկիլ , եթէ չլինի նիւթի եւ աշխատութեան փոխադարձ հատուցում :

« Բայց , ես մտածումեմ , որ կարող է եւ մանաւանդ երջանիկ , եթէ աշխատութիւնը բոնադատական չէ , այլ կամայական , եթէ նա աշխատութիւն է եւ ոչ ծառայութիւն , եթէ մարդկային իրաւունքները անխտիր հաւասարաչափ են եւ ոչ մինինը աւելի , իսկ միւսինը պակաս » :

— Պարոն , Հաւասարութիւն , մոռցա՞ր... .

« Չեմ մոռցել , բայց չկայ » :

— Ինչպէս թէ չկայ :

« Ետտ հասարակ կերպով : Ես եւ դու հաւասար իրաւունք ունինք , իբրեւ հայրենիքի հաւասար որդիք , այնպէս չէ՞ » :

— Այո՛, ամենեւին այդպէս :

« Ուրեմն արդարութիւն չկայ : Աւ դուք պիտի համաձայնիր, որ կամ հաւասարութիւն չկայ, կամ արդարութիւն, որ իրաւունք առնէ մեր հաւասարութեան իրականապէս, քանի որ հաւասարութիւնը, իբրեւ լոկ խօսք, հնչումէ միայն օղի մէջ եւ քանի որ իրական անհաւասարութեան հետեւանքը շինումէ ինձ ազատտորուկ » :

— Չեմ հասկանում :

« Ար հասկընաս, եւ, այս բուպէիս : Արքան հող ունիս դու » :

— Հարիւր հազար բառակուսի դադ... :

« Ե՞ս որչափ ունիմ » :

— Չգիտե՞ս որ չունիս :

« Հըմ, դու հայրենիքի որդի՞ ես » :

— Այո՛ :

« Ե՞ս » :

— Նոյնպէս :

« Հայրենիքի բարիքը եւ ծանրութիւնը, հաւասարաշա՞փ պատկանումեն մեզ » :

— Այո՛ :

« Ուրեմն, ինչպէս հաւասարութիւն է այս. դու ունիս այսչափ հող, իսկ ես ոչինչ, քո բաժին միայնակ վայելումես հայրենիքի բարին, իսկ ես քո հաւասար կրումեմ միայն ծանրութիւնը : Բաժին տուր ինձ քո հողից, մեր մի հայրենիքի որդիք ենք, եղբայր ենք : Ինչպէս քեզ հարկաւոր է սպրուտ, նոյնպէս եւ ինձ, ինչպէս դու կրումես հայրենիքի բեւը, նոյնպէս կրումեմ ես : Բաժին

տուր ինձ քո հողից, այն ժամանակ ես չեմ աշխատելու
բռնի. ես կը զգամ ինձ ազատ, մեր իրաւունքները կը
հաւասարվին և ճշգրիտ նորայրութիւնը երեւան կելնէ » :

— Հողը իմ սեպհականութիւնս է....

Խօսքը բերանը մնաց : Այն կողմից կտրիճի մինը, եր-
կաթի տրամաբանութեամբ, հարուածը իջեցուց նորա
գլխին :

« Սեպհականութիւնը գողութիւն է ». ասաց նա,
այրական ծանրութեամբ, եւ կանդնեցաւ :

Սեպհականութիւնը այն բանի, որ, առանց մեր աշխա-
տութեան, բնութիւնը դնումէ մեր առջեւ, գողութիւն է,
աւազակութիւն եւ յախշտակութիւն, եթէ մինը առնու-
հարիւրաւոր, հազարաւոր, իսկ միւսը ամենեւին ոչինչ :
Այլ խնդիր է աշխատութեամբ ձեռք բերված այն բանը,
որ բնութիւնը չէ պահում իւր գողում, որ բնութիւնը
չէ պատրաստում, անմիջապէս, որ մարդը արուեստա-
կան ճանապարհով է պատրաստել, եւ ի վերջոյ, որի
արժէքը սոցիալական է, մի խօսքով դրամը, որ մարդը
վաստկել է : Բայց հողը նա չէ վաստկել, հողը նա չէ
շինել, հողը բնութեանն է :

— Պարոն, չափոք ճանչցիր, ես գող չեմ, ես հողը
չեմ յախշտակել, ես ձրի չեմ առել, դրամով է գնել
իմ հայրս, իմ սրապս :

« Ինձ ինչ փոյթ : Բռնակալութիւնը, որ նոյն է թէ
աւազակութիւն, վաճառել է քեզ հասարակաց ազգի
սեպհականութիւնը : Ոչ նա իրաւունք ունէր վաճառելու,
եւ ոչ դու իրաւունք ունէիր գնելու. նա՛ գող է եւ դու
գողակից, որովհետեւ երկրագունդը անհատի սեպհակա-

նութիւն չէ, նորա վերայ ապրումեն եւ պիտի ապրին
բոլոր նորա որդիքը անխափ » :

— Բայց, եթէ ես իմ հոգը կիսեմ քո հետ, ես կը
բանդվիմ, ես մինչ ցարդ ապրումեմ նորանով. ինչ կը
լինի յետոյ իմ ժառանգների եւ իմ սերունդի վիճակը,
երբ իմ հոգի բանակութիւնը փոքրացրել էի :

« Պաշտօնաժողովքս քո ապրուստի համար, աչքիդ
տուժեւ ունիս քո ժառանգների և քո սերունդի ապագան,
իսկ ես, որ ոչինչ ունիմ, ինձ ապրուստ պէտք չէ². իմ
ժառանգները եւ իմ սերունդը, որ ինձանից յետոյ ոչինչ
ստանալու չեն ինձանից, ապրելու չեն » : Բայց դու կը
բանդվիս, այսինքն, քո աւելորդը կը շափաւորվի, որի
հաշուով իմ սրակասորդը կը լցվի, սակայն մի մտնար,
որ քո ցեղը մինչ ցարդ վայելել է այդ հոգը, իսկ իմ ցեղը
միշտ զուրկ է մնացել նորանից : Այսօր դու կը քանդվիս,
բայց վաղը մեր երկուքի սերունդը կը հաւասարվին.
այսօր քո կարողութիւնը կը շափաւորվի, բայց, դորա
փոխանակ, իմ ամբողջ սերունդը չէ պիտոյ այլ եւս
մահու եւ կեանքի մէջ տատանի. մի ոտնաչափ հող չու-
նենալով » :

Մարդը յառաջացաւ մինչեւ այս սեղ եւ կարծում
էիր, թէ ահա շօշափումէ նա իւրեան հարկաւոր առար-
կան... կը ստանայ նորան... բայց չէ. ստանալը այնպէս
զիւրին չէ, որովհետեւ մարդը դեռ եւս տղայ է : Պայ-
թակղեցաւ նա աս դաշտակղութեան քարի վերայ եւ,
դէպ ի ձախ, շրջան յառաջ, ծոկեց պատմութիւնը իւր
ուղիղ ճանապարհից :

Ազատութիւնը, հաւասարութիւնը և եղբայրութիւնը

իւրեանց յիշատակը թողեցին մի քանի ոսկիներ լերայ-
պատերի վերայի կարմիր գրերը դատապարտվեցան
Տնալ, մի սպիտակ ներկի տակ :

— Կեցցէ՛ մահ :

Այս էր վերջին խօսքը, որ ըսվեցաւ : Աւ խեղճ մարդը,
վարատական եւ անհող, հարկադրվեցաւ դարձեալ ի ր
օրական հացը ձարել ստրկանաղով ուրիշին :

Քոնակալութիւնը, եթէ նորա երեւեցուցիչը մի ան-
հատ է, թո՛ղ լինի այն անհատը Ներոն, Կալիգուլա, կամ
նոցա աշակերտ, մի պոլիտիկական աւազակ, բնաւ սար-
սախելի չէ. քանզի այն անհատի հետ դերեզման կ'իջնէ :
Քոնութիւնը, եթէ նորա երեւեցուցիչը մի ժողով է, մի
ժերակոյտ, մի հրէական Սինէտրիոն, նոյնպէս, զարհու-
րելի չէ. ցրուեցիր ժողովը, կործանեցիր նորա տաճարը,
եւ ահա ամենայն բան կընթանայ, ինչպէս իւղած ճախա-
րակ : Քոնութիւնը աննկարագրելի եւ անթարգմանելի
կերպով կատաղի է, կամակոր եւ երկարատեւ, եթէ
աղբերանումէ հասարակ ժողովուրդի ընդունած սկզբուն-
րից : Մի յարատեւ բոնակալ կառավարութիւն, մի ազգի
մէջ, ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ այդ ազգի հոգու երեւեցու-
ցիչը : Շատ անգամ, ինքը ազգը զգումէ բոնութեան
ժանրութիւնը եւ առանց արմատք քննելու, այսինքն,
առանց ի ր անձը բննելու, ասպարէզ է դուրս գալիս այն
չարչարող բոնութեան ընդդէմ, գլխատումէ, արսորումէ,
ի վերջոյ, չբացնումէ բոնութեան երեւեցուցիչը :

Ուրախացաւ, կարծեց, թէ տղատվեցաւ բոնութեանից,
չգիտէ, թէ ինքն է, իւր մէջ է այն բոնութեան և անօրէ-
նութեան տարրը, : Կարծեց, որ եթէ մի մարդու տեղ

քսան հոգի նստի, բոլոր բանը կը փոխվի. մոռցաւ, որ բանի իւր հասկացողութիւնը նոյնն է, ինչպէս էր յառաջ այն մինի ժամանակ, այն բանը պիտի գնայ նոյն ճանապարհը, որով գնումէր սլաժոված մինը : Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է մարդկային կեանքի եւ այս երեւոյթը, որ երբ մի արտաքին ոյժ դադարումէ ճնշել որ եւ իցէ մի հասարակութիւն, ինքը այդ հասարակութիւնը սկսումէ բռնանալ իւր վերայ եւ նորա բռնակալական ձգտողութիւնքը բնաւ իսկ սրակաս չեն, արտաքին բռնութեան ձգտողութեններից : Սորա շօշափելի օրինակը տեսանելի է Անգլիոյ մէջ :

Ամեն մարդ գիտէ, որ գրատպութիւնը ազատ է այն տեղ, եւ կառավարութեան եւ օրէնքի կողմից ամենայն յարձակմունք անհնարին : Բայց, շնայելով սորա վերայ, Ստիւարտ Միլը հարկադրվեցաւ հրատարակել իւր գիրքը — « on liberty » : Ստիւարտ Միլը, այս գրքի մէջ, բնական սրտձառներով աշխատումէ համոզել, որ տպագրութիւնը ազատ մնայ, ամենայն յարձակմունքից : Յարձակմունք, տպագրութեան ընդդէմ, եւ մի աշխարհում, ուր ամենայն բան տարվումէ առանց արգելքի, որի՞ կողմից արդեօր, մինչ կառավարութիւնը եւ օրէնքը ազդեցութիւն չունին այս խնդրի վերայ : Ստիւարտ Միլը խօսումէ հասարակութեան հետ, նա բողոքումէ նորա ընդդէմ, եւ նորա ընդդէմ դարձեալ սլաշտպանումէ եւ քարոզումէ տպագրութեան անսպասան ազատութիւնը : Հասարակութիւնը, նորա կանխակալ կարծիքները, նորա սուանդութիւնքը, որ դարերով նստել են նորա ուղեղի վերայ, արմատացել են նորա ոսկերքի մէջ, շատ անգամ,

չէ կարող հաշտ աչքով նայել ազատ հրապարակախօսութեան երեսին : Նա հալածումէ նորան , ոչ թէ օրէնքով կամ որ եւ իցէ կառավարչական ուժով կամ արդելքով , ոչ , նա լաւ գիտէ , որ սորա անհնարին բաներ են Անգլիոյ մէջ , նա հալածումէ մանր հնարներով եւ ազտութեամբ ճանապարհներով , որոնց մէջ վերջին տեղը չունին , անձնական վնաս հասցնել , վատարանել , կասկածներ յարուցանել հեղինակի վե , այ , պարզամիտների միտքը եւ ատելութիւնը գրգռել նորա ընդդէմ : Այս բոլորը , սարսափներով տեսաւ Ստիւարտ Միլը , տեսաւ եւ գոչեց « մեք սուղանումենք » :

Կեմբրիջի Համալսարանի երկրագիտութեան վարդապետների գրուածքը , մի պարզ բնագիտական և երկրագիտական տեսութիւն , ահ ու սարսափ բերեց հասարակութեան վերայ : Հասարակութիւնը տեսաւ , որ այդ գրուածքը հիմն ի վեր տապալումէ այնպիսի հասկացողութիւնը , այնպիսի սկզբունք որ վաղուց արդէն սրբազանել է ինքը , հասարակութիւնը , որ դարձել է նորա հոգին , նորա պաշտական գաղափարը . տեսաւ այս եւ խաչակիր արչաւանք բարոզեց այն իմաստուն ուսուցիչների ընդդէմ : Բանական հնարքները , հերքողութիւնքը , վէճը եւ ի վերջոյ , անբարոյական պարսաւանքը , թոյլ երեւեցան նորա աչքում . նորա վշտացած հասկացողութիւնը թելադրումէր նորան վրէժ , նորա միակ ցանկութիւնը էր , որ ուսուցիչը կորուսանեն իրեանց ամբիոնը :

Վայ այն ծառին , վայ այն բուսականին , որի արմատը անընդունակ է իւր յատակից ընդունելու եւ պատրաստելու իւր հիւթը , իրեան թարմութիւնը սրահող կեն-

ասկան ոյժը եւ զօրութիւնը : Ասի այն ծառին եւ
բուսականին, որի յոյսը դրված է միմիայն, գիշերային եւ
առաւօտեան, բարձրից գալու ցօղի վերայ : Յօղը դեռ
հաղիւ հազ նստումէ, նորա տերեւների վերայ, հաղիւ հազ
սկանումէ զովայնեւ նորա ծառաւը, դաւարացնել նորա
խորշակահար տեսիլը եւ ահա... արեւը ծագեցաւ :
Յօղի կաթիլները, հետ զհետէ, գոլորշանալով ցնդեցան,
դնային. իսկ տերեւը մնային այրող ճառագայթների
ազդեցութեան ենթակայ :

Մարդուն համար, վերելից եկած ազատութիւնը այն
ցօղից աւելի չէ, եթէ մարդը, նախ ինքը, իւր մէջ ազատ
չէ, եւ երկրորդ, եթէ ինքը այնուհետեւ պիտի բռնանայ
իւր ընկերի վերայ : Եւ քանի որ տնտեսական խնդիրը
այն բազմակնճիւտ Պորդիստի կապը լւծված չէ, հասարակութիւնը, իւր ընկերական եւ ընտանեկան յարաբե-
րութեանց մէջ ազատ չէ. թող քառասուն անգամ, եթէ
կամենան, փոփոխեն կառավարութեան ձեւը, բայց
քանի որ հասարակութեան մի մասը տիրապետել է հողին,
իսկ, միւս մասը մնումէ մտրայիկ, այն տեղ թագաւո-
րումէ բռնութիւնը :

Նոյն այս տնտեսական խնդրի առաջեւ կանգնած է
այսօր սուսական կառավարութիւնը եւ ազնուականը :
Այս խնդիրը մահու եւ կեանքի խնդիր է. « to be, or,
not to be » ! Քսան երեք միլիոն (1) սարուկ, որ մինչեւ

(1) 1858 — 59 թուականների աշխարհագրութեան եւայեւ
լով, Ռուսիոյ մէջ եղած սարուկների քիւր հասանումը

յարդ նստած հայրենիքի հողի վերայ ծառայումէր եւ հարկ էր տալիս իւր պարոնին, վաղո՛ւց եւ վաղուց ազատ ված կը լինէր ստրկութենից, եթէ կարելի լինէր կառավարութեան, կամ, ազնուականին, ասել ստրուկներին. — մանկո՛ւնք, այս օրից յետոյ ազատ էք կատարելապէս եւ ձեր ստրկական յորաբերութիւնը, դէպի ձեր պարոնները, վերջացած է. գնացէ՛ք ուր կամիր եւ ապրեցէ՛ք, ինչպէս կամիր :

Բայց կառավարութիւնը եւ ազնուականութիւնը պարզ տեսնումէին, այս տեսակ ազատութեան անհնարաւորութիւնը : Մեր երթայ 23 միլիոն ժողովուրդ, անհող եւ անկայան, ինչ գործէ, ինչպէս ապրի : Նոյն հողը, որի վերայ բնակվումէր եւ որ գործումէր, այժմ, ազատվելուց յետոյ, պիտի վարձու առնուր իւր պարոնից. ինչ ազատութիւն էր այս, ո՛չ ապաքէն եւ առաջ նոյնն էր գործում, միայն այս տարբերութեամբ, որ տուած դրամը կամ, անձնական աշխատութիւնը, փոխանակ դրամի, համարվումէր հարկ, իսկ այժմ նոյնը պիտի անուանվէր վճար : Բայց շինականին ինչ մխիթարութիւն անուանալիութեան մէջ, քանի որ գործը նոյնն է : Պիտի ասեն, որ այդ տեսակ ազատութենից, շինականը եթէ տնտեսական մասնում աւելի վնաս ունի քան թէ օգուտ, դժնէ կազատվի ստրկութենից եւ պարոնի իշխանութեան եւ լուծի տակից : Այս տեղ եւս մխիթարական

բան չկար շինականին, այո՛, պիտի ազատուի՛ր սրտրոնից, բայց դորա փոխանակ պիտի ընկնէ՛ր կառավարութեան աստիճանաւորներէ ձեռքը, այսինքն, անձրեւի երեսից, ծովը :

Տեսաւ կառավարութիւնը, որ այս տեսակ ազատութիւն չէ կարելի տալ, գուշակեց նա գալոց փոթորիկը : Տեսաւ ազնուականը եւ համոզվեցաւ, որ այս տեսակ ազատութիւն տալը, ազնուականութեան մահու դատակնիքը ստորագրել է : Ուստի ե՛ւ կառավարութիւնը ե՛ւ ազնուականը, վախնալով բարձրացնել այս ճակատագրական վարագոյրը, որի քամակում կանգնած է Ոստիոյ սոսկալիթիւար ասպազան, լուռ կացինն և առանց միմեանց հետ խօսելու, միմեանց միտքը եւ գրութիւնը լաւ հասկընալով, որոշեցին լուռ մնալ եւ քարչ ածել այս գործը, որչափ որ կարելի է դիմանալ :

Եկաւ արեւելեան սրտերազմը, կառավարութիւնը ընկաւ սարսուրի մէջ, ժողովուրդը կրեց անտանելի ծանրութիւն եւ, ի վերայ այսր ամենայնի, երբ Սերաստուպոլսի սարխապրը խոնարհեցան դաշնակից ղինուորութեան առջեւ, Նիկողայոսը մեռաւ : Մեռաւ նորա հետ եւ նորա համակարգութիւնը : Կնչ կամիս, արա՛, բայց ժամանակը իւրեանը կառնու : Նոր կառավարութիւնը տեսաւ այս բոլորը, հասկցաւ, որ անցեալը չէ կարելի շարունակել, լարերը շատ ձգված են, ուստի մի փոքր թուլացրեց ժողովրդեան սանձը : Մինչ այս մինչ այն, անտեսական խնդիրը, մի աներեւոյթ գորութեամբ, ընկաւ մէջ տեղը, հարկը ստիպումէր լուծել նորան, այս անգամ :

Եւ ահա ժողով ժողովի քամակից, խորհուրդ խորհուրդի քամակից, ինչպէս լուծել, որ ազնուականութիւնը զոհ չը բերէ երկիրը. բայց ինչպէս լուծել, առանց հող տալու, շինականին : Երկիր չտալ նոցա, ասել է 23 միլիոն ժողովուրդ օրական հացի կարօտ ձգել, ասել է, այդ ազատութեան միւս օրը, պատերազմ ունենալ 23 միլիոն բազմութեան հետ, որ, սովամահ լինելու երկխղից և յուսահատութենից, պիտի պատերազմի սարսափելի զօրութեամբ : Երկիր տալ նոցա, ասել է բովանդակ ազնուականութիւնը յարուցանել կառավարութեան ընդդէմ. բայց չտալ չէ կարելի : Ա՛յերջ ի վերջոյ, որոշվեցաւ չախաւոր բանակութիւն հողի տալ ստրուկներին, այսինքն, խրարան չիւր գիւղական հասարակութեան և ընկերութեան, համեմատ նոցա թուին. այնպէս, որ այդ հասարակութիւնքը, մինչեւ մի նշանակեալ ժամանակ, ամ ըստ ամէ վճարեն իւրեանց պարոններին այն հողի գինը, մինչեւ վճարը աւարտովի :

Բայց երբ 1861, Փետրվար 19ի հրովարտակը դուրս եկաւ, որի մէջ կայսրը ասումէր, թէ ստրուկները ազատ են և իւրեանց հողը պիտի ստանան հրովարտակի թուեալ օրից, երկու տարուց յետոյ, իսկ մինչև այն երկու տարու վերջը պիտի մնան նոյն յարաբերութեան մէջ, դէպ ի իւրեանց պարոնները, ինչպէս յառաջ, ստրուկները և լսել չկամեցան :

— Հրատարակեցիր մեզ ազատ, հանդերձ մեր հողով, և ահա վերջացած է ամեն բան : Մեր չըկամինք մնալ, այսուհետև, այն յարաբերութեան մէջ, ուր մաշեցան մեր նախնեաց և մեր ոսկերքը : Ղարաւոր սպիներով

ծածկված է մեր մէջքը, անզուսպ բարբարոսութիւնը իւր ոյժը մաշեց մեր կուրծքի վերայ : Մեր մատաղահաս դստերքը զոհ գնացին անխնայ , մեր պարոնների բռնաբարութեան . կանանց մասին այլ խօսք չէ մնում : Մեր որդիքը, նոքա փոխեցին շունի հետ : Չէ անհնար է որ այլևս մնանք նոյն յարաբերութեան մէջ :

Չանազան դաւառներում դուրս երևեցան զանազան ընդդիմութիւնք և ասպատամբութիւնք , եթէ իրաւունք պահանջելը , վսեմ ոճով, կարելի է ասպատամբութիւն անուանել : Կառավարութիւնը գէնք գործ դրեց նոցա վերայ, բայց սպանվածների արիւնը ոռոգեց և աճեցուց ընդդիմութեան տունկը : Եւ այսօր, ամենայն բողէ, հեռանումեն միմեանցից, ազգը և կառավարութիւնը : Ազնուականութիւնք երևեցնումէ երկու միմեանց ներհակ կուսակցութիւնք , յառաջընթաց և յետընթաց : Յառաջընթաց կուսակցութիւնը միացած է ազգի էական օգտի , այսինքն , ստրուկների հետ : Նա ներգործումէ և յետընթաց կուսակցութեան և կառավարութեան հապառակ : Եւ այս, յայտնի , գրաւոր և օր ու ցերեկով : Ի հարկէ շատերը թռան գէս ի Սիրիոյ , շատերը մաշվումեն բանտերի և ամրոցների մէջ : Այս տողերը գրելու միջոցին հասած , պաշտօնական լուրը իմաց տուեց , թէ Տվերի յառաջընթաց կուսակցութենից տասն և երեք հոգի մատնվել են ծերակուտի հինգերորդ բաժնի ձեռք , այսինքն , քրէական ատենի ձեռք , որովհետեւ ստորագրութեամբ գրած են դաւառական ատենին , թէ չեն կարող և չպիտի ներգործեն 1861 Փետրվար 19 հրովարտակի համեմատ . քանզի ընդդէմ է այն հրովար-

տակը ազգի էական շահին : Այսպէսով չէ գոհացել
ազնուականութիւնը և Փետրվար Չից սուել է կայսեր
մի մեծախորհուրդ խնդիր (1) :

(1) Դեռմենք այս տեղ այն խնդրի հարազատ պատճէներ
և մի քանի պարբերութիւն, մեր եւանակագրի մեզ տուած տե-
ղեկութենեկից, պահելով նորա թէ ոճը և թէ ուղղագրու-
թիւնը :

Չեր կայսերական Մեծութիւն

Ամենողորմ Թագաւոր

1861. Փետրվարի 19ի օրէնսդրութիւնը հրատարակվելէ
ետքը, Թվերի ազնուականութիւնը, առջի անգամ գումար-
վելով, կրթարեւէ Ռուսաց քազաւորը, որ մեռք զարկաւ
ստրուկները ազատելու և Ռուսիոյ հողի վրայ եղած ամեն
անիրաւութիւն արմատախիչ ընելու : Թվերի ազնուականու-
թիւնը կըցայտնէ հրապարակաւ, որ ինքը սրտանց զգայակից
է Չ. Կ. Մեծութեան քարի սկզբնաւորութեանց և պատ-
րաստ է հետևելու Չեզ այն ճանրով, որ կըտանի ի բարօրու-
թիւն Ռուսաց ազգին : Մեր պատրաստականութիւնը և
Չ. Կ. Մեծութեան անձին վրայ ունեցած կատարեալ հա-
ւատը սպասուցանելու համար, մեք կըհամարձակիմք
ստաշարկել, Չեր քարի դիտողութեան, մեր մտածութեանց
անկեղծ գժագրութիւնը, առանց ամենեկին տաութեան, կամ
քան մը խախելու :

Յետընթաց կուսակցութիւնը մնացել է ազգի և կա-
ռավարութեան մէջ տեղը, երկու կողմից ևս տեղոհ-
եցողութիւն ևս չենամի. և ընդդէմ կամելով ներգոր-

Փետրվար 19ի հրովարտակը, ազգին ազատութիւն յայտ-
ներով, բարոքեց քիչ մը ստրուկներուն նիւրախան բարեկե-
ցութիւնը, բայց չազատեց զանոնք ստրկական կախողու-
թեանէն, և ստրկական իրաւունքէն Ֆեւս բոլոր անօրէնու-
թիւնները չ'ոչնչացուց : Ազգի ստող բանականութիւնը
չկրնար համաձայնեցնել Չ. Մեխութեան յայտնաւ ազա-
տութիւնը, ներկայ, առ իրենց պարտնենքը, հարկադրական
յարարներուսաց հետ, և կացութեանց արուեստական բաժա-
նարարութեան հետ :

Ազգը կրտսանէ, որ ինքը, երբեմն ժամանակի, պիտի
կրնայ ազատիչ մի միայն հարկադրական աշխատութեանէ,
բայց յախտեան հարկատու պիտի մնայ, յանձնեմաւ եոյն
պարտնենքուն իշխանութեանը, որունք այժմ իսազաղութեան
միջնորդք կանուանին :

Թագաւոր, յայտնի կըխոստովանինք, որ մեք այ-
լեւք հասկընար այս դրութիւնը : Ասանկ անագին ան-
հասկացողութիւնը գրոշոր հասարակութիւնը կը դնէ
անկրանելի և տէրութեան կորուստ ազատեացող վիճակի մը
մէջ :

Ինչ բան արգելք կըլլայ զանի հետազննելու :

Հողը, պարտաւորապէս, ստրուկներուն սեպհականու-
թիւնը դարձնելու մէջ, մեք ոչ միայն չեւք տեսնել մեր
իրաւանց աներում մը, այլ, միակ միշտ կըճանչեւք զանի,

Տեղ աղղին, ներգործում է ընդդէմ յառաջընթաց կուսակցութեան և վատորէն միանում է կառավարութեան յետընթաց մասին հետ :

մեր աշխարհի խաղաղութիւնը և մեր սեպհական եկեղեցական օգուտները ապահովելու համար :

Մեք կրիսեղորենք, որ սա միշտը ի գործ դրուի և տէրութեան ընդհանուր զօրութեանը սեխ ի կատար հանուի, առանց բոլոր Ժանրութիւնը մի միայն տարուկներու վրան գնելու, որոնք ամեն ուրիշէն քիչ մեզք ունին, տարկական իրաւունքի գոյութեան մէջ :

Ազնուականութիւնը, իրեն կացութեան արտօնութեան զօրութեանը, մինչև ցայսօր ազատ էր հասարակաց զլիաւոր պարտքերը կատարելէ : Թագաւոր, մենք արեան մեզք կրճամարիւնք ապրիլ և օգուտ քաղել հասարակաց կարգի աշխարհիւններէն, ուրիշ կացութեանց հաշուով : **Ա**նիբաւ է այն կարգը, որ խեղճը մէկ սուրի կը վճարէ, իսկ հարուստը և ոչ քօրէկ մը : **Ա**սիկայ կարելի էր ընդունելի, քանի որ տարկական իրաւունքը կը տեւէր, քայց այժմ, սեխ՝ օտարակերներու և իր հայրենիքին բոլորովին անօգուտ մարդոց կարգը կը դեռ գմեզ :

Մեք չենք ցանկար օգուտ քաղել տասնէ անարգ արտօնութեան մը, և անոր առչակաց յարատեւութիւնը չենք տանել մեր պատասխանատուութեանը տակ : **Մ**եք ամենահպատակօրէն կը խեղորենք **Զ**. **Մ**եժութեանէն հրաման տալ մեզ, մեր վրայ ընդունիլ տէրութեան հարկերուն և պարտքնաւ մէկ մասը, ամէն մէկիս կարողութեան համեմատ :

Ռուսական ազգը, որի աչքի առջև հանդիսանում է այս արամատիկական թատրերգը, կուսակից է սարուկներին և յառաջընթաց աղնիւ կուսակցու

Նիրական արտօնութիւններէ զատ, մեզ միայն տալած է նաև զազգը կառավարելու մարդիկը ընտրելու և կարգելու իրաւունքը : Աս օրվան օրս, անօրէնութիւն կը համարինք մենք, այն իրաւունքը քացարձակապէս մեզ պահել, և կ'ազաւենք, որ անի ուրիշ կացութեանց վրայ ալ տարածվի :

Ամենողորմ Թագաւոր, մենք հաստատ հաւատացած ենք, որ Դուք սրտանց կը ցանկաք Ռուսիոյ աղէկութեան, այս պատճառաւ սուրբ պարտք կը համարինք յայտնի ընել, որ մեր և Ձ. Մեհտրեան կառավարութեանը մէջ, սարսափելի անհամաձայնութիւն մը կայ, որ արգելք կըլլայ Ձեր բարի դիտաւորութիւնները կատարել : Տէրութեան, պարտօնեւ այքը, փոխանակ խոստացված ազատութիւնը տուգապէս ի գործ դնելու, սա ժամանակեայ հարկադրական դրութիւն մը հնարեցին, որ թէ սարուկներուն և թէ պարտնեկերուն համար անտանելի է : Փոխանակ մէկ անգամ սարուկները ազատ և պարտաւորապէս հողի տէր ընելու, անոնք՝ յօժարական համաձայնութեան պնդիտի կարգ մը հնարեցին, որ թէ սարուկները և թէ պարտնեկերը վերջին աստիճան աղքատութեան հասցնել կ'սպառնայ : Այժմ, անոնք դարձեալ հարկաւոր կը դատեն ազնուական արտօնութեանց պահպանութիւնը, մինչ դեռ մենք, որ ամենէն անելի այս գործին մէջ օշոտ ունինք, անոնց վերնաշուն կը ցանկանք :

Այս բնդհանուր անհամաձայնութիւնը, իրրև աղէկապա-

Թեան : Նորա մէջ նոյնպէս խմորվումէ մի ոգի, եւ այսօր երկու երեք միմեանց հակառակ տարերք, զնումեն մի եւ նոյն ճանապարհը : Եւ կառավա-

ցոյց կը ծառայէ անոր, թէ անհրաժեշտ հարկ եղած փոփոխութիւնները գրասրահան (bureaucratique) ճամբով չը պիտի կրնան կատարուիլ : Մէք ալ՝ յանձնառու չենք բոլոր ազգին փոխանակ խօսել, չկայելով, որ անելի մօտ կանգնած ենք անոր. եւ հաստատ հաստատացած ենք, թէ մի միայն բարեկարգութիւնը բաւական է, ոչ միայն գոհացնելու, այլ, մինչև անգամ եւ ազգային կարիքը զցուներու համար :

Մէք հաստատացած ենք, թէ բոլոր փոփոխութիւնները յառաջ չ'երբայուն պատճառը այն է, որ անանց ազգի կամքը հարցնելու կըլլան : Բոլոր ոռակական հողէն ընտրված երեսփոխաններ գումարելը միակ միշտց կերևայ գոհացուցիչ կերպով այն խնդիրները լուծելու, որ զարբեցան, բայց չ'իճովեցան Փետրվար 19ի դրութեամբ :

Չեր Մեճութեան դիտողութեանը ներկայացնելով երկրահան ժողով գումարելու ամենանպատակական աղաչանքը, մեք կը յուսանք, որ ընդհանուրի ազգկութեան արտանց փափաքը, որով ոգևորված է ԹՎերի ազնուականութիւնը, հակառակ մեկնարանութեանց ներակայ չըլլար :

Խորին երկխոսութեան զգացմունքով, երջանկութիւն կը համարինք անուանվիլ :

Չ. Կ. Մեճութեան ամենանպատակք

(112 Ստորագրութիւնք)

2 Փետրվարի 1862.

ԹՎեր :

բութիւնը, իւր կարգով, մնացել է այս բալորի մէջ
տեղը :

Բայց այս ջերմախտական և ըսրեալ վիճակը անհնար

« Ազնուականներուն այս ազնիւ խնդիրը տեղը
հասնելէն ետքը (շարունակումէ նամակագիրը) զօրապետ
Անենեքօֆը, քանի մը զնդապետներով և խումբ մը ժան-
տարնով, Թվեր կը խրվի: Կառավարութիւնը միև չև այսօր
կը կարճէր, բէ ստորուկները կէսկատար ազատելով գործը
պիտի շննայ : Անոյին, ազնուականութիւնը, իր արտօնու-
թիւններէն հրաժարվելով, հաւասարութիւն կը պահանջէ,
երեսփոխանական ժողով կը պահանջէ, ուրիշ խօսքով, սան-
մանադրութիւն կը պօռայ : Միայն Թվերի ազնուականու-
թիւնը չէ, այլ շատ գաւառներ եոյն ճամբուն կը հետևին և
Փետրվար 19ի օրէնքը կատարելէ հրապարակաւ կը հրա-
ժարին : Թամպով գաւառի ազնուականութիւնը, մի և եոյն
բովանդակութեամբ խնդիր մը տուեր է Կայսեր. միայն սա-
տարբերութեամբ, որ հոն, ազնուականաց հետ ստորագրե-
րեն բոլոր վաճառականք և ստորուկները : (Օրինակը տակա-
ւին ձեռքս չընասաւ որ քեզ խրկէի :)

« Կառավարութիւնը, Թվերի գործէն տարապի մը կզգայ
և ուզելով խորանանկութիւն քանեցնել, հասարակ ժողո-
վորդի մէջ ձայն կը տարածէ, բէ ազնուականութիւնը՝ Կայ-
սեր տուած խնդիրքին մէջ՝ դէմ է ստորուկներու ազատու-
րեան, որպէս զի ստորուկները այն ազնիւ կաշտրեան դէմ
յարուցանէ, որով ինքը կը վախնայ : Ազնուականութիւնը
կ'իմանայ այս դաւաճանութիւնը և իր տուած խնդիրը՝ ամեն

է որ լինի երկարասե : ՆՅԺէ, վաղօրօք, խելք գործ չղրվի, ստրուկը իւր հողով հանդերձ կատարելապէս ազատ չբարոզվի և այս կերպով այն կնճիւրը չլուծվի, ստրուկը

քաղաք ամեն գեղ հասարակ ժողովուրդի մէջ՝ կրակսի կարդալ և հասկցնել, որով ո՛չ միայն հասարակ ժողովուրդին միտքը կըրժշկվի, ո՛չ միայն կառավարութեան խարդախութիւնը երեսն կ'եղէ, հապս, ժողովուրդը կը կապվի ազնուականութեան հետ և սանձանայրութիւն քառը կ'արտասանէ :

« Տասներեք հոգի ազնուական երիտասարդք, որ իրրեւ ազատութեան առաքնաւք, իրենց վրայ առաժ վերոյգրեալ սուրբ և վսեմական պաշտօնը, ժողովուրդին՝ ճշմարտութիւնը կը քարոզէին և կառավարութեան մտրեցուցիչ խարդախութիւնը երեսն կը հանէին, կառավարութեան պաշտօնեաներէն մերթապաղ կը շար և կը քանտարկվին :

« Ասոնց մէջէն երեք հոգի իրրեւ գլխաւորք, երկու եղբարք Նիքօրայ և Ալէքսէյ Պաքունիս (ասոնք այն երեւելի Մ. Ա. Պաքունիսին, եղբայրներն են, որ իրրեւ առաջնորդ գերմանական սպարտանքութեան (1848) բունվեցաւ Տրեզաննի մէջ և ուրը տարի քանտ մնալէն և շորս տարի Սիպերիա աքար կրելէն ետքը, հրաշքով մը ազատութիւն գտնելով, Ճարոնի և Ամերիկայի վրայով Լօնդրա հասաւ) և Լազարէֆ անուամբ ուս ազնուական մը, Բեդերսպարկի Սուրբ Պետրոսի և Պօղոսի անրոցը կը խրկվին : Բայց ո՛ւշ, ազնուականը և ժողովուրդը կապվեցան իրարու հետ

կայինով կը վճռէ գործը : Գամանակը շատ մօտեցած է
և կարծիքով աւելի մօտեցած

Ազատութիւնը ըստ ինքեան ընկ խօսք է և իրողապէս
չէ կարող մարմնանալ, առանց տնտեսական խնդրի լուծ-
վելուն : Ոչ մի ազատ կառավարութիւն, ոչ մի ազատ
օրէնսդրութիւն չէ կարող փրկել մարդը սարկութենից,
մինչև որ այդ մարդը, հողի վերայ իրաւունք ունեցող

« Հիսիսային կորողը կը շարժի

« Եւ ինչպէս, մե՛տ շինուածք մը կանգնելու համար, շատ
նիւթեր կընտնեն անոր կազմուածքի մէջ, այնպէս ալ՝ անոր
կործանումէն ետքը՝ շատ նիւթեր կ'առացվին զատ շինուած-
ներու համար : Ռուսիոյ մէջ խնդրած ազատութիւնը, հա-
մարձակ կարելի է մարդկային ազատութիւն անուանել,
Վասնզի ազատութիւնը հողի վրայ կը հիմնուի, քանզի ոչ
միայն ինքը Ռուսը կ'ուզէ իր ազատութիւնը այլ՝ կը քարոզէ,
քէ Լենատան, Յիւրանտիա, Փոքր Ռուսիա (15 միլիոն
ժողովուրդ) Կոմիտս, Վրաստան և Հայաստան պէտք է որ
ազատ և անկախ ըլլան, Մե՛տ Ռուսիայէն, որպէս զի ինքը
43 միլիոն զուտ սուսական ազգը, ատուգապէս ազատի,
ամեն ստրկութեան և ամեն քունարարութեան սկզբունք
մերժելով և իր քարոյական ու նիւթական ոյժը և զօրութիւնը
միմիայն իր մէջը ամփոփելով, որպէս զի երշանկութիւն ճա-
շակէ, հազարամեայ գերութենէ, ետքը և յառաջանայ քաղա-
քակրքութեան մէջ : Ռուսիոյ ազատութիւնը, ընդհանուր
մարդկութեան ազատութեան վերաբերութեամբ, մե՛տ խոր-
հուրդ ունի և այլն » :

չխոստովանալի : Եւ մինչև այս, ընդհանրական աղբատու-
թիւնը երթալով պիտի գորանայ և հասնի հսկայական
աստիճանների :

Թողունք սղիինձը, այսչափ ոսկու և արծաթի հանք,
որ ամենայն տարի անդադար ոսկի և արծաթ են թա-
փում զանազան տէրութեանց զանձարանների մէջ,
գրեթէ ազդեցութիւն չունին դրամական խնդրի վերայ :
Եւ հասարակ ժողովուրդը այնչափ աւելի կարօտումէ
դրամի, այնչափ սաստկանումէ դրամի պակասութիւնը,
որչափ որ ամեն կողմից ոսկի և արծաթ է դուրս բեր-
վում երկրագունդից : Անտարակոյս է, որ մետաղեայ
դրամը ամենայն տարի շատանումէ, ինչ է ուրեմն պատ-
ճառը, որ ժողովուրդը չէ տեսնում նորա երեսը, և ո՞ւր
են այն ոսկիքը : Մի՞թէ տէրութեանց մօտ : Մեր առջև
դրած է բոլոր տէրութեանց եկամուտի և ծախքի ցու-
ցակները : Ահա առիկ ամենահարուստ համարված,
Անգլիոյ, 1860 թուականի, եկամուտի և ծախքի ցուցակը :
Եկամուտ. 70,283,674 }
Ծախք. 72,842,059 } Աիրբէ ստերլինգ :
Պակասորդ. 2,540,385 }

Ո՞ր տեղ ուրեմն հարկաւոր է որոնել ոսկին և ար-
ծաթը : Նախ, մի քանի երեւելի մօծօպօլիստ սեղանա-
ւորների մօտ, որ աշխարհը խեղդումեն պարտքի մէջ, և
երկրորդ, հողատէրերի մօտ : Ոսկին և արծաթը չէ
մնում տէրութեանց և հասարակութեան մօտ և չէ կա-
րող մնալ, քանի որ տէրութեանց ծախքերը, որ ըստ
օրէ բարձրանալով, լեռնանումեն և քանի որ ժողովուրդը
հող չունի և ուր որ ունի չկամի դործել : Նա թողումէ

գաշտը և գնումէ քաղաք կամ մայրաքաղաք, նշանակու-
մէ թէ օր ըստ օրէ պակասումէ երկրագործների թիւը,
հետեւաբար ընկնումէ և զուգակշիւրը : Ախցուք հազար
հոգի շինական երկիր էին գործում, որոնք երկրագոր-
ծութենից յառաջացած արդիւնքը վաճառելով, անշուշտ,
պիտի ներս բերէին դուրսից խրեանց մէջ, որ և իցէ
քանակութիւն ոսկու և արծաթի : Այժմ, այդ հազար
հոգին, թողնելով երկրագործութիւնը, թէ կամայ և թէ
ակամայ, և երթալով և բնակվելով քաղաքի մէջ, ոչ
միայն փոքրացնումէ երկրագործների թիւը, այսինքն,
դուրսից, հասարակ ժողովուրդի մէջ ոսկի և արծաթ բե-
րողի թիւը, այլ և շատցնումէ երկրագործութեան ար-
դիւնքի կարօտողների թիւը : Աւ փոխանակ որ ինքը
պիտի դրամ ստանար դուրսից, այժմ ինքը պիտի տայ :
Այն, այն մարդը, որ թողեց երկրագործութիւնը և
գնաց քաղաք, վաստակ է առնում դարձեալ, բայց
երկրագործութեան և այն վաստակի մէջ կայ մեծ տար-
բերութիւն : Արկրագործը ունի հիմք, նա ունի հող,
նորա ձեռքում կայ նիւթ, որ ասել է ոյժ և կարողութիւն
դրամի համազօր, բայց երբ նա թողեց երկիրը և գնաց
քաղաք, այն տեղ, ոչ հողը կայ և ոչ նիւթը, նա տարաւ
խր հետ մի միայն աշխատութիւնը, այսինքն, խր երկու
ձեռքը : Աշխատութիւնը առանց նիւթի և առանց հիմքի,
հասարակաց վերարեբութեամբ, չունի այն ոյժը և զօ-
րութիւնը, ինչ որ ունի աշխատութիւնը, երբ նորա հետ
զուգընթաց է նիւթը, երբ այդ բոլորը հաստատած է
հիմքի վերայ : Յաւելացնւր սորա վերայ ևւ քաղաքային
ծախրը, որ ուտումէ և մաշումէ բոլոր, ինչ որ մարդը խր

աշխատութեամբ վաստկել էր : Նա հազիւ հազ ծայրը ծայրին է հասուցանում իւր եկամուտը և ծախսը. նա վարձկան է, իսկ վարձկանի աշխատութիւնը իւր համար չէ, վարձկանի յառաջ բերած արդիւնքը, վայելումէ նորա տէրը : Ա՛յլ է նորա տէրը : Ա՛ճառականը կամ գործարանատէրը : Ուրեմն, շահը վաճառականի կամ գործարանատիրոջ մօտ է : Ա՛ճառականների մի մասը, ուղղակի, վարձկան է գործարանատէրերին, իսկ միւս մասը, գործարանատէրերի հետ միասին, վարձկան այն վերասաց մօնօպօլիստների, որոնց մօտ կենդրոնացած է դրամական ոյժը : Ուր որ է դրական զօրութիւնը, այնտեղ է եւ դրական շահը : Միւս բոլորը, որ ինքեանք զօրութիւն չունենալով պիտի ուրիշ զօրութեամբ շարժին, վարձկան են այդ զօրութեան : Նոցա շահը այն է, որ հազիւ հազ սպրումեն, բայց նոցա կեանքը զոհված է զօրութեան շահին :

— Ա՛յց, — ասումէ մինը, որ չէ սիրում ուրիշի, մանաւանդ մի նոր կարծիքի հաւանութիւն տալ : — Եւ դու կարծեցիր թէ խելքիս նստեցուցի՞ր ասածներդ....

« Ի՛նչ կայ » :

— Գու ասացիր, որ դրամի սրահասութիւնը հետեւանք է երկրագործութեան ընկնելուն, որից դուրս ես բերում զուղակչոի ընկնելը և դրամական կենդրոնացութիւնք (Centralisation) : Ա՛յդ սխալ տեսութիւն է. քանզի դրամի սրահասութիւնը երեւութական է, որովհետեւ, այսօր ամեն մարդու մօտ աւելի դրամ կայ, քան թէ սորանից տասն տարի առաջ : Գրամը սրահասել չէ, այլ զօրութիւն չունի, որովհետեւ թանգութիւնը

երթալով զօրանումէ : Մի մարդ, որ սորանից տասն տարի առաջ հարիւր ոսկի ունենալով, հանգիստ կարող էր ապրիլ մի տարի, այժմ նոյն մարդը երկու հարիւր ունի, բայց ապրումէ նեղութեամբ, քանզի այժմեան երկու հարիւրը, անցած ժամանակների հարիւրի զօրութիւնը չունի, որովհետեւ ապրուստը թանգ է :

« Ինչ է այդ թանգութեան պատճառը, և ինչ ասել է թանգութիւն » :

— Եթէ մինչև այժմ չգիտես թէ ինչ է թանգութիւնը, ինչ ասացիր ու գրիչ առիր ձեռքդ : Թանգութեան պատճառն էս հարցանում ինձանից, պատճառը ո՞րն է : Ապրանքը իմը չէ՞, երէկ վաճառումէի տասնի, այսօր, քաննից պակաս չեմ տալիս, կարող էս բռնի յախշտակել : Այն տունը ուր էս բնակվումեմ, սորանից տասն տարի յառաջ, վարձումէի յիսուն ոսկու, այժմ տան տէրը չկամի տալ յիսունի և պահանջումէ հարիւր. ինչ կարող էս ասել : — Եթէ դու չտաս հարիւր, ուրիշ տունդ կայ, — ասումէ նա, և եթէ էս նորան չտամ հարիւր, ուրիշ տեղ ևս պակաս գնով չէ սխտոյ գտանեմ, ուստի և հարկադրված վճարումեմ այժմ հարիւր : Ինչ հարկաւոր է տան վերայ խօսիլ, ո՞ր բանը այսպէս չէ : Այսբան տարի ապրել եմ և միշտ կօշիկ եմ հագել, և միշտ մի զոյգ կօշիկի համար վճարել եմ կէս ոսկի, այժմ, այն նզովից արմատ կօշկակարը ասումէ, թէ չէ կարող մի ոսկուց պակաս կարել : Խօսելիք ունի՞ս, եթէ չըվճարես ոսկին, առանց կօշիկի կըմնաս : Արող էս բռնի կարել տալ : Ո՞ր մինը ասեմ, դերձակը ևս նոյն

երգն է երգում, մինչև անգամ ջրկիրը կրկնապատկել է
դոյլ ջրի գինը :

« Ճամարիտ է այդ բոլորը, բայց ի՞նչ է սրտոձառը որ
բոլորը եւս միացել են և կրկնապատկել են իւրեանց
ապրանքի գինը » :

— Ներքի, սարոն, հասողութիւս ես եղած որ մինչև
այժմ չհասկըցար : Ապրանքը նոցա ապրանքը չէ՞.....

— « Հերթ է. ըիր : Քո բոլոր ասածներից մի բան
միայն ուղիղ է, այսինքն, դրամի զօրութիւն չ'ունենալը,
իսկ սրտոձառը որ կարծումես թէ յառաջանումէ տան
տիրոջ, կօշկակարի, դերձակի ու ջրկիրի կամքից, կամ,
դաւաղութենից, բոլորովին անխելք և տղայական :
Պրամի արժէքը սրայմանական մի բան է, նորա զօրու-
թիւնը կամ անզօրութիւնը, նորա բարձրանալը կամ
ցածնալը կապված է այն նիւթերի շատութեան կամ
սակաւութեան, որոնց հետ կենթադրվէր փոխանակել
դրամը : Թանգութիւնը և դրամի արժէքի ընկնիլը
համարձակ կարելի է թարգմանել, սակասութիւն և
կարօտութիւն, այն նիւթերի որոնց հետ պիտի փոխվի
դրամը, այս տեղ կամբը կամ հաճոյքը հանդէս չունի :
Երբ որ երկրագործութիւնը, դրամի հետ փոխվելու
նիւթերի մշակութիւնը, ընկնի, երբ այդ նիւթերը սակա-
ւանան, այն ժամանակ, նախ, դրամի արժէքն է ընկնում,
երկրորդ, դրամը կենդրոնանումէ, որովհետև հասարակ
ժողովուրդը չունի այն բանը, որ փոխանակել կարող
էր դրամի հետ, ուրեմն և դրամի շրջանառութիւնը
դարձնել իւր մէջ : Եւ այսպիսի դիպուածում աւելի
դառն է հասարակ ժողովուրդի վիճակը, դրամը կենդրո-

նայած է, և ժողովուրդը պիտի բարչէ նորան այդ կենդ-
րոնից, ինչո՞վ, մի միայն իւր աշխատութեամբ և այդ
մերենական աշխատութեամբ ստացած դրամը չունի
զօրութիւն : Ապա եթէ երկրագործութիւնը ծաղկի,
դրամի հետ փոխվելու նիւթերը առատանան, դրամը
չէ կարող կենդրոնանալ զանազան ձեռքերում, հասա-
րակ ժողովուրդը, իւր պատրաստած նիւթերի զօրու-
թեամբ, կը ցրուէ նորան, որով ոչ միայն դրամի չըջա-
նառութիւնը կը մտանէ ժողովրդի մէջ, այլ դրամի
արժէքը եւս կը բարձրանայ նիւթերի շատութեան
չափով :

Այն աշխարհներում, ուր հասարակ ժողովուրդը
հող չունի, ուր չէ կարող երկրագործութեամբ ասպ-
րիլ, նա կենդրոնանումէ քաղաքներում եւ մայրա-
քաղաքներում, եւ այս կենդրոնացութեան չափով
սաստկանումէ եւ թանգութիւնը, ուրեմն եւ աղբա-
տութիւնը : Անդլիոյ մէջ, Անդոնի եւ այլ գաւա-
ռական քաղաքներում, բնակիչքը, գրեթէ հարիւրին
տասն եւ հինգ շատանումեն ամենայն տարի : Թո-
ղունք ուրիշ քաղաքները, մի միայն Անդոնի մէջ,
տասն տարու միջոցում, յաւելացել է գրեթէ հինգ
հարիւր հազար հոգի : 1851 թուականում Անդոնը
ունէր բնակիչ 2,362,236, իսկ 1861 ին, 2,803,034 : Տա-
րակոյս չկայ որ Ամերիկայի սրտերազմի սրտձառով,
այսօր, Անդոնի մէջ կայ 3 միլիոն բնակիչ : Այսպիսի
վիճակում, մինչ միլիոնաւոր հոգի պիտի սպրի իւր մե-
րենական աշխատութեան վարձով, մինչ և այն ամեն
ժամանակ չէ կարող գտանել, կարելի՞ է հարատուիւն,

Հնարաւոր է ապրուստ (1) : Եւ եթէ այսպէս է Հասարակ ժողովուրդի վիճակը մի այնպիսի աշխարհում, որ բոլոր երկրագունդին բաժանումէ իւր ձեռագործքը, որ պէտք ունի միլիոնաւոր ձեռքերի, ինչպէս ուրեմն կը լինի այն աշխարհների վիճակը, ուր անդլիական արուեստի և ձեռագործութեան և հազարերորդ մասը չկայ, և եթէ այն աշխարհների Հասարակ ժողովուրդը թողու իւր հողը և երթայ մայրաքաղաք կամ այլ գաւառական քաղաքներ : Ասել հարկաւոր չէ, քանզի մինչև այս տեղ ասածներիցս հետեցնելը շատ հեշտ է :

Բայց, մինչև այս տեղ, մեր մեր առջև դրած բուն խնդրին չդարձեր. մինչև այս տեղ աշխատեցանք մի միայն մերկայնել նորան : Ինչ է մեր խնդիրը : Աչ Ամերիկայի սլատերազմը, ո՛չ Անգլիոյ սեպհականութեան օրէնքը, ոչ օթային ազատութիւնը, ո՛չ Ռուսիոյ ներկայ վիճակը, ո՛չ մինը և ո՛չ միւսը : Ի՞նչ է ուրեմն : Մեր խնդիրը ինչ որ աւելի իրաւունք ունի գրաւելու մեր ուշադրութիւնը, ինչ որ մօտ է մեզ, որի հետ անբախտելի կապերով կապված ենք, — մեր խնդիրը է մեր խեղճ ազգի թշուառութիւնը : Այս տողերից սկսած, մեր ընթերցողների ուշադրութիւնը հրաւիրում ենք դէպ ի Թիւրքիա, որի կազմութեան մէջ մտանումէ Հայաս-

(1) Վերջին վիճակագրական տեղեկութեանց հայերով, Լոնդոնի մէջ, ուրիշի օգնութեամբ, այսինքն ողորմութեամբ ապրող աղքատների քիւր հասանումէ մինչև 800,000 հոգի :

տանի և Հայոց ազգի մեծագոյն մասը : Քայց և այն տեղ , տնտեսական խնդրի սահմանից չէ պիտոյ դուրս գանք այս սեզամ :

Ամեն մարդ կարող է վկայել , որ 1860 ին աւելի լաւ էր Թիւրքիայի դրամական վիճակը քան թէ 1861-62 ին . տարակոյս չըկայ , ժողովուրդի վերաբերութեամբ , քանզի ինքը կառավարութիւնը մինչև այժմ ապրել է արտարին և ներքին պարտքերով : Ահա՛ այդ համեմատական լաւ տարու , Թիւրքիայի եկամուտի եւ ծախքի ցուցակը .

Եկամուտ	286,100,615	} Ֆրանկ :
Ծախք	335,225,300	
Պակասորդ	49,124,685	

Ահառասիկ Թիւրքիայի և , թէ արտաքին և թէ ներքին , պարտքի հաշիւը 32, 849, 220 լիբրէ ստերլինգ կամ 828, 810, 344 Ֆրանկ , կամ աւելի պարզ , իւրեան իսկ առատ հաշուով 4, 106, 152, 500 դուրուշ : Տարակոյս չկայ , Թիւրքիոյ ոսկին հարիւր դուրուշ հաշուելով : Մինչև 1861 , արտաքին և ներքին — Պօլսի մէջ պարտքերով — , այս տեղ է հասած : Այժմ կամենումէ բարւոքել իւր դրամական վիճակը . ինչպէս , մի կողմից արտաքին նոր պարտքով (եթէ տան) , իսկ միւս կողմից , Պօլսի պարտքը տեղափոխելով դաւառների մէջ , այսինքն , իւր անուանաբեկ Քայիմէն , իւր անանկութեան դրօշակը տարածելով դաւառական քաղաքներում և դեղերում (եթէ ընդունին) և այն տեղերի նշխարեալ ոսկին և արծաթը բերելով Պօլիս : Այս է նորա միակ հնարը , որով կամենումէ դէմ դնել Պօլսի դրամական հոգեվարութեան :

Թիւրքիոյ կառավարութիւնը ձեռք զարկելով այս հնարին, մտաւնումէ իւրեան սաշտստան և, իւր սեպհական շահին համար, Թիւրքիոյ բարեկամ, անդլիական տէրութեան Մինիստրի տուած խրատը ուր ասումէր նա, թէ « սրարտբով ասլիկը նմանումէ ծակ տակառի մէջ ջուր լցնելու (1) » : Մտաւնումէ, դարձեալ, որ գաւառները կրեստոսի առասպելեալ գանձարանբը չեն : Չուր տեղը որոնումէ նա իւր արծաթը և ոսկին իւր գաւառներում . ի՞նչ զօրութիւն ունէին այդ գաւառները, որ կարողացած լինէին նորանով, իւրեանց մէջ դարձնել զրամի շրջանառութիւնը : Գաւառներից գալու մետալեայ դրամը չախտի կարողանայ, մի տարի միայն, ծածկել Թիւրքիոյ սրարտբերի շահը և տարեկան ծախքի սակասորդը : Ի՞նչ սլտտի լինի ուրեմն այս հնարների ուղղակի հետեւանբը : Այն, որ սրարտբը սլտտի կրկնապատկի, այն, որ գաւառները ևս սլտտի հասանեն Պօլսի օրը, այն որ մի գեղեցիկ առաւօտ, թէ Պօլսի և թէ գաւառների մէջ մարդիկ չսլտտի կարողանան հայ ճարել, աղբատութիւնը և սովը սլտտի հարկադրէ նորանց դէպի յախշտակութիւն և կողոպուտ, մի խօսքով, բարելոնեան խառնակութիւն : Բայց չէ սլտտոյ մտաւնալ որ մի այսպիսի վատարաղդ

(1) Մեք լնեք կարող հաւատալ, թէ ազնիւ յօրդը, այս խրատը տալու ժամանակ ուրիշ կարճիք ունեցած լինի թիւրքիայի վերայ, դրամական խնդրի վերաբերութեամբ, բացի այն կարճիքից և աւանդութենից, որ ունէր դիւցարականական աշխարհը Գանախդի Ֆակ կարասի վերայ :

դիպուածում, առաջ քրիստոնեայր կրկողրագովին, կը մերկանան և կըմեռանին, իսկ յետոյ Թիւրքը, կառավարչական ոյժը, գոնէ, այդ տեղ զէթ պիտի երևի, որ իւր ողորմելի ստրուկներոյ աւելի ապրի մի քանի օր, և այն, սպանլածների հաշուով: Այս ապագայի ստուերական և թոյլ օրինակը, Պօլսի մէջ երևցաւ 1861 թուականի վերջերում, բայց կը դայ օր, երբ այն ստուերականը իրոյս կը ճմարտվի և Բուլվեր ասպետը, հինգ հարիւր հայ բաժանելով, չէ կարողանալու դարման տանել վերահաս վտանգին:

Բայց Թիւրքիոյ կառավարութիւնը չէ սոսկում իւր պարտերոյ: Նա մխիթարվումէ տեսանելով, որ աւելի շատ են այլ տէրութեանց պարտերը: Նա զարմանումէ միայն, թէ ինչպէս այն աւելի շատ պարտական տէրութիւնը, որ պէտք է և աւելի շատ նեղութեան մէջ լինէին քան թէ ինքը, ծիծաղումեն Թիւրքիոյ զուրուշների երեսն իվեր և երկու երեք անգամ կարող են բարձրացնել իւրեանց սակիների գինը: Մեղքը Մօհամմէդի վիզը, որ սորա պատճառը չէ գրել Աուրանի մէջ: Ուրիշ տէրութեանց պարտը անհատուցանելի չէ, պարտրի գումարը վատնուած չէ, պարտրի հանդէպ, և շատ տեղ, կրկին անգամ աւելի արժողութեամբ, կայ գործ, և պարտը այսպիսի դիպուածում սնանկութիւն չէ: Նորա ունին երկաթուղիք, ունին հսկայ նաւատորմ, գինարան, զօրք, բանակ և այլ հաղար ու մի քաղարական կամ գինուորական պատրաստութիւնք: Իսկ Թիւրքիան իւր պարտերի հանդէպ ոչինչ ունի ցոյց տալու: Երեք ու կէս նաւ, բայց ի ծովազնայութեանից ուրիշ ամեն բանի

պիտանի, մի բանի հազար քաղցած և մերկ զինուոր, որ տարիներով չեն տեսնում ոռճկի երես, ներս մտանող ապրանքների մարտը աննշան, իւր մէջ պատրաստուած ապրանքի վերայ աւելի ծանր հարկ, ո՛չ երկրագործութիւն, ո՛չ ճանապարհ, ո՛չ հաղորդակցութիւն, ո՛չ զխտութիւն և ո՛չ արուեստ : Տէրութեան կառավարիչքը իւրեանց անձնական շահին պաշտօնեայ, տէրութեան գանձը հասարակ ժողովրդի արիւնի և քրտինքի հետ միասին լախիլիզող : Այս տեղ անհատուցանելի է պարտքը, այս տեղ բարձրաձայն խօսումէ անանկութիւնը : Այս, ոսկին, իրրե մի ազնիւ մետալ, չէ կարող մնալ մի այնպիսի խառնակ տեղում, — նա բարձրանումէ : Մնումէ անարդ թուղթը և չէ վախենում : Նա վստահ է, որ մարդիկ եթէ դադարին նորան իրրե դրամ գործ դնելուց, թերևս չէ պիտոյ խսպառ մերժւի, յարմար լինելով այլ պիտառութեան : Բարի ճանապարհ :

Եթէ կառավարութեան կողմից չկայ մի խելացի, մի արմատական հնարի գործադրութիւն, քաղաքական տնտեսութիւնը կարգի դնելու և դուրս տուած և ներս ընդունած ապրանքի կամ դրամի մէջ զուգակշիռը պահելու ձգտողութիւն, երբ հասարակաց ծանրաչափը ակներև գուշակումէ, նորա կեանքի համար մի մահաբեր մրրիկ, այն ժամանակ, ինքը այդ հատարակութիւնը պարտակաւն է, կողմնակի և իւր ձեռքից եկած հնարները գործ դնելով աշխատիլ, ազատվելու համար այն սոսկալի պատահարից, որին անտարակոյս, եթէ ոչ այսօր, վաղը կամ միւր օր պիտի հանդիպի երես առ երես :

Ո՛չ չ հնար կարող է գործ դնել հասարակութիւնը այդ

վտանգից ազատվելու համար : Նա ինքը ևս ազքատ է և ոչ ինչ ունի, ինչպէս ուրեմն կարող է օգնել ուրիշին :

Խնդիրը նոյն խոյն այն տեղ է, որ նա ազքատ է և սխտի առաւել ազքատանայ, եթէ ճգնի իւր մինչև այժմ բռնած ճանապարհը շարունակելու : Նա ազքատ է, բայց այդ ազքատութիւնը միայն կարող է ըսել նորա ջլերը, նորա գործունէութիւնը, ազքատութիւնը միայն կարող է սթափեցնել նորան իւր թմրութենից, որպէսզի նշմարէ իւր մինչև այժմ բռնած ճանապարհի ուղղութիւնը և փոխէ նորան, յառաջ քան թէ հասել էր մինչև նորա կորստական ելքը, Աթէ հարուստ լինէր հասարակութիւնը, կարօտութիւն չը կար հնար մտածելու, ճանապարհ փոխելու, նորա ազքատ լինելը, մի և նոյն ժամանակ, կարող է լինել և նորա փրկութիւնը :

Պօլսի մէջ, նորա շրջակայքում, կամ այլ քաղաքներում բնակվելու և ձուկի նման տապակ տապակ լինելու արտոթակը անհասկանալի է մեզ : Ա՛յ՛ ճաճառականութիւն առնել մի աշխարհում, ուր դրամի գինը, մի օրվայ մէջ այնքան անգամ փոխվում է որ ո՛չ անողը գիտէ նորա րօպէական պոթէրը և ո՛չ տուողը, վաճառականութիւն առնել մի տեղում, ուր ոչինչ հաստատ բան չկայ, ուր շատ անգամ կը հարկադրվիս այսօրվայ հազար դուրու շ պարտքիդ փոխանակ, վաղը երկու հազար կամ աւելի վըճարել, վաճառականութիւն առնել մի տեղում ուր, գործի սկսված օրից երևում է անանկութեան դալուկը, այսպիսի մի վաճառականութիւն, մեզ միշտ անհասկանալի կը մնայ : Հայոց ազգը, Պօլսի մէջ, կամ այլ դաւառական քաղաքներում, եթէ դուրս հանենք արհեստաւորը

և հայաստանցի բեռնակիրքը , մնացածը առ հասարակ վաճառական է . ի՞նչ վաճառական, կարելի է ասել իւր անունով, ուրիշի գործակատար : Մեծագոյն մասը այս տեսակ վաճառականների հաղիւ հաղ կարողանում են աւարիլ , բաւական բազմաթիւ մասը զոհ գնաց Թիւրքիայի դրամական անկարգութեան : Ամենափոքրագոյն և շատ ամենափոքրագոյն մասը , գուցէ տեւում է զիարդ և իցէ-բայց ոչ աւելի , բան թէ զիարդ և իցէ , որովհետեւ այն սրայմանների տականհնար է ուրիշ կերպ : Արհեստաւորը և բեռնակիրքը , որ չունի և այս վաճառականների ունեցած շատ կամ սակաւ նիւթական ոյժը , ապաստան է իւր երկու ձեռքի աշխատութեան :

Բայց, չնայելով այս բոլորի վերայ , ազգը , օր ըստ օրէ թողնում է իւր երկիրները և կենդրոնանում է քաղաքներում : Աղբատութիւնը ստիպում է նորան թողուլ իւր տունը , իւր ընտանիքը , իւր ամուսինը , իւր զաւաները և գնալ Պօլիս կամ այլ քաղաք , աղբատութեանից ազատվելու համար : Բայց այդ տեղերում ևս , նորան հանդէպ է դուրս գալիս էապէս , նոյն աղբատութիւնը , գուցէ մի փոքր քաղաքային ամօր կերպարանքով : Պիցուր , գեղում ստանում էր նա , օրական հինգ զուրուշ , իսկ քաղաքում ստանում է ութն կամ տասն , բայց ինչ օգուտ այն երեք կամ հինգ զուրուշ յաւելուածից , մինչ չէ մնում նորա ձեռքում : Քաղաքի մէջ , համեմատութեամբ շինական կեսանբին եթէ ոչ աւելի գէթ հարիւրին քառասուն առաւել է և ծախքը : Աթէ մարդը հինգ ստանալով աղբատ էր գեղում , աղբատ կը լինի Պօլսի մէջ կամ այլ քաղաքներում , ութն կամ տասն ստանալով :

Բայ ի սորանից, ընտանեկան կեանքից զրկվիլը, դժոխային աշխատութիւնը որով պիտի շահի նա այն մի քանի յաւելեալ զուրուշները, անտուն, վարատական և անմարուր կեանքը որ պիտի անցուցանէ նա զանազան իջեաններում: Երեկոյեան պիտի գայ վատակեալ, ուժաթափ, շատ անդամ և վնասված անդամներով, իսկ լուսարացին, նոյն եղիպտական ծառայութիւնը որ սպասումէ նորան: Չկայ այն ընտանեկան մըխիթարութիւնը, ամուսնու և զաւակների մտերմական, գողտրիկ և անմեղ հայեացքը, որ առանց ձայնի, առանց խօսելու, կարող են ամօրել ճակատագրի դառնութիւնը, և այս բոլորը անխորհուրդ, առանց հիմնական հաշուի և չկամելուց, արմատական կերպով դարման տանել իւր աղքատութեան: Եւ այսպէս, իբրև գրաստ, իբրև մերենաց ծառայելով արտասուելի օտարութեան մէջ, տասն-քսան տարի, կամ, մեռանումէ այն տեղ, թողնելով իւր ընտանիքը ծայրացեալ թշուառութեան մէջ կամ վերադառնումէ դէպ ի իւր երկիրը: Ա՛ երազառնումէ՛ բայց ոչ այնպէս առոյգ և զուարթ ինչպէս զուրուկըր եկել այն տեղից, սյլ, հասակն առած, ուժաթափ և թօշնած: Ա՛ երազառնումէ՛ իւր տունը բայց ի՞նչ եղաւ արդեօք այն լրեալ տունի և ընտանիքի վիճակը նորա բացակայութեան ժամանակ: Ա՛ երազառնումէ՛ իւր տունը, երբ կորուսելէր աշխատելու ընդունակութիւնը և յարմարութիւնը: Ա՛րեմն, վերադառնումէ նա միմիայն իւր ներկայութեամբ, իւր աղքատ և կարօտ ընտանեաց թիւը յաւելցնելու համար:

Եւ ահա նորա տասն և ութն կամ քսան տարեկան որ-

դին, որ աճել և զօրացել էր իբրև մի ծաղիկ իւր սեպհա-
կան հողի վերայ, առնումէ ձեռքը իւր հօր սրանդխտա-
կան գաւազանը և գնումէ

— Ո՞ւր բարով :

« — Պօլիս, Տրապիզոն, և այլն և այլն :

— Ի՞նչի՞ համար :

« — Աշխատելու և ընտանեաց օգնելու :

— Աշխատելու և ընտանեաց օգնելու — կրկնումէ խօ-
սակիցը անհնարին տխրութեամբ :

Անցնումէ սորա վերայով մի քանի տարի, յանկարծ,
այս նորեկը լուր է առնում, որ իւր ծերունի հայրը վախ-
ճանել է, մայրը հիւանդ է : Մի փոքր ժամանակից և մայրը
մեռնումէ :

— Լաց, սրանդուխտ, բնական զգացողութեամբ չէս
կարող լաց չլինել, բայց ոչ որ մեղաւոր չէ, բայ ի քո հօ-
րից, բայ ի քեզանից, բայ ի այն սխալ և վնասակար աւ-
անդութենից, որ քեզ այդ օրը ձգեց :

Պանդխտակիցքը գալիս են նորան մխիթարելու :

Մի երկու բաժակ գինի... մի բահանայ, մի « Հողւոց » և
սրանդուխտի սիրտը սաղումէ : Բայց, նորա սիրտը սա-
ղումէ և այն աշխարհից ուր ծնել էր նա Ի՞նչ բանի հա-
մար վերադառնայ : Նա գտանելու չէ իւր տունը, իւր
ծնողքը, նորա աչքին սլտի հանդիպին երկու գերեզման
և մի ամայի բնակարան, եթէ և այն չէ անցել օտարի ձեռք :
Նա որոշումէ մնալ սրանդխտութեան մէջ, և այս որոշումով
յօժարումէ մինչև տակը խմել թշուառութեան բաժակը :
Այո, մնումէ նա, բայց տունը մարեցաւ : Մի գերդաս-
տան ընկաւ հասարակաց խումբից :

Այդպէս որ՞քան դերդաստանք ընկնումեն այսպէս :

Սոցա վիճակից աւելի քաղցր չէ այն մանր վաճառականներէի վիճակը, որ նոյնպէս լքանելով իւրեանց երկիրը, ձեռք են զարկում վաճառականութեան, պանդխտանալով օտար աշխարհում : Նոցա կեանքի շաւղի վերայ ևս չկան ծաղիկներ և վարդեր, ամենայն քայլախոխ փոշ և տատակ : Եւ այն տեղ, ուր մարդը պատերազմ ունի չքաւորութեան հետ, որ չգիտէ թէ վաղը ինչո՞վ պիտի կերակրվի, կամ, ի՞նչպէս պիտի դարմանէ իւր ընտանիքը ու՞ր կը մնան վերհամբարձ հասկացողութեանց և բարոյական կատարելութեանց հասնելու ձգտողութիւնքը :

Նա, բոլորովին մեքենայացած, մանուկ իւր կեանքի թելը, նորան չէ գգվում մի հրատուրիչ յոյս, նա չէ տեսնում իւր սպառազայի հորիզոնի վերայ մի երջանկութեան աստղ, նորա ներկան և տաղան խաւար է : Նա տեսնում է իւր կեանքի ծանր խաչը, մինչև որ մի նիւ թեղէն խաչ տնկվի նորա դերեզմանի վերայ :

— Իսկ նորա ընտանիքը՞ :

« Այժմ կենդանի մարդիկ չը կամին հողալ և արմատականապէս բարւոքել իւրեանց կեանքը, իւրեանց ընտանիքի սպառազան, մեռածը պիտի հողայ :

Նորա ընտանիքին սպասում է նոյն թշուառութիւնը ինչ որ վերեւում ասացինք : Նորա սրտանի կամ մանուկ որդին, շատ անգամ, տասներկու տասն և հինգ տարեկան, հարկադրվում է թողուլ դպրոցը և գնալ ծառայութեան որ, մի քանի ժամանակից յետոյ, օգնութիւն կարողանայ հասուցանել իւր մօրը կամ իւր քոյրերին :

Քոյրե՞ր ևս ունի :

« Այո՛, երկու կամ երեք հատ :

Մեր հրաժարվումենք այս թշուառութեանց պատկերները նկարագրելուց : Նոցա ահարկու կերպարանքը սարսափ են բերում մեր վերայ : Այն մարդը, որի մէջ կայ մի թարմ սիրտ, մի մարդկային կենդանի զգացողութիւն, ինքը կարող է զգալ մնացածը, իսկ չորաբեկ և բարացած սրտերի համար բանականութեան ձայնը, հողմոց հնչիւնք : Ահա և այս տունը մարեցաւ, սա ևս դուրս ընկաւ հասարակաց շինուածքից :

Ինչ կը լինի այն շինուածքի վիճակը եթէ նորան կազմող մասերը օր ըստ օրէ ընկնին, և մնացողը ևս առ վաղիւ յարատեւելու չկարողանայ երաշխաւորել :

Այն, ինչ որ պատկերացնումէ այժմ մեր խեղճ ազգի վիճակը : Ինչ տեղ, ուրեմն, որոնենք փրկութեան հնարը, ո՞րն է այս ցաւերից ազատվելու ճանապարհը, որպէս զի ազգը չմեռանի, և մանաւանդ ազատուի երբ հասանէ Թիւրքիայի դրամական կեանքի վճռական վախճանը :

Ազգը, լաւ ու վատ, փորձեց մինչև այժմ վաճառականութիւնը, նա փորձեց և վարձկանութիւնը և մշակութիւնը - սոցանից հետեւեցաւ նորա կեանքի աւերանքը, որի տակ այսօր ձնչվումէ միջաբեկ :

Հիմնական և խելացի հնարը փրկութեան, ուրիշ բան չէ կարող լինել, եթէ ոչ դառնալ իւր նախկին կացութիւնը : Հողը և երկրագործութիւնը կարող է նորան փրկել :

— Ուրեմն բոլոր ազգը երթայ երկրագործ դառնայ, այդ անհնարին մի բան է և չկատարվելու ցանկութիւնք

« **Չենք** ասում բողոքը , բայց պիտի որ ազգի մեծագոյն մասը երկրագործ լինի , իսկ փոքրագոյնը երկրագործի դուրս բերած արդիւնքը մշակող և վաճառող , որ զուգակշիռը պահչլի և աղքատութիւնը տարագիր զնայ » :

— **Բայց** , դուք մոռանումէք որ **Թիւրքիան** **Ներսիս** չէ : **Նա** չունի ոչինչ ճանապարհ , ոչինչ հաղորդակցութիւնք , որ անհրաժեշտ են թէ երկրագործին իւր բերքը տանելու մի տեղ , և թէ վաճառականին , իւր վաճառքը դուրս արձակելու համար :

« **Այո՛** , **ընդունումենք** այդ , բայց դարձեալ կարելի է գործ կատարել : **Մի** թէ սակա՞ւ տեղեր կան , մեծ և փոքր **Հայաստանի** մէջ որ մօտ են **Սեւ** ծովին և **Միջ** երկրականին , երկու , երեք , չորս կամ հինգ օրվայ ճանապարհով :

Մեր չենք ասում , թէ **Հայք** երթայ սկսանէ իւր երկրագործութիւնը **Բարեւոնի** սահմաններում :

Այն ժողովուրդը , որ դուրս չէ եկել իւր պատմական աշխարհից , թող և չչարժի , մեր ընդդէմ ենք դադիթականութեան և դադիթականութիւն չէ մեր քարոզածը . իսկ այն մասը , որ դուրս է իւր աշխարհից , ասելէ թէ գտնու վումէ դադիթականութեան և սրանդիտութեան մէջ , նորան հրաւիրումենք վերադառնալ , մանաւանդ փոքր **Ասիա** որ աւելի հրատուրիչ է իւր ծովեզերեայ դրութեամբ :

Հերիք է , որ մի երկու գլխաւոր և յարմարաւոր տեղերում սկսանի երկրագործութիւնը , միւս մասերում , որ թերևս հեռի են ծովից , նոյնպէս կը զարթի :

Վաճառականութիւնը կը լրացնէ պակասը :

Ո՞վ արգելադրի է **Հայոց** ժողովրդին որ նա չընակի վերասաց տեղերում , և ինչ տեղեր , ուր պարարտ հողը

բուսույանումէ՛ գրեթէ ինքն ըստ ինքեան, քանզի երկրա-
գործական գիտութիւնքը դեռ ոտք չեն կոխել այն կող-
մերում :

Եւ փո՞քր գործ կարելի է տեսնել մի հողի վերայ, ուր
ածու՛մէ և բազմանումէ ամենայն ընտանի անասուն և զը-
րաստ, ուր բուսանումէ բամբակ, ցորեան, բրինձ, վարսակ,
գարի, տօրոն, սուսամ, շաքար-եղէ՛ւն, ճակնդեղ և այլ
հազար բուսական և ընդեղէն, և ուր շերամադարմանու-
թիւնը և մետաքսագործութիւնը կարող են ծաղկիլ ու
բարգաւաճիլ :

Այս անուանված բերքերից, գէթ, երկուքը կամ երե-
քը բաւական են հարստացնել մի բազմութիւն, որ արխա-
ջան փութով պարսպումէր այն նուիրական գործով :

Ո՞ւր, արդեօք կարող են անվաճառ մնալ և վնաս տալ
երկրագործին, բամբակը, մետաքսը, շաքարը, ցորենը և
այլն : Մեք չենք կարող թոյլ տալ, թէ Հայոց աղզը չը-
գիտէ այս : Բայց, միանգամ սովորութիւն է եղել նորան
այն ճանապարհը, որով գնումէ և այժմ ծանր է շարժում
դէսլի մի այլ ուղղութիւն . Ահագին տխրութեան ամազ
ծանրանումէ մեր սրտի վերայ, երբ մտածում ենք, թէ Ան-
գլիացին գնումէ, Անատա, Աւստրալիա, Հնդկաստան .
Ֆրանսիացին թողնումէ իւր միշտ անհող, միշտ ուրախ
և միշտ զուարճ Փարիզը և գնումէ Ափրիկէի դժոխային
դօտինների տակ, մի կտոր հող ճանկելու և նորա մշակու-
թեամբ իւր ասպազան ասպահովելու, մեր սիրելի Հայը և
ոչ անգամ կամի մտածել իւր ասպազացի վերայ, նա թող-
նումէ իւր երկիրները և կենդրոնանումէ քաղաքներում :

Գուցէ, մանր մունր վաճառականութիւնը, միջնորդու-

թիւնը, բեռնակրութիւնը աւելի արժէք ունին նորա աչքում : Եստ դառն է մեզ ասել այս խօսքը, բայց ծածկել այն, ինչ որ զգումենք համարումենք ոչ միայն կեղծաւորութիւն այլ և վատութիւն :

Մի քանի տարի կայ, որ ըսումենք հանապազ մեր վաճառականներից մի կարծիք, թէ հարկաւոր է աշխատիլ վաճառականութեան վերայ, որպէս զի ազգը հարստանայ :

Երանի՛ թէ, ասումենք մեր քանզի այն տեսակ վաճառականութեան մէջ չենք տեսնում ազգային հարստութեան սերմը : Եւ մի՞ թէ կարծումեն մեր պատուելի վաճառականը, թէ Մէնչեստրի, Մարսէյլի կամ այլ եւրոպական քաղաքների հետ առուտուր ունենալը, կարելի է անուանել ազգային վաճառականութիւն, մի միայն այն պատճառով որ ինքեանք Հայ էին : Երոյս վաճառականութիւնը ազգային չէ, և ազգի ընդհանուրի շահի հետ չունի որ և իցէ վերաբերութիւն : Այն ժամանակ միայն կարող է երևել ազգային վաճառականութիւնը, երբ նա, գլխաւորապէս, Հայի առաջ բերած նիւթը և արգիւնքը վաճառէ, այն ժամանակ միայն, ազգը օգուտ կը քաղէ մեր վաճառականների գործառնութենից, երբ, սորա միջնորդ լինին Հայոց ընդհանրութեան և Եւրոպայից մէջ, այն ժամանակ ազգային է վաճառականութիւնը, երբ նորա խարխուրը զրված է ազգի հիմքի վերայ :

Եւ մինչև այս, թող հայ վաճառականը հազար տարի ապրանք բերէ Եւրոպայից ու վաճառէ, կամ որ նոյն է, օտարի ապրանքը ուղարկէ Եւրոպա, ազգին ո՛չ շահ կայ և ո՛չ վնաս, որպէս նաև, ո՛չ ազգային վաճառականութիւն վաճառականը թերևս ինքը շահիլի, դարձեալ ազգին բուն

չկայ : Ի՞նչ կօզնէ սորա անհատական հարստութիւնը , միլիոնաւոր աղքատների ընդհանուր կարօտութեան :

Կանգնեցուր , եթէ կամիս , նոր սխներ , բայց եթէ հիմքը ոյժ չունի , շինուածքը ի՞նչպէս կարողէ կանգուն մնալ :

Հարկաւոր է հիմքը նորոգել , կենդանութիւն տալ նորան , ոյժ և զօրութիւն դնել նորա մէջ , որպէս զի կարողանայ հաստատ պահել իւր վերայ լինելոց շինութիւնը :

Ինչո՞վ պիտի նորոգենք այս հիմքը . լուսաւորութիւն տալ ըստ իր անկողնի : Ու՞ր են մեր հնարքը , որ կարողանայինք գործ դնել այս խորհրդով :

Հինգ , տասն հոգի աղքատէր , թերևս կարողութեան աէր մարդիկ , դնենք թէ կամենային զոհել իւրեանց ստացուածքը աղքի օգտին , բայց հինգ , տասն ոյժը ի՞նչ կարողէ օգնել , ի՞նչպէս կարող է դէմ դնել միլիոնաւոր ժողովրդի կարօտութեան : Եւ մի՞թէ կարող է արտաքին հոգարարութիւնը լուսաւորել և կրթել մի ահագին բազմութիւն , եթէ այդ բազմութիւնը ինքը չէր դիմում դէպի լուսաւորութեան արևը : Եւ այդ ահագին բազմութիւնը որ առաւօտը զարթելով , պիտի մտածէ , թէ ի՞նչպէս սնանի կամ ի՞նչպէս սնուցանէ իւր ընտանիքը , որպէս թէ կարող էր մտածել լուսի կամ խաւարի վերայ :

Մեք չենք հաւատում : Ստրկութեան մէջ , աղքատութեան մէջ , չկայ և չէ կարող լինել լուսաւորութիւն :

Թողունք այս , մտահայեաց փիլիսոսիայութիւնը արժէք չունի մեր օրերում : Այն փիլիսոսիայութիւնը , որ անմիջապէս չէ բղխում մարդկային կեանքից և որ չէ դադարում դարձեալ մարդկային կեանքի վերայ , քանի որ մարդը ապրում է և օգ է շնչում , մեր հրատարակումներ նորան

խմաստակութիւն և խարէութիւն : Մարդն է փիլիսոս-
փայութեան և հեղինակը և առարկան : Անցան այն
ժամանակները , երբ մի տեսակ երկարաբազանցը, խորա-
մանկութեամբ տիրելով մարդկային բանականութեան,
եգիպտական առեղծուածներով պատգամ էին տալիս
նորան , անցան այն ժամանակները , երբ մտածումէին
սրարզամիտ մարդիկ , թէ օդի անչափելի բարձրութեան
մէջ դրած է փիլիսոսփայութեան աթոռը : Սուր. փիլի-
սոփայութիւնը երկրագունդի վերայ է, մարդն է նորա
աթոռը , մարդն է նորա և քննողը և քննելին : Բայց
մարդը, յառաջ քան թէ պիտի գոյանայ, յառաջ քան թէ
գոյանալուց յետոյ պիտի ապրի, յառաջ , քան թէ պիտի
քննէ և խմաստասիրէ իւր անձը, իւր կեանքը, իւր ան-
ցածը, իւր ներկան, և յառաջ քան թէ պիտի մտածէ և
հոգարարձու լինի իւր ասրագայի մասին, այս բոլորից ա-
ռաջ, մարդը կարօտ է նիւթի : Անցան այն ժամանակ-
ները, երբ, մշուշով պատած մարդկային երեւակայու-
թիւնը, ոչնչից տիեզերք էր ստեղծում : « Ex nihilo, nihil
fit ! » Ա երջին մանուկը կրկնումէ այսօր մեր հետ :

« Ոգի, մարմին և ոսկերս ոչ ունի » — ասումէ Աս-
տուածամարդը, իսկ մարդը մարմին և ոսկերք ունի, և
այս թանձրութիւնը վկայ է բերում Նա : Առանց մարմնի
չկայ շօշափելի կենդանութիւն, իսկ մարմինը նիւթ է և
մարմնի և մարդու կեանքը նիւթերի անդադար փոխա-
նակութիւն : Այսպէս խօսելով, չենք մերժում մարդ-
կային կեանքի բարոյական կողմը, թէ և մեր ճանաչած
բարոյականութիւնը մարդկային համերաշխութենից կը
բղխի և Սինայի հետ վերաբերութիւն չունի, այլ, կա-

մենումենք ասել, թէ մարդը նախ եւ առաջ կենդանի է եւ ապա բարոյական էակ : Նորածին մանուկի համար, ինչ հարկաւոր է նորածին մանուկը առնուլ մեզ օրինակ, պատանու համար մինչեւ նորա խելահասութիւնը չկայ բարոյական խնդիր . բայց մարդը մինչեւ այդ աստիճան հասանելը կարօտ է նիւթի : Նիւթական խնդիրը միշտ կայ : Առաջին շունչի հետ մարդը առնում է օդի թթուածինը . և երբ վերջին անգամ դուրս արձակում է իւր թոքերից ածխած թուփ, առանց վերատին թթուածինը ներս ընդունելու, նա կենդանի չէ այլ եւս :

Տնտեսական խնդիրը մահու եւ կեանքի խնդիր է, կրկնումենք դարձեալ : Եւ անկարելի է Հայոց ազգի հիմքը նորոգել, ոյժ եւ զօրութիւն դնել նորա մէջ, քանի որ ազգը, հասարակ ժողովուրդը, կարօտ է օրական հացի, քանի որ նորա տնտեսական խնդիրը կարգի չէ դրվում :

Հայոց հասարակ ժողովուրդը աղքատ է եւ շունենալով ոչինչ կարողութիւն հաղիւ հազ սերմանում է եւ հնձում է այնքան, որքանը նորա տարեկան ապրուստը, զխարդ եւ իցէ, պիտի կարողանար ապահովել : Նա չէ կարող աւելի ցանել, որովհետեւ ոյժ չունի, եւ եթէ ունենար եւս, դարձեալ ընդունայն . քանզի բնականից լինելով մի կաթուածահար ժողովրդի, որպիսի է Թիւրքը, որի մէջ չը կայ և յաւիտեան չպիտի լինի ոչինչ գործունէութիւն, երկրագործի ապրանքը կարող էր մնալ նորա ձեռքում, որովհետեւ չկայ այդ ապրանքի վաճառականութիւնը, չկայ մինը որ ապրանք խնդրէ նորանից, ապրանք ապապարէ նորան, եւ եղածը առնու արծաթ վճարելով փոխարէն : Ապա եթէ հայ շինականի ձեռքը

մի փոքր դրամ անցանէ, եթէ նա յոյս ունենայ որ խր աշխատութիւնը սլիտի գնահատուի, եթէ նա տեսնէ խր մշակութեան պտուղը, ո՞չ ապաքէն կրկնապատիկ կ'սկսի ցանել, կրկնապատիկ հնձել : Ո՞չ ապաքէն դաշտերը կը մշակվին եւ ժողովուրդը մի փոքր ազատ շունչ կանուտ :

Բայց խնդիրը այս տեղ է թէ ո՞վ տայ երկրագործին այն դրամը, որ հարկաւոր է նորա լքեալ բազուկները զօրացնելու համար :

Վաճառականը, կամ, փոքր ի շատէ կարողութեան տէր մարդը, պատասխանումենք մեք : Վաճառականը ո՞չ ապաքէն դրամ է տալիս խր վաճառելի ապրանքը ձեռք բերելու համար : Ո՞չ ապաքէն ունի մի քանի փարայ, որի չըջանառութեամբ ապրումէ նա եւ նորա ընտանիքը : Կարողութեան տէր մարդը, ո՞չ ապաքէն խր արծաթը դնումէ սեղանաւորի մօտ, կամ տալիս է մասնաւոր մարդերի տոկոս ստանալու ակնկալութեամբ : Վաճառականը, փոխանակ Ներսիսյի ձեռագործըրը գնելու եւ փոխանակ պատահարների ձեռքում խաղաղիկ դառնալու, կարող է ամենայն վստահութեամբ, հում նիւթեր առնուլ հայ երկրագործից, ապրանք ապսպարել նորան, մանր մունր գումարներ տալ յառաջուց այս եւ այն շինականին եւ հունձից յետոյ, ապրանք ստանալ փոխարէն : Կարողութեան տէր մարդը, նոյն այս ճանապարհով կարող է աճեցնել խր գումարը : Նուր եթէ չկամի նա ապրանքը պահել խր ձեռքում, մի բոլի մէջ կամեցաւ եւ ահա սրատրաստ են վաճառականը գնել նորա ապրանքը :

Այս ճանապարհով միայն, դրամի շրջանառութիւնը կը մտնէ ազգի մէջ, այս ճանապարհով միայն, ազգը կարող է բարւոքել իւր տնտեսական վիճակը, այս ճանապարհով նիւթական ոյժը կանցանէ ազգի ձեռքը. ազգը կը զօրանայ եւ երկրագործը եւ վաճառականը եւ կարողութեան տէր մարդը օր ըստ օրէ կը հարստանան : Չուգահէտարար սորա հետ կը լայնանայ եւ նոցա գործունէութեան ասպարէզը : Եւ որքան ասպարէզը լայնանայ, այնքան շահը եւ հարստութիւնը կը լայնանայ, եւ որքան շահը եւ գործունէութիւնը աճի, այնքան եւ ասպարէզը կը տարածվի :

Մինչև այժմ, Հայոց ազգի մէջ, խախուտ և անհիմն վաճառականութեան խորհրդով հիմնվեցան մեծ կամ փոքր ընկերութիւններ, նորանցից ոմանք ընկան դէպքերի հարուածի տակ, ոմանք տեւումն կիսամեռ, բայց մինչև այժմ չերեւեցաւ եւ ո՛չ մի ընկերութիւն որ պարապէր երկրագործութեան եւ երկրագործական բերքերի մշակութեան, մինչև այժմ չերեւեցաւ մի ընկերութիւն ազգային վաճառականութեան : Հեշտութիւն համարեցան ինքեանց. բայց մեզ թվումէ միայն մի լոկ սովորութիւն որ հայկական վաճառականք մշակ դարձան Եւրօպայոց :

Որ և իցէ ձեռագործ ապրանքով վաճառականութիւն առնողի շահին հակառակ է, եթէ նոյն ապրանքով վաճառականք բազմանան նորա չորս կողմում. իսկ բնական բերքերի համար այս վտանգը եւս չկայ, որքան կամիս, այնքան կարես : Ձեռագործ ապրանքների մեծագոյն մասը կեանքի էական պիտոյքներ չեն եւ նորա մանր

վաճառականը պիտի վաճառէ իւր ապրանքը հասարակ ժողովրդին : Ժողովուրդը, շատ անգամ շոպյանում, այն, բայց եւ շատ անգամ նորա մեծագոյն մասը հարկադրվումէ մի միայն կեանքի էական պիտոյքը հոգալ, կարելի եղածին շափ անտեսութիւն գործ դնելով ձեռագործ բաների մէջ :

Բայ ի սորանից, մեր հայ վաճառականների համար, սոսկալի տարբերութիւն կայ ձեռագործ ապրանքով եւ երկրագործութեան բերքերով վաճառականութիւն առնելու մէջ : Թողունք տակաւին, այն որ ձեռագործի վաճառականութիւնը չէ դարձնում դէպ ի մեր ազգը դրամի շրջանառութիւնը, հերթիք է միայն ցոյց տալ որ ձեռագործի վաճառականը առողջ դրամ պիտի վճարէ Նւրոսպայից ստացած ապրանքի փոխարէն, իսկ ինքը, պիտի վաճառէ Թիւրքիոյ մէջ, ո՛վ գիտէ թէ ինչ կերպ, կամ ինչ գրամով : Սորա հակառակ, հում նիւթերի, երկրագործութեան բերքերի վաճառականը պիտի դնէ իւր ապրանքը Թիւրքիոյ մէջ եւ պիտի վաճառէ Նւրոսպայոց, ասել է թէ, փոխանակ տալու ինքը պիտի ստանայ առողջ դրամը :

Ձեռագործի վաճառականը իւր սովորական չափից աւելի (թէ եւ ունենար աւելի դրամական ոյժ) չէ կարող ապրանք բերել Նւրոսպայից, որովհետեւ սովորական չափով բերածը եւս ապաստան է հանդամանքներին եւ շատ անգամ մնումէ անվաճառ, կամ, սովորութենից դուրս եկած լինելով կամ մի այլ պատճառով, մինչդեռ հում նիւթերի համար չկայ որ եւ իցէ սահման : Նւրոսպան, իւր ներկայ վիճակի մէջ, նայելով նորա երկրա-

գործութեան սրայմաններին, նայելով նորա ձեռագործութեան աստիճանին, նայելով միլիոնաւոր բազմութեանց անհող վարձկանութեանը, միշտ եւ միշտ կարօտ է, թէ էական սպրուտտի վերաբերեալ հում նիւթերի եւ թէ գործելի կամ մշակելի նիւթերի, որոնց վերայ հիմնը վումեն նորա ձեռագործութիւնքը, նորա գործարանքը եւ նորա մեքենաները :

Ասացինք, վերելում, թէ մեր վաճառականք եւրօպական ձեռագործի առեւտուրը սովորութիւն են արել ինքեանց : Այո՛, սովորութիւն է այս, բայց այն աստիճանի կամակոր, որ գրեթէ դառնում է այսօր մի ազգային աւանդութիւն : Եթէ քննութեան տակ դնենք այն սովորութիւնը, անհնարին է լինում չափել այն սարսափելի վիհի խորութիւնը որ բացվում է մեր առջեւ : Գրեթէ ազգովին, սովորութիւն առնել սպրանք գնել Եւրօպայից, մինչ ինքեանք կրկին անգամ աւելի պիտի կարողանային վաճառել նորան, դրամ ուղարկել Եւրօպա մի այնպիսի տեղից, ուր ոսկին եւ արծաթը դարձել է մի առասպել, եւ ուր, ինքը Տէրութիւնը չգիտէ թէ ինչ ճանապարհով առնու Եւրօպայից, մեր կարողութենից վեր է այս սովորութեան հետ հաշտվիլ :

Երբ վաճառականը, մի շիտթեալ եւ աղմկեալ տեղում, կեանքի հոսանքի մէջ ընկած, նայում է մասնաւորապէս իւր գործին, եւ երբ ժամանակ չունի, կամ, չկամի քննել իւր գործը, իւր ընթացքի ուղղութիւնը, այն տեղ, չէ երելում այն վիհը, որի մասին խօսեցանք : Նախ երբ ամենայն սառնութեամբ քննեն իւրեանց բռնած ճանապարհը եւ այս քննութիւնը յառաջ տանին մինչև գործի

տարրական պարզութիւնը, այն տեղ, ճեղքվում է վարագոյրը եւ ահա վիհը, տեսնողի առջև է :

Կամայական անձնախարէութեամբ վիհը չբննելով, արդեօք, փրկված է ձեռագործի վաճառականը : Մեր թողնումենք համեմատական բաղդատութիւնը վաճառականութեան երկու մեծ ճիւղերի, այսինքն, ձեռագործի եւ երկրագործական բերքերի . հետեւինք միայն ձեռագործի վաճառականին, ըստ ինքեան :

Ձեռագործ ապրանքի մանր վաճառականը ոյժ չունի, նա խաղալիկ է իրեան ապրանք տուող մեծ վաճառականի, կամ, գործարանատիրոջ եւ կամ միջնորդի ձեռքում : Զօրութիւնը նոցա մօտ է, որովհետեւ նոցա մօտ է վաճառականի պարտքի մատենանը կամ մուրհակը : Միւս կողմից խաղալիկ է իւր հանգամանքների ձեռքում : Նորա ապրանքը, ինչպէս ասացինք, չունի այն ոյժը, այն կարեւորութիւնը, որ մարդը առանց նորան չկարողանայ ապրել : Ապրանքը մնում է անվաճառ, կամ, վաճառվածի դրամը անհնար է ձեռք բերել, դնողը չէ վճարում, միւս կողմից վաճառականի հատուցումի նզովեալ ժամանակը մօտենում է եւ մօտենում է անխնայ : Վաճառականը շուարել է, շատերն են շուարել նորա նման . մնում է, առանց վատտակի վաճառել ապրանքը, որպէս զի պարտքը կարողանայ վճարել : Աթէ գործ չը դրնէ այս հնարը, հարկաւորապէս, պիտի շահով պարտք ստնու եւ այնպէս վճարէ, չվճարել իւր ժամանակին չէ կարող, առանց գործերը դադարեցնելու : Բայց այն տուկուր, որ պիտի վճարէ իւր նոր պարտքի համար, կը տանի նորա ապրանքի վատտակը, թէ եւ սկզբում ծանր թուե-

ցաւ նորան, ապրանքը առանց վաստակի վաճառել եւ պարտքը վճարել : Ուտի իջեցնումէ նա ապրանքի գինը, հարիւրին մի քանի տասանորդ : Միւս վաճառականը, ինչպէս կարող է սրահել նոյն ապրանքի նախկին արժէքը, իջեցնումէ եւ նա : Աէս-մեռ, կէս-կենդան, անցնումեն մի քանի օր : Բայց վճարի ժամանակը աւելի մօտեցաւ, ինչ ճար : « Սյս առաջին հատուցումը ձեռք բերելու համար », վճռումէ նա իւր մէջ, « հարկաւոր է վնասով եւս վաճառել այս անգամ, յետոյ, կը բարձրացնեմ գինը եւ կը լրանայ սպակասորդը » : Ար լրանայ... Միւս կողմից, այն մարդիկը, որ պարտական էին նորան, չեն վճարում իւրեանց պարտքը, առ եւ տուրք ընկած է, ոսկին, կրկին արժէքի բարձրացած, եւ ահա, երկրորդ, երրորդ եւ միւս վճարները հետ գհետէ, մահի պէս : Ինչ եղաւ հետեւանքը : Մանր վաճառականը բոլոր ժամանակ աշխատեցաւ իւրեան ապրանք տուողի օգտի համար. եւ ոչ միայն այսչափ, այլ, առ եւ տուր սկսելու ժամանակ, նորա մէջ բերած գումարը եւս հալեցաւ, բոլոր ձեռքի ապրանքը պարտքի փոխանակ տալուց յետոյ, դեռ եւս պարտական մնաց. եւ առանց ամենայն հնարի, որ անհրաժեշտ է ապրուստի համար :

Ուր գնայ այժմ այն վաճառականը, ինչ գործէ : Հաւատարմութիւնը ընկած է, ոչ ոք ապրանք կամ դրամ չէ տալիս նորան, եւ եթէ տային եւս, հարիւրին իննսուն անօգուտ. քանզի նոյն գործողութիւնը, ինչ որ անցաւ առաջին անգամ, պիտի կրկնվի անշուշտ, որովհետեւ նոյն հանգամանքների ազդեցութեան տակ է նա, եւ գործը հիմք չունի : Ինչ գործէ, ուրեմն, այդ վաճառա-

կանը : Մնումէ նորան իբրև վարձկան ծառայել ուրիշի մօտ, բայց այս, հեշտ բան չէ . նա եւս մարդ է, զգացմունք ունի : Նա, մինչդեռ ինքը ունէր մի փոքր գործ, իւր անձը զգումէր ազատ, գո՛նէ որ եւ իցէ պարոնի անմիջական հրամաններից, թէ եւ կատարելապէս անկախ չէր, եւ նա երբէք չէ մտածել այդ մասին, որովհետեւ գիտէր, թէ որոնց որ պարտք ունի, կախումէ նոցանից, եւ թէ մի անյաջող վայրկենում, կարող են նորա ճմլել նորան : Բայց, չնայելով այս բոլորի վերայ, կախողութիւնը ամենայն ժամանակ զգալի չէր, մանաւանդ, եթէ գործերը մի փոքր յաջող էին . իսկ այժմ, դրամական, կամ, առեւտրական նաւարկութենից յետոյ, հարկը ստիպումէ նորան, երթալ ենթակայանալ մի կոպիտ յարարերութեան, որ լինումէ պարոնի եւ ծառայի մէջ, տանել այն բոլոր անախորժութեանց եւ յանդիմանութեանց, արհամարհոտ եւ խէթ հայեացքների, որոնցով առատօրէն վարձատրվումէ մի խեղճ ծառայ մի անտաշ եւ տմարդի պարոնի մօտ :

Թերեւս, եթէ վաճառականին հանդիպեցաւ այս կատաստրօֆը, երիտասարդութեան ժամանակ, դնենք, թէ ատամները սեղմելով, սեւ ճակատադրին հնազանդվելով ընդունեց այս խաչը . բայց այն յիսուն-վաթսուն տարեկան մարդը, ընտանիքի եւ զաւակների տէր, որոնց դարմանելու համար, ոչ մի պարոն չէ կարող տալ նորան բաւական վարձ, թողունք եւ այս, ի՞նչպէս երթայ նորի նորոյ ծառայ դառնայ այդ հասակում : Բայց, այս տեղ ընտրութիւն չկայ եւ հրաժեշտ չէ կարելի տալ, քանզի աղքատութիւն կայ մէջ տեղում, քանզի պէտք կայ,

քանզի հացի խնդիրը, ամեն բուսէ բաղխումէ նորա
դուռը : Եւ մի այդպիսի վատարազդ մարդու համար,
հեշտ չէ նա եւ դռնել մի սրարոն, որ յօժարէր ընդունել
նորան իւր մօտ : Յիսուն-վաթսուն տարեկան մարդու
ատաջարկեալ ծառայութիւնը, պարոնների համար չէ
կարող լինել մի հրապուրիչ բան :

Մեզ կարող են ասել, թէ մեք նկարագրումենք այս
կայութենների, միայն տխուր եւ սեւ կողմերը :

Որովհետեւ, սրատասխանումենք, այն մխիթարիչ եւ
լուսավայլ կողմերը, որ այդպէս հրապուրումեն եւ
իւրեանց են քարշում հետ զհետէ, գրեթէ բոլոր Հայոց
ազգը, որի համար դարձել են նոքա կատարելութիւն —
idéaլ, ոչ միայն լոկ բացառութիւնք են, այլ եւ տեսա-
բանական խարէութիւն, — illusion optique ! Բացառու-
թիւնը չէ կարող իրրեւ օրէնք քննվիլ, ուրեմն եւ չէ
կարող օրինակ դառնալ ընդհանուրին :

Այսօր ամեն մարդ աշխատումէ վաճառական դառ-
նալ, նա հաւատումէ, թէ վաճառականութիւնը կարող
է նորան փրկել. բայց չկամի մտածել, թէ ունէ՞ր ար-
դեօք իւր ձեռքում այն սպայմանները, որոնցով միայն
հնարաւոր է վաճառականութիւնը : Այն, ինչ որ նոքա
անուանումեն վաճառականութիւն, թ՛ող ներվի մեզ
հրատարակել, լոկ միջնորդութիւն, ուրիշի խառայութիւն եւ
ատաւել ուրիշին քան թէ իւրեան օգտակար : Վաճառակա-
նութեան մէջ շահը եւ օգուտը, ո՛րքան ընթացք եւս
կատարէ, ո՛րքան զանազան շրջաններ առնու, ի վերջոյ,
էականապէս, կենդրոնանումէ այն տեղ, որ տեղից դուրս
ելաւ այն ասպրանբը, կամ, գումարը : Զօրութիւնը եւ

ոյժը այն տեղ է, կրկնումենք, ուր որ դրամագլուխը կամ
ապրանքը կայ : Աւնողը տկար է, քան թէ տուողը,
աւնողը կարօտ է, քանզի ոչինչ ունի : Նա, միայն յոյս
ունի, թէ ահա կառնու ապրանքը, կը վաճառէ, նորանից
կը վճարէ՝ ապրանքի տիրոջ իւր պարտքը եւ աւելորդ
շահով ինքը կ'ապրի, կամ, դանձ կը դիզէ : Եւ, այս տե-
սակ վաճառականութեամբ թերեւս, եթէ Հայը միշտորդ
կամ գործակատար լինէր երկու համազօր աշխարհների
մէջ, գուցէ կարողանար ապահով եղանակով ապրիլ,
թէ եւ մի միայն իւր համար, այսինքն առանց ազգի ընդ-
հանրութեան մի օգուտ բերելու . բայց, Եւրոպիոյ եւ
Թիւրքիոյ մէջ, եւ ոչ անգամ երազելի է այն ապահո-
վութիւնը, քանի որ Թիւրքիան յարաբերումէ Եւրոպա-
յին, իբրեւ քաջասական մեճուքիւն, դրական մեճութեան :
Մեզ ուրիշ վկայութիւն հարկաւոր չէ, մեր ասածը ա-
պացուցանելու համար, ազգի վիճակը աւնումենք իբրեւ
իրողութիւն, եւ նորան դարձեալ, իբրեւ վկայ դնումենք
ազգի առջև : Այսքան տարիներ դնումէ ազգը այս ճա-
նապարհը եւ այս վերջին օրերում, խուսն յորձանքով,
բայց այդ վաճառականների ընդհանրութիւնը — միջին
թիւը, հազիւ հազ ապրումէ եւ աղքատութիւնը, օրէ օր,
տարածումէ իւր սեւ վարագոյրը ազգի վերայ : Զարհու-
րելի է մեզ երեւակայել միլիոնաւոր մարդիկ, (հարկաւոր
եւս չէ երեւակայել, որովհետեւ իրականապէս կան)
օղին ապաստան արած իւրեանց կեանքը : Նորա դպիս
են եւ գնումեն, « որպէս հողմ որ շնչէ, որ ոչ զիտէ ուստի
գայ կամ յի կրրայ » : Չէ, այս անբնական մի գործ է, եւ
ազգի կաթուածահարութեան աղբիւրը բղխումէ այս

տեղից : Մինչև ազգը չկոտրէ այս ուղղութիւնը, մինչև որ նա չկատարէ մի տնտեսական յեղափոխութիւն, իւր մինչևեւ այսօր բռնած ընթացքի մէջ, եւ մինչևեւ չդիմէ դէպ ի բնութեան դողը, յառաջադիմութիւնը աներևակայելի է : Թո՛ղ հազարաւոր դառնայ հարուստ անհատների թիւը, թո՛ղ հարիւրաւոր լինի եւրոպական դպրոցների մէջ կրթութիւն ստացողների թիւը, ի վերայ այսր ամենայնի, ազգի ընդհանրութիւնը կը մնայ անշարժ եւ անդամալուծեալ : Այն օրից պիտի թուենք ազգային նորոգութեան դարազլուխը, երբ ազգը դիմէ դէպ ի բնութիւնը, որ ոչ միայն կարող է փրկել եւ ազատել ազգը ազրատութենից, այլ եւ, մեծ զարկ տալ նորան յառաջադէմ ուղղութեան մէջ :

Բնութեան մէջ չկան այն վտանգները, ինչ որ կան մեքենական վաճառականութեան մէջ . այն տեղ, մարդը ապահովեալ է բնութեան օրէնքներով : Այն մարդը, որ բնութեան հետ գործ ունի, որ անմիջապէս հողից ստանում է բնութեան բերքերը, եւ նորա են նորա նիւթական ոյժը եւ կարողութիւնը, հաստատ է իւր ոտքի վերայ . նա կարօտ չէ ուրիշին, գորա փոխանակ, ուրիշը կարօտ է նորան : Մանր վաճառականը, իւր ընթացքի մէջ, կարօտ է մեծ վաճառականին, զանազան միջնորդական տունների, գործարանների եւ ի վերջոյ զրամագլխի տէր մարդոց . իսկ այն օրից, երբ նա թողեց նորանց, եւ դէմքը դարձուց դէպ ի բնութեան հիւրընկալ գիրկը, յարաբերութիւնը փոխալուսեն, եւ միջնորդը, եւ մեծ վաճառականը, եւ գործարանը, եւ միւսը, եւ միւսը, կարօտ կը լինին նորան : Այժմ կանցնէ նորա ձեռք, թո՛ղ, որչափ

կամի, փոքր լինի նորա սպրանբը — ոյժը, այնու ամենայնիւ դրական զօրութիւն է. քանզի սպրանբի փոխարէն պիտի ստանայ զուտ արծաթ :

— Մի՞թէ այս վաճառականութիւն չէ՞, մի՞թէ այդ տեղ չէ՞ կարելի մնասի հանդիպել, և այլ հարիւրաւոր հարցական միթէներ, ըսումեն այս տեղ :

« Ա՛նաս, մնասից տարբեր է : Ա՛նհիմն վաճառականութեան մէջ, հարիւրին, իննսուն հաւանականութիւն կայ մնասի հանդիպելու, իսկ բնականի մէջ, նոյնքան հաւանականութիւն նորան չհանդիպելու : Այլ խնդիր է ջուրը մտնել, թոյլ տալով խեղդվելու կարելութիւն, և այլ խնդիր է մտնել, հաստատ դիտելով, որ պիտի խեղդվի » :

Հայոց ազգը, քանի որ չունի իւր սեպհական երկրագործութիւնը, բոլոր նորա ճիւղերով, նորա վաճառականութիւնը է, և կը լինի, Աւրոպացոց համար ծառայութիւն : Իսկ այն օրից, երբ ազգը կսկսի մշակել հողը, երբ մարդիկ կը դառնան իւրեանց հայրենի, բարերեր երկիրները, որ այսօր գրեթէ ամայի և խոսպան է, այն օրից կը կենդանանայ և Հայոց վաճառականութիւնը :

Աւ այն օրի վաճառականը, ոչ միայն կազատվի Աւրոպացոց համար ախ ու վախով և բիւր նեղութեամբ գործ կատարելուց, ոչ միայն ինքնուրոյնաբար կը կանգնի իւր ոտքի վերայ, այլ և Եւրոպական արծաթը և ոսկին ներս կը հոսեցնէ ազգի մէջ, և ինքը կը շահովի տասնապատիկ աւելի և մեծ ու մեծ շահ կը բերէ ազգի ընդհանրութեան, որ է ազգի հիմքը, ըմակը, շարժարանը : Ընդհանրութիւնը կապահովվի, քանզի զօրութիւնը կը գրաւէ

Խուր կողմը , քանզի Եւրոպան կարօտ է նորան , քանզի երկրի բերքերը դուրս տալով , իւր մէջ պիտի դարձնէ զըրամի շրջանառութիւնը .

Եւ միայն հում բերքերը չեն , որ կարող են գրաւել հայ վաճառականի գործունէութիւնը . այդ բերքերի մըշակութիւնը , մի լայն հանդէս , մի բնական ասպարէզ այն ժրաջան և գործունեայ մարդերի համար , որ ստուգապէս կամին պարապել վաճառականութեան : Նոյն այն գործարանքը , նոյն այն մեքենաները , որ կարող են ներգործել Եւրոպայի մէջ , ծանր պայմանների տակ , կարող են ներգործել և Ասիոյ մէջ , ուր կեանքի պիտոյքը , պարզութիւնը և այլ բնական հանգամանքները աւելի զիւրութիւն կարող են տալ այսպիսի ձեռնարկութեանց :

Շատ մեքենայք , որ Եւրոպայի մէջ ներգործում են կրակի և շոգու գորութեամբ , Ասիոյ պարզութեան մէջ կարող են ներգործել սարերից կատաղաբար վաղած ջրերով , որի համար հարկաւոր չէ վատնել այն դրամը , ինչ որ Եւրոպային վատնումէ ամուխի կամ փայտի համար : Եւ այն ապրանքը , որի հում նիւթը , շատ անգամ Ասիայից երթալով Եւրոպա եւ պատրաստվելով այն տեղ , հասնումէ դարձեալ Ասիա , անցնելով մի քանի ձեռքերից , նոյնը , աւելի արժան , և նոյն որակութեամբ , կարող է պատրաստվիլ Ասիոյ մէջ : Աշխարհագրական անուանակոչութիւնքը չեն պատճառ , որ Եւրոպան , Եւրոպա է դարձել , իսկ Ասիան , Ասիա , ու յետ է մընայել : Այս , կլիմաները կարող են շատ բան պատճառել , բայց Եւրոպայի , և փոքր Ասիոյ եղանակները դրեթէ մեծ տարբերութիւն չունին , և ասիականք , եթէ

աւելի յարմար , աւելի ձեռնառու և աւելի ախորժեկի չէ ,
դո՛նէ բնաւ պակաս չէ Եւրոպայից : Նորա կախարդա-
կան թովչութիւնը ոչ նորա աշխարհազրական անունի
մէջ է և ոչ նորա կլիմայի մէջ : Նորա դործունէութիւնն
է , որ այսօր պատգամ է տալիս բոլոր երկրագունդին :
Շվեյցիայի սառնամանեաց մէջ , նա , արուեստով և բիւր
հոգարարձութեամբ յառաջ է բերում այն , ինչ որ
առանց աշխատութեան , բնութիւնը ինքը կարող է մեզ
տալ Ասիայում , եթէ միայն լինի մեր մէջ ստանալու ճշգ-
տողութիւնը : Եւրոպական հողը , անդադար ներգործե-
լով , կարօտ է այժմ՝ արուեստական հնարների , բուսա-
բեր և արդաւանդ լինելու համար , մինչդեռ ասիական
հողը մնացել է մինչև այժմ՝ իւր կուսական վիճակի մէջ
անձեռնամերձ , անարատ : Մեր թողունք այն բերքերը ,
որ ոչ արուեստը և ոչ գիտութիւնը կարող են յառաջ
բերել Եւրոպիոյ մէջ , և որ այնպէս առատօրէն պարգե-
ւել է բնութիւնը Ասիային :

Անդլիոյ երկրադէպքը և տնտեսականքը , հաշուի տակ
դնելով իւրեանց հողի մէջ եղած բոլոր ածուխի հանքերը ,
նոցանից դուրս եկած ածուխը , և Անդլիոյ տարեկան
ածուխի պէտքը և դտանելով , որ հարիւր երեսուն տա-
րուց յետոյ , Անդլիան չ'պիտի ածուխ գտնէ իւր հողի
մէջ , ահա այս երկու տարի է , որ « Երեմիայի ողբ » են
կարդում իւրեանց գլխին . իսկ Ասիան մոռանումէ միշտ
երէկը . այսօր է նորա Աստուածը , որ պաշտումէ , վաղը
ինչ կամի թող լինի , ո՛վքի բան ու գործը կտրուել է , որ
վաղուայ համար մտածէ : Մեր կարծումենք թէ , աւելի
չուտով , այս բնաւորութեանց մէջ է Եւրոպիոյ և Ասիոյ

տարբերութիւնք : Այ՛, գործունէութիւնք , շարժողութեան հետեանք է և առանց շարժողութեան չկայ գործունէութիւն : Ուր չկայ գործունէութիւն , տակ է չկայ շարժողութիւն , իսկ ո՛ր շարժողութիւն չկայ , այն տեղ կեանք չկայ , այն տեղ թագաւորումէ մահ՛ք : Այսպիսի դիպուածում անունը յանցանք չունի : Եւրոպայի մի ոտնաչափ հողը ևս հաշուած է , իսկ Ասիոյ մէջ , կարծեմ գտնովին տեղեր , ուր տասն տարին միանգամ , և այն դիպուածով , հազիւ ոտք է կոխում մի մարդ :

Եւրոպան ուշ ծնեցաւ , բայց շատ արագ ծերանումէ : Մի քանի դարու մէջ նա անցաւ պատմութեան շատ կերպարանքներ - phase , փոփոխեց և փոփոխումէ դեռ ևս կառավարութեանց ձևերը , բայց ցարդ չհասաւ իւր նպատակին , որովհետև միշտ աշխատեցաւ ճանապարհը լայնացնել , ուղղել , հարթել , մոռնալով , որ իւր նեղութիւնը ճանապարհից չէ այնքան , որքան ոտքի կօշկից , որ սեղմումէ և չէ թողում ման դալ : Այսպիսի դժբաղդութեան մէջ , ինչ կ'օգնէ ճանապարհի լայնութիւնը , բանի որ կօշիկը նեղ է : Այ՛, Եւրոպան կանդնած է այսօր մի դժուար լուծանելի խնդրի առջև , այդ , անտեսական խնդիրն է , մարդը և հացը : Եւ այդ խնդիրը , կանուխ թէ ուշ , թէ և սոսկալի փոթորիկներով , պիտի լուծվի : Ոչինչ բռնութիւն , ոչինչ պահպանողական համակարգութիւն , ոչինչ ընդդիմադրութիւն , որ և իցէ կողմից , չէ պիտոյ կարողանայ փակել նորա առաջքը , թէ և , այսօր , հալածական և արսորական են այդ ապագայի մարդարէքը և առարեայրը :

Եւ ինչպէս միջին դարերում , Ասիոյ անկիւններից

խումն բարբարոսներ իջան ու հեղեղեցին Եւրոպա, այն-
պէս և ս, մարդու և հացի խնդիրը լուծվելուց յետոյ, եւրո-
պական մարդը պիտի իջանէ։ Ասիա : Պիտի դայ օր, երբ
այն պատաւ Ասիան պիտի մանկանայ, և ասիական ազ-
գերը այն վայրկենից պիտի սկսանին խրեանց սրտմու-
թ խնը, եթէ ընդունակ լինին իրրե ազգ ապրելու . իսկ եթէ
ոչ, օր ըստ օրէ կ'անհետանան, որպէս մի կամ իլ համատա-
րած ծովի մէջ : Ամերիկան, Աւստրալիան, այլ երկիր-
ներ, և կղզիք, կենդանի վկայք են մեր խօսքին : Ասիոյ
ասպազան աւելի մեծ է, աւելի լայն է անտեսական խնդրի
վերաբերութեամբ, քան թէ Եւրոպիոյ ասպազան :
Հայերին մնումէ վաղօրօք օգուտ քաղել խրեանց դրո-
թենից :

Կարող են, դարձեալ, զխմադրել, որ եթէ մեր հա-
յեացրով, միայն մարդ ու հաց կայ աշխարհի երեսին,
եթէ մեր, մի կտոր հողի վերայ, քարոզումենք հաւասար
իրաւունք, ուրեմն, ազգութեան խնդիրը եւ ուշադրու-
թեան արժանի բան չէ . մարդը, ապրել է Հայի անունով,
թէ մի այլ անունով, դարձեալ մի և նոյն մարդն է,
և այն :

Այժմ, եթէ հաւասար իրաւունքը այսօր խոստովանովի
բոլոր երկրագունդի վերայ, եթէ ներկայ եղած պետա-
կան համակարգութիւնը, այսօր ոչնչանան, վաղը, ոչ
միայն չէ մնում ազգութեան խնդիրը, այլ հարկաւոր և ս
չէ : Բայց այս է բանը, որ դորան հասնելը, ժամանակի
է կարօտ . եւ մինչեւ այն ժամանակ, « Արքայութիւն
Աստուծոյ բնաբարի, եւ բունք յափշտակեն զնա » .
մինչեւ այն ժամանակ, « տահմանք քաջաց, զէնք խրեանց »

— ասումէ մեր խմաստուն Յերունին : Մեր ուրախ չենք, որ այսպէս է լինում, մեր ուրախ չենք, որ մի ազգ ճնշումէ, հարստահարումէ միւս ազգը, եւ իւր գէնքով սահման է դնում նորա հողի վերայ, բայց որովհետեւ մեր տրտմութիւնը ոչինչ է, համեմատելով այն մինչեւ այժմ եղած կարգի հետ, ուստի մեր կարողութիւնքը ուղղումենք մեր ազգութիւնը պաշտպանելու համար : Եւ մեր ամենիս սրարտքն է մինչեւ այն ժամանակ մնալ ազգութեան դրօշի տակ, որքան ուրիշը կրումէ, իւր սեղհակաճ ազգութեան դրօշը : Բայց, այս ասելով, կամք չունինք ազգութիւնը կոյր Փանատիկոսութիւն դարձնել : Հերիք է, որչափ, կոյր եւ Փանատիկական ազգութիւնը ունի իւր եսական կողմերը. հերիք է ասումենք, որ մի ազգութիւն, իւր մի շամիուր խորովածի համար, մորթումէ միւս ազգութեան եզր

— Այս ինչ հակառակախօս դրութիւնք են, — մտածումէ, մեր ընթերցողների միջից, նեղսիրտ մարդը : Երկու տող յառաջ ազգութիւն է քարոզում, յետոյ, ազգութեան մէջ նշմարումէ եսականութիւն եւ թուլացնումէ առաջին տարաորութիւնը :

Մեր սրարտքն է, ուրեմն, յառաջուց սրարգել մեր հայեցքը, եւ այս ծանրակշիռ խնդիրի համար, մի երկու քայլ խոտորիլ մեր ուղիղ ճանապարհից : Այս սրատճառով, մէջ տեղ դնումենք խնդիրը — ինչ է ազգութիւնը :

Ազգութիւնը, իբրեւ պատմական իրողութիւն, իբրեւ հաւասար երեւոյթ, ընդհանուր մարդկութեան կեանքի մէջ, չէ կարելի մերժել, թէ եւ բանականութիւնը եր-

բէք չէ կարող արդարացնել նորան : **Մարդը**, մինչեւ այժմ՝ չէ հասել այն տեղ, որ առանց երկրորդական եւ պաշտօնական անունի հանդէս դայ, միայն մարդու բնական անունով . մինչեւ այժմ մարդը չկայ աշխարհի երեսին, մինչեւ այժմ ազգեր կան :

— **Խայտառակ դրութիւն**, — շարունակումէ մտածել մեր նեղսիրտը : — **Ազգերը մարդերից չե՞ն բաղկանում** . եւ ինչպէս կարելի է բաղկացեալը ընդունիլ, իսկ բաղկացնողը մերժել եւ ուրանալ :

« **Երբ մարդը**, երեւելով այս կամ այն ազգութեան մէջ, այլ եւս չէ կոչում ինքը իւրեան մարդու անունով, երբ նա անուանվումէ **Անգլիացի**, **Պերմանացի**, եւ այլն, եւ այլն, եւ ընդհանուր մարդկութեան շահը ոտքի տակ կոխելով, անբուն հսկումէ միայն իւր ազգի շահի համար, երբ մարդիկ հասանումեն մինչեւ այն տեղ, որ ոչ միայն մարդը, չեն ճանաչում մարդու անունով այլ շատ անգամ միլիոնաւոր բազմութեանց գոյութիւնը ուրանումեն, չնայելով որ այդ բազմութիւնը ներկայ են . երբ թթուածինը եւ ջրածինը միանալով, կորուսանումեն իւրեանց տարրական յատկութիւնը եւ երեւումեն որպէս ջուր, որի յատկութիւնը տարրեր է եւ թթուածինի եւ ջրածինի յատկութեաներից, մեզ մնումէ ընդունել այս երեւոյթը, որպէս իրողութիւն :

Մարդերի բազմութիւնը ազգ ճանաչելով, շատ անգամ, ուրանումեն նոցա սերունդի գոյութիւնը : **Փիւնիկեցիք** չկան, կամ, այն ինչ հին ազգը մեռաւ : **Մի թէ** այդ ազգերը բաղկացնող անձատները ամենեքի՞ն մեռան, ամենեքի՞ն կոտորվեցան, եւ բնա՞ւ, սերունդ չթա՞

ղեցին, որ այսօր երեւէր և կենդանի մարդերի միլիոնաւոր բազմութիւնը մեռելոց կարգը չանցնէր : Ամաղեկացոց համար միայն, վիայումէ Սուրբ գիրքը, թէ Եհովան կուտօրեւ տուեց և չթողեց և ոչ մի Ամաղեկացի. իսկ միւս ազգերի համար խօսք չկայ, ոչ սուրբ և ոչ անսուրբ գրքերում : Ղենէք, թէ հին ազգերը մեռան և յաջորդը չթողեցին, բայց, նոր ազգերը, որ հիւնքի օրերում չկային, նո՞ր ստեղծվեցան, եթէ՞ դեանից բուսան : Եթէ մարդը կայ, եթէ մեք տեսնումենք նորան, եթէ շատ անգամ գիտենք նաև նորա ծագումը, ինչպէս սալա ուրանումենք նորա լինելութիւնը :

— Մեք ուրանումենք ազգի լինելութիւնը. մարդը կայ, բայց ազգը չկայ :

« Ազգը եղած ժամանակ, դարձեալ, այդպիսի մարդերից չէ՞ր բաղկացած : Այս ինչ բարեւոնեան խառնակութիւն է » :

Բայց չէ՛. սխալը աս տեղ չէ : Սխալը փորձական սխալ չէ, սխալը սկզբունքի մէջ է : Երբ տեսական ըմբռնումը սխալ է, թիւր կը լինի նորա փորձական հետեւութիւնը և կ'երեւեցնէ մի բարեւոնեան խառնակութիւն : Եթէ Փիւնիկեցիք իւրեանց վերայ կրած չլինէին Փիւնիկեցի յատուկ անունը, եթէ նորա սպրած լինէին մարդու անունով, նորա չափտի վերջանային, որովհետև մարդը կայ : Բայց, որովհետև նորա իրրև Փիւնիկեցի երեւեցան, ուստի և իրրև Փիւնիկեցի վերջացան : « Ազգ գայ և ազգ երթայ » — ասումէ բանաստեղծ - թագաւորը : « Իսկ մարդը, յախտեան կայ » — կցորդումենք մեք :

Չբացած ազգը, սպրումէ իւր ժառանգների մէջ, յա-

առջացած նոր ազգը, վաղուց ասպրումէր իւր նախահարց
մէջ : Ազգի մահը անհատի մահի պէս չէ, ազգը չէ մեռ-
նում ֆիզիկապէս : Ազգը մեռնումէ, բայց նորան կազմող
անհատները կենդանի են, նորա չեն կորչում, չեն չքա-
նում և մարդերի թիւը չէ սակաւանում, թէ և մեռնէր
մի ահագին ազգ : Մինչ է ուրեմն չբացողը, մեռնողը .
ինչ է յառաջացողը, և ինչ զօրութիւն է այն, որ երբ
չքանումէ, կենդանի մարդերի միլիոնաւոր բազմութիւն,
որ ու ցերեկով, համարվումէ չբացած և երբ յառաջա-
նումէ, վաղուց արդէն ասպրող մի բազմութեան կազմումէ
նոր դարազրուխ կեանքի և գոյութեան :

Ազգութիւնը միայն, կարող է սրատասխանել սորան :

Ազգութիւնը է ազգի անձնաւորութիւնը, ազգի
գէմբը : Միլիոնաւոր մարդիկ կորուսանումեն իւրեանց
անհատական ինքնուրոյնութիւնը, այդ անձնաւորու-
թեան օգտի համար . նորա չեն երեւում որպէս մարդ ,
այլ , որպէս անդամ այս կամ այն հաւաքական անձնաւորու-
թեան : Եւ այդ անձնաւորութիւնը, բարոյապէս ասպրումէ,
և, ինքնուրոյնաբար . ունի իւր սեպհական կեանքը, իւր
լէզուն, իւր սովորութիւնքը, իւր աւանդութիւնքը
Նորա ամեն մի սեպհականը սուրբ է նորան, և վսյ մի-
սին, որ ձեռք բարձրացնէ նորա, այս կամ այն, սեպհա-
կան սրբութեան վերայ : Եւ ինչպէս, սովորական կեանքի
մէջ, մասնաւոր մարդը աշխատումէ իւր անձնական
օգտին, և իւր անձնական ապահովութեան համար,
ինչպէս շատ տեղ վնասումէ նա մի ուրիշ անհատի անձին
և օգտին, այնպէս ևս մարդերի հաւաքական անձնաւո-
րութիւնը, — ազգութիւնը, սահումէ և սրչտպանումէ

խը օգուարը եւ ոտքի տակ է կոխում ուրիշ խը պէս անձնաւորութեան շահը : Ազգը, այսինքն, կենդանի մարդերի մի ահագին բազմութիւն, համարվում է կենդանի, եթէ կայ և չէ մեռած նորա հաւաքական անձնաւորութիւնը—նորա ազգութիւնը. համարվում է դարձեալ մեռած, դատապարտված եւ իրաւունքից զրկված, եթէ չկայ այլ եւս նորա ազգութիւնը :

Վերեւում ասացինք, որ ազգի մահը, անհատի մահի պէս չէ, ասացինք որ ազգը չէ մեռնում ֆիզիկապէս. ինչպէս, ուրեմն, մեռնում է ազգութիւնը : Մահը անհասկընալի է, եթէ չզիտենք կեանքը, ուրեմն յառաջ կեանքը :

Ի՛նչ է կեանքը :

Կեանքը է անդադար շարժողութիւն, նիւթերի անդադար փոխանակութիւն եւ անձնապահութիւն : Արտաքին ոյժերը ներգործում են էակի վերայ (սովորական ոճով խօսելով) աւերողապէս, էակը անդադար շարժում է, ընդունում է նիւթեր, դուրս է տալիս նիւթեր եւ քանի որ կարող է շարժիլ և այս գործողութիւնը կատարել, նա ունի իւր ներսում ոյժ եւ զօրութիւն, որ դէմ է դնում արտաքին աւերիչ ուժերի ազդեցութեան և քանի որ կարողանում է նոցա դէմ դնել, պահպանում է իւր անձը, — ասլրում է : Բայց երբ էակի ներքին, եւ արտաքին աւերիչ ոյժերի մէջ ընկնում է հաւասարակշիռը, երբ էակը չէ կարող իւր ուժով դէմ դնել արտաքին ազդեցութեանց, նա չէ կարող սահապանել իւր անձը եւ այն բոպէին մեռնում է : Արտաքին ուժերը յաղթահարում են նորան եւ լուծում են նորա կազմուածքը :

Ազգութիւնը ապրումէ, եթէ նորա մէջ կայ, արտաքին, աւերիչ ուժերի հաւասարակշիռ զօրութիւն. թէ ինչ է այդ զօրութիւնը մեր յետոյ կը խօսինք, այժմ այսչափ միայն հարկաւոր է ասել, որ եթէ չկայ այդ զօրութիւնը, արտաքին ուժերը յաղթահարելով ազգութիւնը, լուծումեն նորա կազմուածքը : Եւ ինչպէս բնական էակները կորուսանելով իւրեանց ոյժը, յաղթահարվելով արտաքին ուժերից մեռնումեն, եւ ինչպէս, նոցա կազմուածքի մէջ մտած նիւթերը, լուծվելով կազմուածքից, շարունակումեն իւրեանց կեանքը, կազմելով մի այլ էակ, կամ, իբրեւ նիւթ, պիտոյանալով այլ կազմուածքի, այնպէս եւս ազգութիւնը մեռնելուց յետոյ, նորան բաղկացնող անհատները բնդունումեն այլ բարոյական կերպարանք, կազմելով մի առանձին ազգութիւն, այլ սրայմանների տակ . կամ, մտանումեն ուրիշ ազգութեանց կազմուածքի մէջ :

Բնութիւնը կորուստ չունի :

Մարդիկ իւրեանց գոյութիւնը եւ ներկայութիւնը ապայուցանումեն իւրեանց ազգութեամբ : Աննդանի եմ ես և խօսումեմ առ ջեւս կանգնած մարդու հետ, բայց, նա չէ ընդունում, թէ ես կենդանի եմ : Նա ասումէ ինձ, որովհետեւ քո ազգութիւնը մեռած է, ուստի և դու կենդանի չես, որպէս Հայ :

— Եզրայր, ի՞նչպէս կենդանի չեմ, ես խօսումեմ քո հետ . մեռելները վաղուց արդէն թողել են խօսելու սովորութիւնը :

« Ինձ ինչ փոյթ, դու կենդանի չես » — կրկնումէ նա ամենայն սառնութեամբ :

Եւ ոչ միայն այսչափ, ուրանալով իմ կենդանութիւնը, ժխտումէ ինձ իմ կենդանութիւնը պահելու համար պէտք եղած կարիքը, կամ, նորանց լցնելու հնարները :

— Եւ այս տե՞ղ հանեցիր տնտեսական խնդիրը

« Եւ չկամելով բռնաբարութեան կերպարանք տալ այս ժխտողութեան, տակաւին իրաւունքի անունով խօսումէ իմ հետ. — Ի՛նչ եւս արեւ, որ եւս համակրութիւն ցոյց տամ քեզ, որ եւս խոստովանիմ քեզ կենդանի :

Այս կոպիտ հեղձութիւն է և ստրկութեան շղթայի ամենաձանձր օղի մինը : Հէրիք չէ նորան իմ կենդանութիւնը, նա չկամի նորան ընդունել, որպէս իրողութիւն. նա ակամայ պիտի յօժարի ընդունել, այն ժամանակ, երբ ցոյց տամ իմ իրաւունքը : Այս ևս հէրիք չէ. նա իմ կենդանութիւնը պիտի խոստովանի միայն այն ժամանակ, երբ ստուգէ, թէ զօրութիւն ունիմ իմ իրաւունքը պաշտպանելու :

Այս տողերը գրելու միջոցին, Թէյմուր հրատարակեց Լեհաստանի ընդդէմ, մեր նօտր գրով տպածը, գրեթէ բառ առ բառ : Եւ մի թէ շա՞տ ժամանակ անցաւ այն օրից, երբ ընդհանրական և մասնաւորապէս աւստրիական բռնակալութեան ջերմեռանդ քուրմը հրատարակեց, թէ « Իտալիան ընկ աշխարհագրական անուն է (1) » :

(1) Իսկ Աւստրիան, այդ պօշխոնական ուրուականը, դիցարանական ստատուել է, ասումներ մեք. ազգաւ սիրա-

Պարզամիտ մարդիկ կարող են հաւատալ այս կամ այն կառավարութեան . . . կարող են հաւատալ, որ եթէ յիրաւի, Վեհաառանք արժանի լինէր անգլիա-

մարզի փետուրներով զարդարված : Այն հողերի վերայ, որ սեղանապիտ աճեցող տնտեսական անարտադանք դրօշը, 1857, հոկտեմբ " 1ի տեղեկութեանց եւայլով, բնակվում է 35,019,056 հողի ժողովուրդ : Սոցանից (գործով հանդերձ) Աւստրիացի է մի միայն 7,889,925 հողին, մնացածը օտար ազգեր, որ զան, Սկիւտե, 14,927,925 հողի, Ռումէն, 5,632,089 հողի, Մանառ, 4,947,134 հողի, Հայ, 13,250 հողի, իսկ մնացւորդը այլ և այլք : Ասել է թէ մտաւարասպէս 8 միլիոն հողին բնակացել է 27 միլիոն օտար ժողովրդի վերայ և սարում է ձեռքով եղած արիւնը, եղած կենսական ոյժը և զօրութիւնը : Ահամայ կը յիշես հռչակաւոր Զօհրի խօսքերը *l'Autriche c'est la damnation éternelle!*

Հերիք չէ այսքանը, դեռ ևս « իտալիան ըսկ աշխարհագրական անուն է » : Հրամարտու . իտալական ժողովուրդը, շէնեկտիկը, միեջե անգամ և Հոտը, այն տարկութեան յարտակամ և օրօրոցը ճիշդ քեզ պէս են մտածում . . . խօսք չկայ : Սուրբ Մանթիէի և սուրբ Գառիբալդիի բարեխօսութիւնքը անպակաս շինին Հարստութեան տունի գլխից . . .

Արդեօք քաւարանի մէջ, Մեաներնիկը կրկնում է՞ կամ Քամարոնի, իւր խօսքը : Պիտ ինկերտրոյի կը մնայ պատասխանել :

կան համակրութեան (1) և ահա լրացած էր ամենայն բան :

— Այսօր չէ, վաղը — ասում ենք մեր : To-morrow morning ! ասում է հեգնող Անգլիացին : Քանի որ իմ կեանքի խոստովանելը կապված չէ նորա շահի հետ, նա

(1) Ինչ ասել է համակրութիւն . որիչը իրաւունք ունի երկրագունդի վերայ ապրելու, Լեհացին չունի^օ : Սա իբրև ողորմութի^օւն պիտի տանայ որիչից այն, ինչ որ որիչը ունի, նոյն իրաւունքներով, որ ամեն մարդու պիտի արվի, որ ամեն մարդու հաւասար է : Եւ միայն անգլիական մա^օրդը պիտի ապրի, որիչը բող մեռնի^օ : Բայ ի սորանից, ինչ պիտի արած լինէր Լեհաստանը, որ արժանի լինէր, հարցանում ենք մեր, Անգլիոյ համակրութեան : 12 միլիոն ժողովրդի կենդանութիւնը բաւական իրաւունք և բաւական արժանաւորութիւն չէ^օ : 12 միլիոն ժողովրդի երեսնամեայ բողոքը և արիւնարարաւ մարտիրոսութիւնը բաւական չէ^օ, մի սիրտ ունեցող ականատեսի համակրութիւնը շարժելու : Բայց սիրտ . . . սէր ենք մեր : Անգլիոյ մէջ միայն գնայուն մեքենաներ կան, և քերես որիչ ամենայն բան գտանվի այն տեղ, մարդկային սիրտ . . . շատ հազիւ : Վկայ ենք կանչում յորդ Բայրընի ատուերը : Երբ Յրիդրիկոս Մեճի ստաշարկութեանը Լեհաստանը յօշոտվեցաւ Ռուսիոյ, Պրուսիոյ և Աւստրիոյ մէջ, Անգլիան շտո մնաց և ընդունեց : Այսօր, իւր հին շուքեան մեղքը ծանկերու համար, իրաւունք և արժանատրութիւն հարցնում է նա, արիւնդուայ նահատակից :

խոստովանելու չէ : Ուր թողունք, որ մի ազգութիւն, դիտութեամբ սարանումէ միւս ազգութիւնը, իւր սեպհական շահի համար. ճնշվածի իրաւունքը խոստովանե՞լն է մնացած :

Անհնարին տհաճութեամբ լսեցինք մեր, անդլիական պատլամենդի մէջ լորդ Զօհն Ռըսսելի խօսքերը, ամերիկեան խնդրի վերաբերութեամբ :

« Չէ կարելի բուն զօրութեամբ վերացնել ստրկութիւնը Հարաւային Ամերիկայի միջից : (Այսինքն հիւսիսայնոց պահանջողութիւնը և պատերազմը, զուր է.) Հարաւայնոց ատելութիւնը դէպ ի Հիւսիսայինքը, աննկարագրելի խոր է և սաստիկ : Խաղաղութիւնը չէ պիտոյ արիւնք այն տեղ, մինչև այդ երկու կողմերը չկազմեն առանձին առանձին տէրութիւնք : Եւ այն ժամանակ միայն, Անգլիան կը հստակ իւր դարաւոր նպատակին, որի մէջ է նորա կական շահը » :

Այսպէս է եղել ազգութեանց ընթացքը մարդկութեան ասպարիզում : Մինչև այժմ, այն ազգութիւնը, որ ոյժ ունի, որ ինքը ասլրելով չկամի ուրիշի կեանքի վերայ մտածել, աւելի կամ պակաս չէ մասնաւոր անձնապաշտից, որի վոյթը չէ, և թէ նորա ընկերը, նորա աչքի առջև ընկնումէ սովամահ :

Բայց, մասնաւոր ուշադրութեան արժանին ինչ է. նոյն ինքը այդ հզօր ազգութիւնը օգուտ չունի իւր անունին վերադրված շահերից : Այդ ազգութիւնը, իւր կառավարութեան հետ, գրէ՛ թէ նոյն յարաբերութեան մէջ է, ինչ յարաբերութեան մէջ են դէպ ի ինքը չխոստովանված ազգութիւնքը : Տարբերութիւնք

էական խնդրի մէջ չէ . անսեասական խնդրի դուռը
ևւ նորա համար փակված է : Նորա ազատութիւնը
անուանական է , նա չէ կերակրվում նիւթով , նորա
կառավարութիւնը ներկումէ նորա աչքը , իւր դրօշի
փառքով , իւր ղէնքի յաղթութեամբ իւր սահմանների օր
բստ օրէ լայնութեամբ : Ղնենք թէ այն մարդիկը որոնց
ազգութիւնը խոստովանված չէ . սլաշտօնական կերպով
չեն համարվում կենդանի . այժ , նորա ստրուկ են ուրիշ
ներին , բայց , և այն մարդիկը , որոնց ազգութիւնը դո
ղացնումէ երկրագունդը , բեւեռից մինչև բեւեռ , ստրուկ
են իւրեանց կառավարութեան ձեռքում : Առաւարու
թիւնը նկատելով , որ այդ աղգերը , ինքեանք իւրեանց
մէջ ազատ չեն տակաւին , նկատելով որ սնտոի նախա
սլաշարմունքներ , փտած սկզբունքներ և առհասարակ
գլխիվայր հասկացողութիւնք սլաշտելի են նոցա , խորա
մանկութեամբ օգուտ են քաղում նոցա թուլութենից ,
տիրումեն նոցա վերայ և նոցա անունով ներգործումեն ,
մի միայն իւրեանց անձնասլաշութեան համար :

Մարդը ղեռ ևւ թովված է , կառավարութեանց
բժժանքը ղեռ ևւ ազգումեն նորա վերայ : Նա տանումէ
աղբատութեան ծանր լուծը , առանց հաշիւ տալու ինքը
ինքեան թէ ինչ բանի համար են այն գրկանքը , որ յանձն
է առնում : Մինչ կ'առնու իւր դրօշի փառքից , եթէ այդ
փառքը չէ բերում նորան երջանկութիւն և հանգիստ
կեանք , եթէ ամեն մինը այդ եղջերուարաղ փառքերից
գնվումեն ստակալի հարկերի և սարսափելի սլարտքերի
ծանրութեամբ , որոնց էականապէս ժողովուրդն է ենթա
կայ : Առաւարութեան դրամ է հարկաւոր , իւր որ և

իցէ խորհուրդը յառաջ քշելու համար, ներքին պարտք է հրատարակում նա, և ամեն մարդ առանց երկրայութեան, իբրև մի ապահով տեղ դնումէ իւր ունեցածը : Եւ ի՞նչի պիտի վախենայ, քանի որ կառավարութիւնը երաշխաւոր է :

— Կառավարութիւնը . . . ո՛վ է կառավարութիւնը, ազգը չէ՞ :

« Ձէ՛, կառավարութիւնը կառավարութիւն է, ազգը ս'յլ, կառավարութիւնը ս'յլ » :

— Ուրեմն կառավարութիւն ասելով, պիտի իմանալ որ եւ է աշխարհի պաշտօնե՞այրը, կամ, նոցա զահերէ՞ցը :

« Ճի՛շդ » :

— Ինչո՞վ ապահովումէ կառավարութիւնը այն պարտքը որ ամուսնէ ժողովրդից :

« Ինչպէս թէ ինչով, տէրութեան հողով, գանձով և այլն և այլն » :

— Տէրութեան հողը, գանձը և այլն և այլն կառավարութեան սեպհակահանութիւնն է որ գրաւ է դնում :

« Տարակոյս չկայ, դորա պատկանելիք են կառավարութեան » :

— Ապա ազգը՞ :

« Ազգը ինչ վերաբերութիւն ունի տէրութեան հողին կամ գանձին հետ : Ազգը ազգ է, ինչպէս կառավարութիւնը կառավարութիւն է : Ազգը ս'յլ, կառավարութիւնը ս'յլ » :

— Գրօշի փառքը՞

« Ազգի՞նն է :

— Յնձո՛ւ, ազգ : Բերանդ հովին բացած, նայիր այն կտոր լաթին որ կախված է ձողի վերայ :

« Բայց, նա, ինձ կերակուր չէ տալիս » — ասումէ ազգը :

— Եւ ի՛նչ հարկաւոր է քեզ կերակուր, երբ դու ասլրումես այդ փառքով :

Չնայելով այս բոլորի վերայ, այդ ազգութիւնքը հետեւումեն տախաւին խրեանց կառավարութեան, ուրիշ աշխարհների տիրելու, ուրիշ ազգութիւնք սպանելու և խրեանց դրօշի փառքին, նորանց ևս մասնակից առնելու :

Մինչև այժմ՝ բռնակալ աշխարհակալութիւնքը մի սուտ փաստ ունէին խրեանց ձեռքում, որ այսօր չէ կարող արդարանալ և մարդկային բանականութեան դիմանալ : Ի՛նչ էր այդ փաստը : Այն, թէ հզօր կառավարութիւնքը տիրումեն զանազան աշխարհների, զանազան ազգերի, մի միայն վայրենութիւնը քաղաքակրթելու համար : Անձնական շահը չէ՛, ո՛չ, քաւ լիցի, մարդկութեան սէրն է, որ ստիպումէ նորանց ստրկացնել զանազան ազգեր, որովհետև այդ ազգերը յետ են մնում և չեն քաղաքակրթվում :

— Ա՛յսպէս, ուրեմն, Անդլիան, Հնդկաստանի մէջ մի որոշեալ կշիռ ասիոնի գնումէ ժողովրդից 25 լիբրէ ստերլինգի, իսկ ինքը նոյն կշիռը վաճառումէ 250 լիբրէի, և կառավարութենից աւելի ո՛չ ո՛ք իրաւունք ունի շինականից գնելու, նոյնպէս և շինականը իրաւունք չունի ուրիշի վաճառելու :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Անդլիան ամիսը երեք շոգենաւ ամիսն բռնու-
թեամբ ներս է տանում Չինաստան, թունաւորում է
մարդկութիւնը եւ այդ թոյնի փոխարէն ամիսը երեք
շոգենաւ արծաթ է ստանում. այս անբարոյականու-
թիւն է :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Իրլանդիան, իւր աշխարհագրական դրութեամբ
իւր բնական սահմաններով, իւր կրօնքով, սովորութեամբ
և աւանդութեամբ բոլորովին հեռի է Անդլիայից, քան-
քարաւոր մարդերով աւելի ճոխ է, քան թէ ինքը Ան-
դլիան, բայց Անդլիան հակառակ նորա կամքին, սահում է
նորան իւր ձեռքի մէջ, և Թէյմը շատ ժամանակ չէ որ
հրատարակեց, թէ Իրլանդիոյ անկախութեան աշխա-
տողքը իրրեւ տէրութեան ընդդէմ ապստամբք, կարող
են դատաւարարովիլ դէպ ի թխարան

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Պապը, « Իմ քաղաւորութիւնը այս աշխարհից չէ »
Ասողին երեսփոխան քարոզելով իւր անձը, հակառակ
իւր Վարդապետի հրամանին, բռնացել է այս աշխարհի
վերաբերեալ հողի վերայ, որ սրատկանում է Իտալիային,
և երբ խնդիրները սկսում են սաստիկ յուզվիլ, երբ առա-
ջարկութիւնը առաջարկութեանց քամակից հասնում են
նորան, թողուլ այս աշխարհի քաղաւորութիւնը, նա չէ
յօժարում և հիւանդանալով մահի՞՞ է ընկնում

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Աւստրիան, իւր 8 միլիոն ձկնարիւն Աւստրիացի-
ներով բռնացել է Վոմբարդիոյ վերայ և չէ կամենում
Վենետիկը ձեռքից թողուլ :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Մորթել է Հունգարիան, խեղդել է Պաղիցիան, Պարմատիան, Բոհեմիան և այլ դաւառներ ու ազգեր :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Պրուսիան, Ղեհաստանի մահուան առաջին պատճառը, յափշտակել է նորա Պօղնայնի դքսութիւնը և խեղդում է

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Ռուսական բանդերը լցվեցան Ղեհացիներով . կարծեմ շուտով Սիրիի մէջ աւելի շատ պիտի լինի Ղեհացի, քան թէ Ղեհաստան . Վարչաւի հրապարակների վերայ արիւնը մինչև ծունկն է հասնում, զինուորները անդէն մարդոց վերայ յարձակվելով սպանումեն առանց խնայելու հասակի և սեռի, Ռուսիոյ գերմանաթաթար կառավարութիւնը իրրև մի վամպիր ծծում է Ղեհաստանի արիւնը, փակում է նորա եկեղեցիքը, դպրոցները, և հրամայում է քար կամ փայտ դառնալ :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Փոքր Ռուսիան, (15 միլիոն ժողովուրդ) իւր լեզուով, իւր պատմական աւանդութեամբ, իւր կեանքի կերպերով և սովորութեամբ, ոչինչ յարաբերութիւն չունի Մեծ Ռուսիային, և ոչ միայն այսչափ, այլ և սաստիկ թշնամի է նորան, խնդրում է իւր անկախութիւնը, բայց Ռուսիոյ կառավարութիւնը շղթաներով կապում է նորան և ազատութեան մարդարէններին պատասխանում է բանդով, կնուտով և արսորով :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Յափշտակել է և սարկացրել է Ծինլանդիան :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Խտրանք ճանկել է Վրաստանը և Հայաստանի մի մասը և ճնշում է նորանց իւր ծանրութեան տակ :

« Քաղաքակրթութիւն է տարածում » :

— Եւրոպական տէրութիւնքը անդադար օգնութիւն են տալիս Թիւրքիոյն, որ նա դիմանայ և չկործանվի :

« Որպէս զի, Թիւրքիոյ սարկացած Հայ, Սկլաւոն և Յոյն ժողովուրդը քաղաքակրթիչ հոգաբարձուից չզրկվի » :

— Կուրանով, Աւետարանի որդի՞ք քաղաքակրթել :

« Այդ քաղաքակրթութիւնը աւելի փրկարար է : Աւետարանից թերևս ազատութիւն կարող է ծագել, իսկ Կուրանից և այդ երկիւղը չկայ :

Սոքա ամենքը, իբրև բռնի վարժապետ, քաղաքակրթութիւն են տարածում, և ոչ որ չէ հարցնում աշակերտի կամքը, կամի՞ արդեօք ուսանել թէ ոչ : Սակայն չէ պիտոյ աչքից հեռացնել նոցա քաղաքակրթութեան տարրերութիւնը մեր հասկացած քաղաքակրթութենից : Բանդերը են նոցա դպրոցները, պօլիցականք և ժանդարմը դաստիարակները, շղթան հրահանգիչ զիրքը, արսորը բարոյականութիւնը վերին աստիճանի կազդուրելու մարզարան, կախաղանք և զլիտապարտութեան խայտառակ սիւնը « Դուռն ճշմարիտ որ տանի ի կեանս յախտեակիսն »

Կեցցէ՛ կատուն, որ իւր փորի համար մուկ է բռնում :

Երբ ինքեանք կառավարութիւնքը տեսան այս, երբ նշմարեցին իւրեանց փաստի ոչնչութիւնը Եւրոպական հաւատարակիոր հանեցին մէջ տեղ : Եւ այսօր ամեն

կառավարութիւն իւր կըռով կըռումէ այս հաւասարութիւնը : Մարդկութիւնը, այո՛, աւելի չէ քան թէ ոչ-խարք, որ սարանդապետի դանակին և կշիռքին է յանձնը-ված : Մինչև և այսօր, ամեն յարձակում եւ ամեն սրաշտպանութիւն այս հաւասարակրօնի անուճով յառաջացաւ :

— Բայց կըռի արդարութեան քննի՞չը :

« Քեզ ի՞նչ փոյթ » :

Եւ այն օրից երբ կառավարութիւնքը իւրեանց ընթացքը արդարացնելու համար և իւրեանց բռնած ճանապարհը ամբոխի աչքից ծածկելու խորամանկութեամբ, գրեցին իւրեանց դրօշակի վերայ հաւասարակրօն և իրաւունքը, այն բոսկից, ասումներ, ազգութիւնը դարձաւ կառավարութեանց հալածող ուրուականը : Եթէ հաւասարակրօն և իրաւունք կայ տէրութեանց մէջ, ուրեմն նոյն կշիռը և նոյն իրաւունքը պիտի լինի տէրութեանց և նոյա ստրկացած ազգերի մէջ : Ղու կամենումես քո հաւասարակրօնը սրահել, և այն, իրաւունքի անուճով, բայց ինձ, որ բնաւին օտար եմ քեզ և ամենեւին վերաբերութիւն չունիմ քո հետ, ինչ սրատճառով հակառակիմ կամքին, առնումես և բռնութեամբ դնումես քո կըռի թաթի մէջ : Ուրիշ տէրութեանց հետ խօսումես իրաւունքի անուճով, իսկ իմ վերաբերութեամբ ինչի՞ համար ոտքի տակ ես կոխում նորան և անիրաւումես չարաչար :

Այսօր, ճնշված մարդերի համար, ազգութիւնն է նոյա միակ դրօշը, որ կարող է բացվիլ բռնակալութեան ընդդէմ : Ազգութիւնն է, միակ ղնարքը դէմ դնելու նաև յու-

սաւոր բռնակարգութեան, երէ միայն բռնակարգութիւնը կարող է շուսաւորվիլ, կամ, շուսաւորվելուց յետոյ յարատեւել իբրև բռնակարգութիւն, — կրկնումենք, մեր դարու երևելի մտածողներէից մինի հետ :

Գանձ պիտի սարգելու մեր ունեցած հայեացքը ազգութեան վերայ, որպէս զի հակառակախօս չերևինք մեր նեղսիրտի առջև :

Վնասակար և անիրաւ է այնպիսի ազգութիւնը որ ամեն ուրիշ զոհումէ իւր կեանքին . ազգութիւն չէ այն, այլ կոյր Ֆանատիկոսութիւն, որ հիմք չունի և կիրքի բնասորութեամբ երևումէ մարդու մէջ : Ս, յղպիսի ազգութիւնը որչափ ևս կատաղի լինի, որչափ ևս մոլեգնի, ի վերայ այսր ամենայնի ժամանակը կը մաշէ նորան, որովհետև մի կիրք կարող է տեղի տալ միւս կիրքերի, որ հանգամանքը կարող են ծնուցանել : Ս, զգութիւնը հարկաւոր է և օգտակար, այն ժամանակ, երբ նա չէ բորբորվում իբրև մի բողբոջական կայծ, իբրև սրատահական և հանգամանքներէից կախված մի բան, այլ, երբ, որպէս հետեանք հասուն գիտակցութեան, հանգէս է գալիս այրական հաստատամտութեամբ, սրահանջումէ ուրիշների հաւասար իրաւունք և ոչինչ չէ խնդրում աւելի : Ս, զգութիւնը օգտակար է և հարկաւոր, այն ժամանակ, երբ զգալի է, ոչ որպէս մի բարոյական շոտայութիւն, այլ որպէս կարիք, որպէս իրաւունք, որպէս բողբոջ, երկրագունդի վերայ մի կտոր հող ձեռք բերելու համար, որպէս զի այդ ազգութեան անդամքը ապահովեն իւրեանց ապրուստը, որպէս զի գերի և ստրուկ չլինին ուրիշին : Ս, զգութիւնը անմեղադրելի է և ամենայն ընդունելութեան

արժանի, եթէ նա, խոստովանի միւս ուրիշ ազգութիւնքը
անխտիր, նոյնպիսի իրաւանց ժառանգ, որպիսի ստացել
է ինքը : Ազգութիւնը անմեղադրելի է և ատենելի խկ,
եթէ նա ընդհանուր մարդկութեան գործը թեթեւացնել
աշխատի, իւր հաւաքական անձնաւորութեան անունով
իրաւունք ձեռք բերելով, և նոյն իրաւունքը և արտօնու-
թիւնքը, հաւասարապէս, իւր անդամներին բաշխելով :

Եթէ ազգութեան ներքին և Էական խորհուրդը չէ
անտեսական խնդիրը, անհիմն է այդ ազգութիւնը,
սո՛ւտ է այդ ազգութիւնը, և նա կը կործանվի : Տնտեսա-
կան խնդիրն է այն զօրութիւնը, որ մի փոքր յառաջ
խոստացանք անուանել, նա է այն միակ և հաստատ
ոյժը, որ ազգի անձնաւորութեան մէջ ներգործելով,
հաւասարակչիւ է պահում արտաքին ուժերի ընդդէմ,
որով և ազգութիւնը սպրումէ : Պոս, հազար տարի քա-
րողէ ինձ քո վերացական ազգութիւնը, ևս միշտ չ'սլիտի
հասկնամ : Պոս ինձ ատումես, պահենք մեր ազգութիւնը,
մեր լեզուն, մեր աւանդութիւնքը և այլն և այլն, շատ
բարի, պատասխանումեմ ևս, բայց, ասա խնդրեմ, ինչ
բանի համար պահենք, ինչ է պահելու օգուտը և ինչ է
կորուսանելու մնասը : Աւերացական ազգութիւնը, որ
մինչև այժմ փոքր իշատէ քարոզվել է Հայոց ազգի մէջ,
չէ կարող պատասխանել սորան : Եւ այս է պատճառը
որ ծանր է այդ առաքելութեան ընթացքը : Չոր, չոր,
ազգութիւն քարոզել առանց մեկնելու քո քարոզու-
թեան պատճառները, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ֆանատի-
կոսութիւն, և այդ տեսակ քարոշութիւնը երբէք չէ
կարող արմատ արձակել մի ժողովրդի մէջ, որ, վերացա-

կանից յառաջ, ամենայն բոսից զարկիլումէ իրական կարիքներէի հետ : Դսկ, երբ դու ասես ինձ, սպահիր քո ազգութիւնը, հաստատ կացիր քո սիրու մէջ դէպ ի քո աշխարհը, սիրիւ քո եղբարքը, սպահիր քո լեզուն, որ է քո ազգութեան դրօշը և այդ բոլորը քեզ իրաւունք կը տան մի կտոր հող ձեռք բերելու, որով կ'ազատվիս գտրկութենից և աղքատութենից, այն ժամանակ, ես կը հասկընամ քո խօսքը, և ընդհանուրի շահի մէջ և իմ սեպհական շահը տեսնելով կ'աշխատիմ ամենայն զօրութեամբ : Այն ժամանակ ես կը հետևիմ քո ձայնին, որովհետև նա աւետարանումէ ինձ փրկութիւն, ազգութեան անունով :

Եւ քաղաքական նաւարեկութենից ապրած մարդիկ, եթէ հասկանումեն ազգութիւնը մի ամբողջութիւն, որ երբեմն կար, և որի դարաւոր փոշով ծածկված յիշատակարանների վերայ բարախումէ նոցա կուրծքը, եթէ նոցա, ազգութեան հասկացողութիւնը, իւր սկիզբը առնումէ անցածի խայտաճամուկ աւանդութեններից և չէ հիմնը վում, ուղղակի ներկայ սերունդի և ներկայ պայմանների վերայ, եթէ նորա մտածումեն երևեցնել իւրեանց ազգութիւնը այն շրջանակի մէջ, ինչպէս էր յառաջ, այն ժամանակ, այդ ազգութիւնը կը մնայ միշտ, իրրև մի ամուլ գաղափար, որ յետ չէ մնում բարոյական Չինաստանից :

Ժամանակը միանգամ է անցնում, և նա, որ ընթացակից չէ նորան, յետ է մնում : Մեր կարող ենք բռնել ժամանակի այն ակնթարթը միայն, որ անցնումէ մեր առջևից . իսկ երբ նա անցել է, անօգուտ է սլլ ևս : Նա,

իրբև օրինակ, միայն, իրբև խրատ, կարող է երևել մեզ
հեռուից . ներկայ կեանքը նորա հետ վերաբերութիւն
չունի, ըստ որում անցածը չէ սպրում այլ ևս :

Այսօր, եթէ մի ժողովուրդ ստրուկ է, եթէ նա հող
չունի և եթէ յաջողի նորան հող ձեռք բերել, իրաւունքը
և ժամանակը պահանջումեն տնօրինել այնպէս, ինչպէս
ցոյց է տալիս ներկայ հարկը, ինչպէս ցոյց է տալիս բա-
նականութիւնը . և ոչ այնպէս, ինչպէս հին օրերից մնա-
ցած, աւանդական կառավարութիւնքը տնօրինել են
մինչև այժմ, այսինքն, տէրութեան կամ ազնուականու-
թեան սեպհականելով հողը և հասարակ ժողովուրդը
զրկելով իրաւունքից : Աւերջին դիպուածում, ազգու-
թիւնը ազատութիւն չէ ժողովրդին . նա փոխումէ միայն
նորա լուծը, և մեք դրականապէս թշնամի ենք այդպիսի
ազգութեան, ինչպէս թշնամի ենք բռնակալութեան,
ո՛ւր կամ ինչ կերպով որ յայտնվի : Պիտե՛ք, կան մար-
դիկ, և մեր խկ սիրելի բարեկամների մէջ, որ պիտի
ասեն, թո՛ղ միանգամ ձեռք բերվի հողը, թո՛ղ ինչպէս
կամի լինի սկզբնական կառավարութիւնը և տնօրէնու-
թիւնը, յետոյ, կ'ուղղվի, կը նորոգվի և այլն և այլն :

Չէ՛, այս, տղայութիւն է . այս տեսակ ուղղագործու-
թիւնքը և վերանորոգութիւնքը հեշտ բաներ չեն, և,
համարձակ կարելի է ասել, նոր ի նորոյ ձեռք բերելուց
աւելի դժուար : Աւրիչների փորձերից, որ փորձողներին
արժումեն արեան ծովեր և որ բոլորովին ձրի ներկայա-
նումեն մեզ, իրբև օրինակ, հարկ է, որ խրատովներ և
չերթանք այն ծուռ ճանապարհը, որից և դնացողը կամի
յետ դառնալ, բայց ոտքը սայթաքումէ : Եւ ի՛նչ խելք է,

կատարելութիւնը տեսնելուց յետոյ, անկատարին հետեւել, մի միայն այն պատճառով, որ անկատարը ժամանակով յառաջ է, քան թէ կատարեալը : Այս օրէնքը չունի ոչինչ ամբողջութիւն, չունի հետեւականութիւն : Այս օրէնքով, մի մարդ որ կամէր պարապիլ որ և իցէ արուեստի, չ'պիտի ուղղակի դործէ այն, ուր հասած էր արուեստի ներկայ վիճակը, այլ, ինչ որ դարերով յառաջ : Նոր դիր ուսանող մարդը թ'ո՛ղ չհամարձակի ուրեմն թղթի վերայ գրել. այլ թ'ո՛ղ գրէ ծառի տերեւի կամ կեղևի վերայ, յետոյ, անասնոց մորթի վերայ, յետոյ, չգիտեմ ինչի վերայ, որ կարող հասնի թղթին, ըստ որում նոր է սկսանում և հարկ է, որ յառաջ, անկատարը ձեռք բերէ :

Եթէ, մինչև այժմ մեր խոսածներից, հասկացաւ մեր նեղախրտ ընթերցողը, ազգութեան վերայ մեր ունեցած դաղափարը, եթէ համոզվեցաւ, կամ, դժացաւ, մեք, մեր շնորհակալութիւնը կանխիկ յայտնումենք նորան : Իսկ ընդհակառակը, եթէ աւելի նեղարտեցաւ, չենք վհատում : Մեք, ուրիշ անգամ, դարձեալ կը խօսինք նորա հետ, այս խնդիրների վերայ, և մեր ամեն ճիգը կը թափենք աւելի մշակել և աւելի կերպարանագործել մեր դաղափարը :

Այժմ դառնումենք դէպ ի այն կէտը, որ տեղից խոստրեցանք և դէպ ի այն տեղ հրաւիրումենք դարձեալ մեր ընթերցողների ուշադրութիւնը :

Որչափ շօշափելի և հասկնալի է տնտեսական խնդրի ճշմարտութիւնը, որ մեք, այս նեղ սահմանի մէջ, աշխատեցանք կերպարանագործել, ի վերայ այսր ամենայնի,

անյուսալի չէ, թէ գտանովին մարդիկ, որ ասեն մեր համար. « Սյս ինչ Մովսէս է, որ ճանապարհ է ցոյց տալիս ազգին, դէպ ի մի երկիր » :

— Մովսէս չենք, և Մովսիսի խոստմունքը չենք խոստանում Հայոց ազգին : Մովսէսը, Խորայէլեան ազգին խոստանումէր մի երկիր, որ պիտի բղխէր կաթն և մեղր, մեր բարոզութիւնը աւելի պարկեշտ է : Մեր ցոյց ենք տալիս մի երկիր, որ բուսուցանումէ բամբակ, մետաքս, շաքար, ցորեան, բրինձ, սուսամ, տօրոն և այլ ընդեղէնք : Մեր ցոյց ենք տալիս մի երկիր, ուր ամենայն ընտանի գրաստ աճումէ, ապրումէ և բաղմանումէ, հետեւ բար նոցա բերքը ևս, այս ինքն, բուրդը, մորթը, միսը, կաթը և այլն, որ նոյնպէս արժանի են ուշադրութեան և մշակութեան : Մեր ցոյց ենք տալիս մի երկիր, որի հանքերը մեծապէս կարօտ են մշակութեան. և որոնք, մինչև այսօր, մնացած են մարդկութեան համար, « որպէս աղբիւր փակեալ և դուռն կնքեալ, ընդ որ ոչ ոք էանց » : Յողոյող Խորայէլը, մտքով Եգիպտոս դարձող Խորայէլը, միայն մի կոյր հաւատով կարող էր հետեւել Մովսիսին, դէպ ի կաթն և մեղր բղխող երկիրը, ըստ որում անձանօթ էր նորան աւետեաց աշխարհը, մեք, ընթերցողներից և առհասարակ Հայոց ազգից չենք պահանջում և այն կոյր հաւատը, դէպ ի մեր բարոզութիւնը : Երկիրը և բերքերը բաջ ծանօթ են նոցա, և անձանօթների համար, պատրաստ են իւրեանց գոյութեամբ վկայելու մեր ասածին :

Մեր բարոզութեան նպատակը և մեր աշխատութեան խորհուրդը այն է միայն, որ ազգը մտածէ իւր ասպագան

և ազատէ իւր անձը տարաափեւի նեղութենից և աղքատութենից, որ եթէ ոչ այսօր, վաղը, պիտի թագաւորէր ըրր **Թիւրքիոյ** մէջ, շնայելով այն նոր պարտքին, որ տոնումէ նա **Անդլիայից** : **Այդ** վերէները, շատ կարճ ժամանակի մէջ կը ցնդին, մէջ տեղում կը մնայ սպարտրի մուրհակը և նորանից յետոյ գալու հողեւարի ժամանակ, օսմանեան վերէն կը բարձրանայ մինչեւ 1000 դուրուշ :

Մեր բարձրացուցած խնդիրը մի վերացական և անբնական **Փիլիսոփայութիւն** չէ, որ ազգը նեղութեան հանդիպի հասկնալու համար : **Աշխարհիս** երեսին մարդ չկայ, որ իւր ապրուստի համար կարօտ չլինի նիւթի և շհասկընայ հացի խնդիրը . և մեք խօսեցանք միայն այն խնդրի վերայ, բանդի, նորանով միայն կարող է սրահպանել մարդը իւր նիւթական գոյութիւնը :

Բայց այն փորը ի շատէ կարողութեան տէր մարդը, որ ունի արդէն բաւական ապրուստ, որ կազմել է իւրեան մի ճանապարհ, որով ապրել է և կ'ապրի դեռ ևս, այդպիսի մարդը, բնականապէս և ծանր նստած իւր տեղում, կէս մի թթվեցնումէ դէմքը, տհաճութիւն զգալով մեր խօսքերի մուսլուտ կերպարանքից, կէս մի այլապէս է մտածում, բան թէ մտածումենք մեք, բան թէ աշխատեցանք մեք նորա առջև կերպարանել մեր միտքը :

Ինչ է արդեօք նորա մտածութիւնը : **Աւերորդ** հարցմունք է այս : **Նա** մտածումէ, « թէ ես, վաճառականութեամբ, սեղանաւորութեամբ, միջնորդութեամբ կամ, մի այլ ճանապարհով, վատաբեկեցայ այսչափ գումար . մեռնելուց յետոյ, թողնումեմ իմ ընտանիքին նոյնը, այլ

և մի քանի տուն և այլն և այլն, ուրեմն, ինչպէս իմ կեանքը ապահով էր, նոյնպէս, և իմ ժառանգները ապահովված են » : Նորա մտածութիւնը աւելի չէ տարածվում, բան թէ իւր անմիջական զաւակները : Մեր, այդ փոքր իշատէ կարողութեան տէր մարդուն ասումենք. — շնորհաւ, դու ունիս բաւական գումար, ունիս տուներ և այլն և նորանով կարծումես թէ բո ժառանգները ապահով են, իսկ մեք ասումենք, որ այդ կարծեցեալ ապահովութիւնը անհիմն է :

— Ինչպէս, — հարցնումէ նա, մեղ :

« Այսօր դու ես բո բոլոր ստացուածքի տէրը, որպէս նաև բո բոլոր ընտանիքի տէրը և այս պատճառով բո ունեցած կարողութիւնը հերիք է այսօր մի ընտանիքի. բայց, վաղը, բո ստացուածքը պիտի բաժնվին բո զաւակների մէջ, որոնց իւրաքանչիւրին բաժին պիտի հասնի բո ունեցածի կէսը, կամ, քստորդը, կամ, աւելի մի փոքր մասը, եթէ շատ են բո զաւակները : Նուազա կարողութիւնը, ոյժը, դէռ ևս առաջին ազգում (պորտ) կիսվեցաւ, բառորդվեցաւ, կամ, աւելի փոքր մասեր բաժնվեցաւ. բայց մի մոռնար, որ այն իւրաքանչիւր մասերի տէրերը, առանձին, առանձին պիտի կազմեն բո նման գերդաստան : Իւր կարգով, նոցա, բեզմից ստացած բաժինը պիտի բաժնվին նոցա զաւակների մէջ, որ ասել է թէ բո թոռներին, բո ունեցանից, հազիւ պիտի հասնի, հարիւրին 5-6, տասանորդ : Իսկ թոռներիդ որդիքը, դարձեալ պիտի մտանեն այն ազբատ ընդհանրութեան մէջ, որից դուրս եկար դու, և ազատ կարծեցիր այնուհետև, նորա վիճակակցութենից բո սերունդը, բանի որ ինքնիշխան

տէր էիր քո բոլոր ստացուածքին : Այն մարդը, որ իւր հարստութեամբ, կամ, որեւ իցէ առիթով դուրս կը բարձրանայ հասարակայ ազգի մակերևութից, բոլոր նորա սերունդը չէ կարող մնալ այն բարձրութեան մէջ : Այնուիս թէ ուշ, նա պիտի դառնայ դարձեալ գէպի այն բնկերութիւնը, որից կեանք էր ստացել սերունդի նա-հապետը : Օրովի ջուրը գոլորշանալով բարձրանումէ մինչև ամպերը, բայց երկար չէ մնում այն տեղ : Մի փոքր սառնութիւն, մի փոքր օդի ճնշողութիւն, և ահա, այն թռուցիկ շողիները, որ թողել էին ծովի հորիզոնա-կան մակերևոյթը, իբրև անձրև, կամ իբրև կարկուտ անհնարին բռնութեամբ զահավիժումեն, իւրեանց հպարտ բարձրութենից, դարձեալ գէպի ծով : Այս, բնութեան օրէնք է, օրէնք, որ մի մազի չափ չէ շեղում իւր զուգակշիռը » :

Փոքր իշատէ կարողութեան տէր մարդը, մեր ասա-ծին, պատասխանումէ այսպէս : — Ես, իմ հօրից ոչինչ ստացայ, ինքնին, առանց մի բան ունենալու այսչափ վաստկեցայ, մի միայն իմ աշխատութեամբ : Իմ որդիքը, աւելի լաւ վիճակի մէջ, պիտի սկսանեն իւրեանց ասպա-րէզը, բան թէ ես. քանդի, ես ոչինչ ունէի, իսկ, որդոցս իւրաքանչիւրը պիտի ստանայ իմ կայքի կէսը, կամ, բա-ռորդը, կամ, ի վերջոյ, մի մաս : Թո՛ղ նորա այն հիմքի վերայ աշխատին, և նոցանից իւրաքանչիւրը կը հասնի իմ կարողութեան չափին. այնպէս և նոցա որդիքը և այլն և այլն :

« Եթէ հանդամանքները մեզ հնազանդվէին, եթէ մեք ամեն բան մեր կամեցածի պէս կարողանայինք շինել,

Եթէ տեսական հաշիւը միշտ ուղիղ դար կեանքի գործա-
կան կողմերի հետ, այն ժամանակ, գուցէ ուղիղ լինէր
քո ասածը, գուցէ քո որդիքը կամ նոցա սերունդը ապա-
հով լինէին : Բայ ի սորանից, ուր չկայ դուրս արտադրող
գորութիւն, որ իւր կարգով դէպ ի ներս պիտի գրաւէր
դուրսի հարստութիւնը, այն տեղ, մի ընկերութեան
անդամ, ուրիշ կերպ չէ կարող հարստանալ, եթէ ոչ,
նոյն ընկերութեան միւս անդամների հաշուով : Եւ այդ
հարստութիւն չէ, այլ, սրտասական հակումն հարստու-
թեան կշռի երբեմն դէպ ի այս, և երբեմն, դէպ ի այն
կողմը : Այսօր, դու ես հարուստ, վաղը ես կը լինիմ և
ոյն ժամանակ քո հարստութիւնը անախտճառ պիտի
նուազի » :

— Ի՛նչպէս, — բացագանչումէ նա :

« Աւելի հասկնալի շինելու համար առարկան, բա-
ցատրենք քեզ, մեծը և ընդհանուրը փոքրի և մասնաւորի
կերպարանքով : Ղենենք, թէ քսան հոգի, մեք սպորումներ
մի տեղում և վաճառականութիւն ենք առնում մեր մէջ :
Մեք ամենքս գործումներ, առանձին, առանձին, իւրա-
բան չիւր մարդ իւր օգտի համար, և մեզնից իւրաքան չիւրը
տարբեր կարողութիւն ունի, մինը շատ, միւսը փոքր
եւ այլն, եւ մեր բոլորի ունեցած կարողութիւնքը իրար
վերայ բարդելով, դնենք թէ ստանումենք հազար ոսկու
մի գրամագլուխ : Այդ, հարցնումենք, երբ որ մեր բոլորի
գործողութիւնը այն հազար ոսկու վերայ է, երբ մեր
ձեռքում չկայ մի ոյժ, որ կարող լինէր, մեր, քսանից
դուրս եղած արծաթը ներս բերել, մեր մէջ, մեզնից
մինը կարող է հարստանալ, առանց քսանի շահին դաշե-

լու : Ո՞չ ապարէն եթէ մեզնից մինը, իւր ունեցածից
ուելի, մի հարիւր ստանայ, մեզնից միւս մինը պիտի
տուժէ այդ հարիւրը : Եւ այս հարիւր ոսկին երևութա-
կան և առժամանակեայ մի վաստակ է, քանզի ընդհան-
րութիւնը չունի հարստութիւն և շահվողը, ընդհանուրի
հաշուով շահվեցաւ . քանզի, նոր արծաթ չմտաւ ընդհան-
րութեան մէջ, այլ, մինից անցաւ դէս ի միւսը, որ վաղը
կ'անցանէ դարձեալ, դէս ի մի այլ միւսը » :

« Եթէ այսպէս ջլինէր բանի զօրութիւնը, եթէ փոքր
ի շատէ կարողութեան տէր մարդու ժառանգները, նոյն-
պէս, հարստանային ինչպէս հարստացել էր նոյս հայրը,
այն ժամանակ թիւրաւոր պիտի լինէին հարուստների
թիւրը, փոքր է այս, աղքատ սասած բանը, բնաւ չ'պիտի
լինէր աշխարհի վերայ : Բայց, աւա՛ղ, հարստութիւնը
ոչ թէ չէ յարստեում ժառանգների մէջ, այլ, շատ
անդամ նոյն ինքը, երբեմն հարիւր հազարներ իւր ձեռքի
մէջ շարժողը, դառն աղքատութեամբ կնքումէ իւր
կեանքը, ո՛ր մնացին նորա ժառանգները :

— Բայց, դորա փոխանակ, և աղքատների ժառանգներ
հարստանումեն :

« Այնպէս, ինչպէս ընկնող հարուստը, և նոյն պայ-
մաններով, ուրեմն և նոյն ճանտարարհի վերայ, և նա իւր
կարգով պիտի հաւատարի ընդհանուր մակերևութին :
Եւ եթէ մի ընկած հարուստի փոխանակ, հարստանայ մի
աղքատ, հետեւանքը յառաջադիմութիւն չէ . քանզի
դրականը, բացասականին վերայ, տալիս է զբոյ : Այն,
բնութեան օրէնքները կատարվումեն ճիշդ մասի եմասի-
կական հաշուով, և մարդը, որպէս անդամ բնութեան,

և մարդկային կեանքը, որպէս երևոյթ բնութեան, ենթա-
կայ են այս օրէնքին և այս հաշուին » :

Կարող են ստել, որ եթէ մարդը և նորա կեանքը
դրվի ճիշդ մաթեմատիկական հաշուի տակ, մարդը կը
դառնայ մի մեքենայ և նորա կեանքը մի ձանձրոյթի ժա-
մանակամիջոց : Այն ժամանակ, նա կը կորուսանէ այն
բանաստեղծական (poétique) գոյնը, առանց որի անա-
պատ է մարդու կեանքը :

Մի՞թէ, մեր, հակառակն ենք կարծում : Բնութեան
պարզութեան մէջ միայն, կարող է փայլիլ մարդու բա-
նաստեղծական գոյնը, և ճիշդ մաթեմատիկական հա-
շիւը, տանելով մարդկային ընկերութիւնը դէսլի համե-
բաշխութիւն, կարող է ազատել նորան մեքենայ դառնա-
լուց : Մարդը ստուգապէս մեքենայ է, այն ժամանակ,
երբ հաշիւ չկայ, այսինքն դիտակցութիւն չկայ : Յոյսը
ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ստոյգ հաշուից բղիկելու հետեանք :
Քանի որ յոյսը չէ հիմնուում ստոյգ հաշուի վերայ, յոյս
չէ, այլ, անձնախորհելութիւն : Առանց սերմանելու հունձ
չկայ :

— Գուցէ՞, լինի, շատ կարելի է որ լինի. ի վերջոյ մեզ
սիրելի է լինելը :

« Այս է յոյսը » :

Բայց մարդը, այս բոլորը բննելու ժամանակ, անշուշտ,
պիտի լեզի խառնէ իւր կեանքի մէջ, նորան սիրելի չէ
այս, նա չէ բննում, նա թողնում է և առօրեայ տեսածով
ապրում է այսօր, վաղը ինչ կամի թող լինի : Նորան
աւելի թեթև է թվում վաղուայ դալիրը, բան թէ այսօր-
վայ բննութիւնը, բանդի ապագան ծածկված է վարա-

գուրով, որի վերայ մարդը խոշոր տառերով գրել է յոյս : Ապագան ծածկված է լոկ կարճատես աչքերի համար : Ապագան, ներկայի ժառանգն է, և եթէ մարդը քննէ ներկան, այն ժամանակ, խկոյն, կը ճեղքվի նորա առաջև ապագայի կարծեցեալ վարագոյրը :

— Չէ՛, փոքր ի շատէ կարողութեան տէր մարդ, չէ՛, իմ պարոն, համաձայնիր, որ առանց հաշուի է քո յոյսը, թէ քո որդիքը նոյնպէս պիտի տիրանան այն կարողութեան, որին յաջողել է քեզ հասնել : Պարծուր աչքդ դէսլի այն օրերը, երբ դու մանուկ էիր, կենդանացուր քո յիշողութեան առջև այն շրջապատը, որի մէջ ապրեցար, ի՞նչպէս են, կա՞ն այն հարուստները, որ տեսել էիր : Այնպէս չէ՞, որ այն տասն քսան տունից, որ դու ճանաչում էիր, այսօր, կան և տեսում են միայն երկու տուն : Հաւատու՛, որ այսօրվայ մանուկը, երբ իւր կարգով հասնի քո հասակին, և քո պէս աչքը յետ դարձնէ դէսլի իւր անցած ճանապարհը, պիտի տեսանէ նոյնպիսի աւերակներ, նոյնպիսի նաւարեկութեան մնացորդք, որ այսօր երևում են քեզ : Մինչդեռ ընդհանուրը ապահովված չէ, մասնաւորի երջանկութիւնը մի վաղանցուկ երս՛ղ է : Այսօր, երևումէ նա, այո՛, բայց վաղը կըցնդի . բանդի, լոկ տեսարանական խարէութիւն է, կրկնում ենք վերատին :

Մեր , մինչև այս տեղ խօսածից երևումէ , որ մեր , մարդուն համար, իբրև առաջին խնդիր առնում ենք տընտեսական խնդիրը , և անուանում ենք նորան « մանու և կեանքի խնդիր » : Այս բուռական է, որ մի տեսակ մարդիկ , որոնց բոլոր հասկացողութիւնը Հիմնվումէ երկուս-

ընան վերայ — dualisme , սարգմտութեամբ , կամ , հաւատարիմ մնալով խրեանց երկնդի սկզբունքին , մեր բարոյութիւնը անուանեն նիւթականութիւն , կամ , ս'վ գիտէ , դեռ ևս ինչ ուրիւն :

Մեր շենք կարող նոցանից ամեն մինին սրատասխան տալ . ս'չ թէ ասելիք չունինք , այլ , որովհետեւ շատ ականջներ մարմաջումեն և իրական ճշմարտութիւնը , ս'չ շատ մերկ է : Եւ ասելորդ է , սրատասխան տալ այն տեղ , ուր խօսումեն հեղինակութեան անունով , որ մեր շենք ընդունում : Մեր նորա առջև պիտի դնենք գործ , նա մեր առջև պիտի դնէ հրաման : Գործը ցոյց տալով պիտի խօսինք համոզման անունով , նա , հրամանը մէջ բերելով պիտի սրահանջէ հնազանդութիւն :

Հնազանդութիւն որի մէջ խորամանկութեամբ դրված է բովանդակ ստրկութեան սերմը : Ուրայիւր , ասումէ նա , բո գատողութիւնը , բո բանականութիւնը , բո խելքը և հնազանդվիր ինձ : Գու մերենայ ևս , և ևս և՛մ քեզ շարժող զօրութիւնը : Մեր բառարանի մէջ հնազանդութիւն խօսքը չկայ , որովհետեւ հրամայական և հնազանդական առնչութեան մէջ ազատութիւն չկայ : Մեր , համոզում գիտենք , որ հնազանդութեան պէս կոյր չէ , որ հրամանի պէս չէ բռնարարում քո հասկացողութիւնը , այլ աղբերանումէ փաստերը և պատճառները գիտակցութեամբ քննելուց :

Այո , մարդն է մեր կատարելութիւնը idéal և նորա էական և իրական պէտքերից ասելի , ուրիշ բանի հետ վերաբերութիւն չունինք : Էական և իրական պէտքերի մէջ տեսնումենք նորա կեանքը , կեանքի սրայմանները :

Պայմանների մէջ տեսնում ենք տնտեսական խնդիրը , տեսնում ենք մարդկային համերաշխութիւնը , որ դաւանում ենք ազրիւր , անկեղծ և հաշուատու բարոյականութեան և որի առջև միայն խոնարհեցնում ենք մեր ծունրը :

Մարդը չէ գողանում , բայց եթէ նա չէ գողանում նորա համար , որ օրէնքը արգելում է գողանալ , նա գնդ է և աւաղակ : Մարդը չէ սպանում , եթէ այն պատճառով միայն , որ սպանութիւնը արգելուած է իվերջոյ , այն բոլոր յանցանքները , որ նա չէ գործում , եթէ չէ գործում իրրև ստրուկ , հնազանդիվելով մի դերագոյն հեղինակութեան հրամանի , մարդը սպանող է և անբարոյական :

Մարդը բարոյական է այն ժամանակ , եթէ այդ յանցանքները չէ գործում , ոչ թէ իւր վերայ եղած հեղինակութենից վախելով , այլ , եթէ գիտակցութիւնը և համերաշխութիւնը դրել է նորան այն կէտի վերայ , որ նա և յղանալ չէ կարող այդ յանցանքները : Երբ յանցանքը յղանում է մարդը , գործել է , այնուհետև , թէ չէ գործել , մեր համար անբարոյական է , որովհետև եթէ օրէնքը շարգելուր , սխտի գործէր : Եւ չգործեց , ոչ թէ հասկնալով , որ եթէ գործէր , իւր նման մի ուրիշին սխտի գրկանք , վիշտ , կամ մահ պատճառէր , այլ , որովհետև մեզը է , որովհետև յանցանքի փոխարէն սպտիժ կայ : Ասել է , այնպիսին , եթէ իւր անձը վտանգելու չլինէր , ինքը ուրիշի անձերը սխտի վտանգէր : Այս տեղ բարոյականութիւն չկայ , այս բարոյականութիւնը պաշտօնական է : Եթէ այս կէտից նայելու լինինք բարոյականութեան վերայ , վանդակի մէջ փակված վազրը բարո-

յական է , որովհետեւ մարդ չէ փառատում : Աւ ի՛նչ տարբերութիւն կայ , մինը (վագրը) ստիպուած է չգործել , երկաթ է վանդակից , խկ միւսը , (մարդը) ստիպուած է հեղինակութեան հրամանից :

« Ար հայիցի ի կին մարդ , առ ի ցանկանալոյ նմա , անդէն շնայաւ ընդ նմա , ի սրտի իւրում » — ասում է , Բրիտտուր : Մեզ հասկանալի է այս :

Սոցա հակառակ , մարդը ողորմութիւն է տալիս , այսինքն , օգնում է կարօտելոյ , եթէ նա գործում է այն , մի միայն այն պատճառով որ հաւատում է թէ փոխարէն պիտի ստանայ մեք չենք ընդունում նորան , որպէս բարոյական , որովհետեւ , եթէ չհաւատար , թէ փոխարէն պիտի ստանայ , չ'պիտի գործէր : Մարդը ուխտում է , եթէ ես այս ինչ բան ստանամ , կամ , այն ինչ բանի հասնիմ , այս ինչ բարեգործութիւնը գործեմ . բարոյականութեան և հոտը անգամ չ'կայ այս տեղ , որովհետեւ , եթէ իւր ցանկացածին չհասնի , չպիտի գործէ : Այս առևտուր է , պիտի տայ , ստանալու ակնկալութեամբ , բարի պիտի գործէ ստանալուց յետոյ : Այս բոլորը , հեթանոսական և հրէական առմամբ , զոհի անունով : Մարդկային համերաշխութիւնը զոհ չգիտէ , այն տեղ իւրաքանչիւր անհատ , միայն պարտք ունի : Մեր բաղդն է , որ անշունչ բնութիւնը մարդ չէ . ապա թէ ոչ , ինչ փոխարէն պիտի տայինք արեւին , որ մեզ լուսաւորէր :

Զոհի սկզբունքը անարդում է մարդկային արժանաւորութիւնը : Այս տեղ , դարձեալ երեւում է բռնակալական ոգին , այս տեղ , դարձեալ կոպիտ կերպով նշան-

վումէ մինի ոյժը , իսկ միւսի տկարութիւնը : Մի մարդ , տեսանելով որ միւսը մեռնումէ սովից , որպէս թէ ասէր նորան , — տե՛ս , ահա մեռնումես , բո կեանքը կախ վումէ այժմ ինձանից , այսինքն իմ քեզ հաց տալուց կամ չտալուց . բայց ես զոհումեմ քեզ այս կտոր հացը , բո կեանքը յարատեւել տալու համար : Պորոս փոխանակ զու պիտի զգաս , որ ես եմ բո ազատիչը :

Պշուսն յառաջ քան թէ փրկեցիր նորա կեանքը ոտքիդ տակ կոխեցիր նարա իրաւունքը և նարա մարդկային արժանաւորութիւնը : Պո՛ւ , զաղարեցար մարդ լինելուց , որովհետեւ ինչ որ ուղղակի բո մարդկային պարտքն էր , այն , զոհի անունով զործեցիր , վշտացուցիր բո ընկերի ամենասուրբ և նուիրական զգացողութիւնքը , որովհետեւ բո անձը տէր քարոզեցիր նորա կեանքին :

Հաղար կեանք փրկէ զու այդ ճանապարհով , թող պատահական քարոյտականք կնտրուկ ծխեն քեզ , մեր աչքում , զու ամբարիշտ ես :

Եւ ի՞նչպէս շղատնաս , զարձեալ , դէպի տնտեսական խնդիրը , որ եթէ կարդի զրուած լինէր , այս խեղճ մարդը իւր կեանքը , իրրեւ շնորհք , չ'պիտի ստանար բռնակալ — բարերարից :

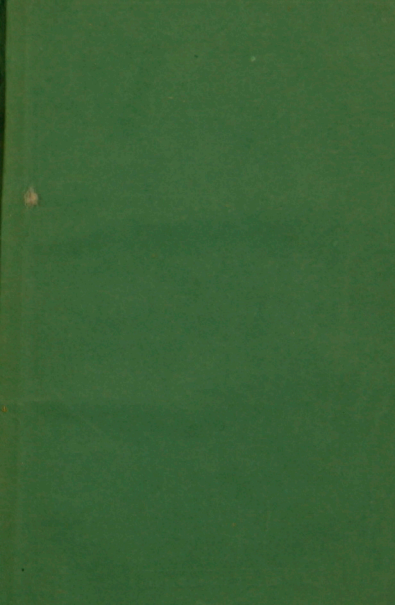
Միտոխները չկամին այս տեսնել , նորա վերացականութիւն են խնդրում , նորա այնքան բարձր կանգնած են , որ մարդը հող և մոխիր է նոցա առջև (1) : Բռնա-

(1) Արդեօք մարդաբանից կրա՛ լե՞ն

կալները սեպհականութիւն են պահանջում, նորա կենդրոնացած են իւրեանց մէջ. իւրեանց գոյութիւնը բարոզումեն ուրիշներին իբրև հաւատալիք, իսկ, այդ ուրիշների գոյութեան վերայ թքումեն լրբարար :

— Ի՞նչ է մնում այն մարդերին, որ ոչ միատիկ են և ոչ բռնակալ : Ի՞նչ է մնում մեզ :

« Քարոզել տնտեսական խեղիքը, բարոզել մարդը, բարոզել ազգութիւնը, միատիկներին դայթակղութիւն և բռնակալներին սահմանադրութիւն, իսկ հասարակ ժողովրդին փրկութիւն :

ԳԻՆՆԻ 4 ՇԻՊԻՆԳ

Հանապարհի ծախսով հանդերձ :

« Ազգային գրադարան

NL0350108

